V. BATÕREV
JA
V. SITNIN

SOTSIALISTLIKU TÖÖSTUSE RAHANDUS

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN
1948

V. BATÕREV JA V. SITNIN

SOTSIALISTLIKU TÖÖSTUSE RAHANDUS

ORGANISEERIMINE JA PLAANISTAMINE

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"
TALLINN 1948

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
1949:758

14400
A-17397 -V

I peatükk.

Sissejuhatus.

Sotsialistliku revolutsiooni ajalooliste ülesannete lahendamisel, sotsialismi võitudes NSV Liidus ja Nõukogude riigi sotsialismilt kommunismile järk-järgulise ülemineku teostamisel etendab olulist osa nõukogude rahandussüsteem. Rahandus on sotsialistliku plaanimajanduse lahutamatuks osaks, on sotsialistliku riigi relvi nõukogude majanduse arenemise plaanilisel suunamisel.

«... aja kokkuhoid, samuti tööaja plaanikindel jaotus mitmesuguste tööstusharude järgi on esimeseks majandusseaduseks kollektiivse tootmise alusel» [1].

Kokkuhoiu määrast ühiskondlikus tööajas, — nii otseselt tootmisprotsessis kulutatavas kui varem kulutatus ja tootmisvahendeis kehastatus — ja tööaja õigest jaotusest mitmesuguste majandusharude vahel oleneb laiendatud sotsialistliku taastootmise käik. Tööaja kokkuhoid ja selle jaotus määravad, milline osa ühiskondlikust tootest on puhttoode, milline on rahva tulu ühiskonnas ja mida võidakse suunata tootmise laiendamiseks, kasvavaks tarbimiseks, sotsialistliku riigi edasiseks tugevdamiseks, tema kaitsevõime kindlustamiseks, tema kultuurilis-kasvatusliku töö laiendamiseks. Võitlus tööaja kokkuhoiu eest väljendub tööviljakuse kasvus,

[1] Marxi ja Engelsi arhiiv, IV köide, lk. 119.

võitluses ebatootvate kulude ja kadudega, seadistuse parema kasutamise, toor- ja kütteaine kokkuhoiu eest jne.

Nende ülesannete täitmiseks sotsialistlik riik kasutab teiste relvade kõrval n õ u k o g u d e r a h a. Raha abil arvestatakse, mis lähevad riigile maksma valmistatavad tooted ja iga ettevõtte töö. Raha abil kontrollitakse igas ettevõttes tootmisvahendite ja ühiskondliku töö kasutamist, millede kulutamine peab tagama tootmisplaani täitmist. Raha on töö tasumise vahendiks selle koguse ja mihuse järgi. Rahas väljenduvad rahva tulu määrad ja selle jaotus akumulatsioonifondi ja tarbimisfondi.

Ühiskondliku toote loomisele NSV Liidus seltsib rahaliste ressursside moodustamine riigi ja riiklike ettevõtete ning organisatsioonide käsutusse. Nende rahaliste ressursside jaotamine töötajate vahel, vastavalt nende töö kogusele ja mihusele, majandusorganisatsioonide ja -ettevõtete vahel aga vastavalt riikliku rahvamajandusplaani nõuetele, — teenindab ühiskondliku toote jaotamist, mis tagab plaanis määratud sotsialistliku taastootmise laiendamise tempot ja suunda. Seda rahaliste ressursside moodustamist ja jaotamist teostab sotsialistlik riik r a h a n d u s s ü s t e e m i kaudu.

Rahandussüsteemi kaudu sotsialistlik riik teostab rahaliste ressursside akumulatsiooni ja nende jaotust vastavalt riiklikule rahvamajandusplaanile, mitmesuguste tootmisharude, riigi sotsiaal-kultuurilisi üritusi teostavate organisatsioonide, valitsemis- ja kaitseorganite vahel jne. Rahandussüsteemi kaudu teostatakse ka kontrolli nende vahendite kulutamise üle plaanis kindlaksmääratud otstarveteks.

Suurte rahaliste ressursside akumulatsiooni, millede plaaniline jaotus peab panema liikuma ühiskondliku toote ja teenindama selle jaotust vastavalt rahvamajandusplaani nõuetele, teostatakse esialgu tähtsal määral hindade vahendusel.

Took majandusorganisatsiooni kaubatoodangu realiseerimisest katab esmajärjekorras selle toodangu valmistamise kulud

ja annab peale selle rahalist akumulatsiooni (kasumina ja käibemaksuna), mis ulatus 1940. a. plaani järgi üle 140 mlrd. rbl.

Juba selline rahaliste ressurssside esialgne akumulatsioon kujutab endast teatavat rahaliste vahendite jaotust. Kuivõrra mitmesuguste kaubaliikide hinnad erineval määral ületavad nende tootmiskulutusi, niivõrra ka mitmesuguste majandusharude ettevõtted võtavad erineval määral osa rahalise akumulatsiooni kogumisest. III peatükis vaatleme seda rahaliste akumulatsioonide kujundamise protsessi tööstuses üksikasjalisemalt.

Viitame praegu vaid sellele, et esiteks erinevate majandusharude toodangu realiseerimise tulemusena nende harude ettevõtete rahalised tulud ületavad mitmesugusel määral nende toodangu valmistamise kulusid; teiseks aga selline toogi ülekaal tootmiskuludest tavaliselt ei ühtu: ta võib olla suurem või väiksem neist rahalistest ressurssidest, mis on vajalikud ettevõttele tema plaani järgi kindlaksmääratud tootmise laiendamiseks.

Nii iga ettevõtte toogi ja tootmiskulude suhtlus kui ka tema poolt rahaliste akumulatsioonide kogumise ja vajalike mahutuste määrade suhtlus määratakse kindlaks plaaniga. Plaanilises korras riik määrab kindlaks ettevõtte toodangu hinnad ja selle omahinna, realiseerimise mahu, tema kapitaalmahutuste määrad jne. Ühe või teise majandusharu ettevõtete tulud ja nende kulud nii jooksvaiks tootmiskulutusteks kui ka kapitaalmahutusteks ja käibevahendite suurendamiseks, mis on seoses tootmise laiendamisega, — liituvad kõik ühte haru finantsplaanis, selle tulude ja kulude bilansis.

Majandusharu tulude ja kulude bilanss rajaneb seega tootmisplaani näitajaile — toodangu mahule ja selle omahinnale, kapitaalmahutuste plaanile, samuti ettevõtete toodangu riigi poolt kindlaksmääratud hindade tasemele.

Haru tulude ja kulude bilanss näitab, millisel määral ettevõtete poolt toodangu realiseerimisel akumuleeritud rahalised

tulud on küllaldased nende kulude katteks nii tootmisel endises mastaabis kui ka tootmise laiendamisel. Haru tulude ja kulude plaanilise bilansi (finantsplaani) ja selle täitmise kaudu sotsialistlik riik organiseerib ja kontrollib iga majandusorganisatsiooni tegevust. Ühtlasi määrab tulude ja kulude bilanss kindlaks haru rahanduslikud suhtlused riigieelarvega.

Riigieelarve keskendab osa rahalisi ressursse, mida akumuleerivad sotsialistliku majanduse harud, samuti osa elanikkonna tulusid, ja jaotab need esiteks tootmise laiendamise vajadusteks neis harudes, kus plaanis kindlaksmääratud kapitaalmahutusi ja käibevahendite suurendamist ei kata ettevõtteile jäetud osa nende akumulatsioonidest; teiseks — valitsemise, kaitse, sotsiaal-kultuuriliste ürituste vajadusteks.

1940. a. riigieelarve tuludest 184 mlrd. rbl. moodustavad 108,6 mlrd. rbl. laekumised käibemaksust, mida maksavad majandusorganisatsioonid, 22,4 mlrd. rbl. — eraldamised nende kasumeist. Ühtlasi mahutatakse rahvamajandusse 1940. a. eelarve järgi 57,2 mlrd. rbl., sotsiaal-kultuurilisteks üritusteks — 42,9 mlrd. rbl., kaitse vajadusteks — 57 mlrd. rbl. jne.

Järelikult rahaliste ressursside põhiosa tootmise laiendamiseks ja sotsialistliku riigi vajaduste rahuldamiseks akumuleeritakse esialgu riiklike majandusorganisatsioonide toodangu realiseerimise tulemusena. NSV Liidu rahva tulu põhiosa luuakse just riiklike majandusorganisatsioonide ja esmajärjekorras sotsialistliku tööstuse tegevuse tulemusena. Sotsialistliku majanduse ja esmajärjekorras tööstuse harude rahandus peegeldab järelikult sotsialistlikus majanduses toodangu suure massi loomist, mis pärast osade mahaarvamist, mis lähevad tootmises kulutatud vahendite tasuks ja mille tarbivad majandis tegutsevad töölised ja teenistujad, — teenindab tootmise laiendamise, riigikaitse vajadusi, riigi sotsiaal-kultuurilisi üritusi ja riigi valitsemise tarbeid.

Seepärast ongi majandusharude rahandus kogu NSV Liidu rahandussüsteemi aluseks.

Domineerivat tähtsust majandusharude rahandussüsteemis omab tööstuse rahandus. Rahva tulu, mis luuakse tööstuses, moodustab üle poole selle tulu kogu massist.

Nõukogude rahandusel on ülisuur tähtsus võitluses majandusplaanide täitmise ja ületamise eest. Seltsimees Stalini poolt 1931. a. püstitatud ülesanne — korraldada tehnika ja majanduse kõrval ka ettevõtete rahandust — säilitab oma tähtsust veel praegusel ajalgi. Sotsialistliku tootmise ja käibe rahanduslik organisatsioon on selline, et iga ettevõte peab saama rahalisi ressursse oma vajalisteks kulutusteks, mis on seoses tootmisplaani ja tootmise plaanistatud laiendamise täitmisega, saama täpselt plaanis nõutud määradel ja tema poolt plaani kvantitatiivsete ning kvalitatiivsete näitajate täitmise tingimusel. Ettevõtte took tema toodangu realiseerimisest peab katma tema tootmiskulutused toodangu plaanilise omahinna piirides, peab olema ressursiks käibemaksu tasumisel, plaanis kindlaksmääratud tootmise laiendamise kulutuste teostamisel ja kasumeist kindlaksmääratud eraldamistel.

Ettevõtte kulud on järelikult sõltuvad tema tuludest. Isemajandamise põhimõte, mis on sotsialistlike riiklike ettevõtete põhimeetodiks, tingib ettevõtte huvi tema tegevuse rahanduslike tulemuste vastu. Ettevõtte töö rahanduslikud tulemused, suhtlus tema tulude ja tootmiskulude vahel, mis tulenevad finantsplaani (tulude ja kulude bilansi) täitmisest, peegeldavad kaubatoodangu mahu ja selle realiseerimise, tooraine, kütteaine, töötasu, kadudega võitlemise edu jt. osas plaani näitajate täitmise käiku.

Huvi rahanduslike tulemuste vastu ergutab ettevõtet ühtlasi püüdlema tööviljakuse tõstmist, kulude kokkuhoidu, tootmise ratsionaliseerimist ja omahinna alandamist.

Juba 1931. a. seltsimees Stalin rõhutas eriti isemajandamise ja rahanduse õige organiseerimise tähtsust sotsialistliku

akumulatsiooni tugevdamiseks. Viidates uute akumulatsiooniallikate avastamise vajadusele, seltsimees Stalin ütles:

«Ja mida on selleks vaja? Ebamajanduslikkuse kaotamist, tööstuse siseressursside mobiliseerimist, isemajandamise juurutamist ja kindlustamist kõigis meie ettevõtteis, süstemaatilist omahinna alandamist, tööstussisese akumulatsiooni tugevdamist eranditult kõigis tööstusharudes.

Selline on tee väljapääsuks.

Niisiis, juurutada ja kindlustada isemajandamist, tõsta tööstussisest akumulatsiooni — selline on ülesanne»[1].

Ettevõtteile, kes on isemajandamisel, annab riik omavahendid, mis on vajalikud tootmisplaani täitmiseks, millede säilimise eest ettevõte kannab täielikku vastutust. Iga haru ettevõtteile vajalike käibevahendite maht ja nende moodustamise allikad määrab kindlaks finantsplaan. Majandusorganisatsiooni käibevahendite säilimise vajalikuks tingimuseks on temal kahjumite puudumine, omahinna-ülesannete täitmine. Tähtsaks tingimuseks, mille täitmisel ettevõttele osastatud käibevahendid on küllaldased tema tootmisplaani täitmiseks, on nende õige paigutamine, s. o. ettevõtte poolt tooraine, kütteaine, materjalide, valmistoodangu varude moodustamine, vahendite mahutamine lõpetamata toodangusse jne. normide piirides, mis tulenevad igat liiki materiaalsete varude ja kulutuste alal antud tootmise ja käibevahendite määrade kohta ettenähtud tingimustest.

Rahandusliku plaanistamise sihiks on sel juhul nende materiaalsete väärtuste jääkide normimine ja piiride kindlaksmääramine, mis peavad pidevaks tootmise käiguks olema igal ettevõttel. Ettevõttele selleks otstarbeks osastatavate rahandusressursside normimine ergutab teda selleks, et ta ei lase tekkida lõhet üld- ja kaubatoodangu ega kaubatoodangu mahu ning

[1] J. Stalin. Leninismi küsimusi, 11. trükk, lk. 347 (vene k.).

realiseerimise mahu vahel, ei lase tekkida vahendite liigset mahutamist lõpetamata toodangusse, tooraine jääkide kujunemist, mis ületavad tootmise tarviduse jne. Tollesamaga ergutatakse ettevõtet selleks, et kiirendada materiaalsete väärtuste käivet tootmisprotsessis, mis lõpptulemuses tähendab samuti ühiskondlike kulude kokkuhoidu tootmisvahendite ja tööjõu alal, mis on vajalikud plaani järgi ülesandeks tehtud kaubatoodangu valmistamiseks.

Partei XVIII kongressil sm. Molotov tähendas:

«Meil on seni palju ebamajanduslikkust, palju ülekulutusi, pööraselt suured tooraine kaod, raisatakse ilmselt palju kütteainet ja elektrijõudu, pööraselt suured seadistuse seisakud, ja järelikult ei ole paljudel juhtudel tõelist võitlust tööstustoodangu omahinna alandamise eest, ei ole tõelist võitlust ka ehituse hinna alandamise eest.

Sellele tuleb teha lõpp, kõvendada kogu rindel võitlust ebamajanduslikkusega ja igasuguste kadudega. On vaja tegelikult tagada tähelepanu kokkuhoiule, valmistatava toodangu omahinnale» [1].

Ebamajanduslikkusega võitluse kõvendamise ülesanne nõuab finantsilise distsipliini tugevdamist ja rahandusliku plaanistamise parandamist. Kõigi ressursside õige plaanistamine, mida võivad ja peavad ettevõtted mobiliseerima tootmisplaani ülesannete täielikuks täitmiseks, samuti ettevõtte vajaduste plaanistamine rahalisis vahendeis ergutavad võitlust toodangu omahinna alandamise eest, ehitustöö maksuse alandamise eest, sotsialistliku akumulatsiooni tõstmise eest.

Mitte vähem tähtsat osa etendab rahandussüsteem ühiskondliku toote jaotamisel, mis teenindab sotsialistliku tootmise laiendamist ja rahva tarbimise kasvu. Kui rahaliste ressursside plaaniline jaotus rahandussüsteemi kaudu ase-

---

[1] V. M. Molotov. Esitis ÜK(b)P XVIII kongressil.

tab iga ettevõtte tingimusisse, mis mõjutavad teda rangelt täitma plaanilisi norme tootmisvahendite ja tööjõu kulutamisel ja taotlema üleplaanilist kokkuhoidu, siis see rahandusressursside jaotus tagab ühtlasi kindlat ja rahvamajandusplaani nõuetele vastavat meie riigi materiaalsete ja tööressursside jaotust. Sotsialistlik riik kasutab rahandusmehhanismi muuseas selleks, et teostada rahvamajandusplaani üht väga tähtsat suhtlust — suhtlust kapitaalehitusse suunatavate majandusressursside ja otseselt tootmis- ning tarbimisvahendite jooksvasse toodangusse suunatavate ressursside vahel. Õige suhtlus nende kulutuste vahel on rahvamajanduse plaani põhisemaid võrdeid, mis tagab sotsialistliku majanduse tehnilise baasi edasist kindlustumist ja rahva tarbimise põikamatu kasvu juures tootmise edasist laiendamist.

Rahvamajanduse plaan määrab kindlaks kapitaalmahutuste üldmäärad ja nende suuna majandusharude järgi. Vastavalt sellele toimub majandusharude finantseerimine nii, et iga majandusharu saab sellise rahaliste ressursside koguse kapitaalmahutuste otstarbeks, mis on vajalik, lähtudes temale kindlaksmääratud kapitaalehituse plaanist. ÜK(b)P XVIII kongressi poolt kindlaksmääratud kapitaaltööde maht kolmanda viisaastaku plaani järgi moodustab 192 mlrd. rbl. (kehtivate eelarveliste hindadega) teise viisaastaku 114,7 mlrd. rbl. vastu.

Kolmanda viisaastaku plaani järgi, nagu teada, 111,9 mlrd. rbl., s. o. 58,2% kogu kapitaalmahutuste summast, suunatakse tööstusse, neist kaaluv osa — 93,9 mlrd. rbl. — harudesse, mis valmistavad tootmisvahendeid.

Ressursside taasjaotamise funktsioonide kõrval täidab rahandussüsteem kapitaaltööde alal ka kontrollimise funktsioone. Kapitaalmahutuste finantseerimise eripangad keskendavad endi juures mitte üksnes ehituse eelarvelisi assigneerimisi, vaid ka osa majandusorganisatsioonide kasumeist ja amortisatsioonilistest eraldamistest, mis on määratud kapitaalehi-

tuseks, ja annavad välja neid vahendeid, teostades ühtlasi kontrolli nende sihipärase kasutamise üle.

Riik kasutab rahandust ka majandusvarude ja -reservide organiseerimiseks ning loomiseks. Seltsimees Molotov esitises ÜK(b)P XVIII kongressil märkis, et nõukogude majanduses on vajalikud nii jooksvad materiaalsete väärtuste majandusvarud kui ka riigireservid, milledel on eriti suur tähtsus seoses NSV Liidu kaitse vajaduste tagamisega.

Riigieelarve näeb ette assigneeringuid riigireservide loomiseks. Jooksvate varude maht ja nende kõige otstarbekohasem jaotus mitmesuguste majandusharude vahel määratakse seejuures kindlaks majandusorganisatsioonide käibevahendite moodustamisel ja määrade normimisel.

Majandusorganisatsioonide käibevahendite moodustamisel etendab olulist osa mitte üksnes hindade ja eelarveliste finantseerimiste mehhanism, vaid ka rahaliste ressursside ajutise taasjaotuse süsteem, mis on tihedalt seotud rahvamajandusharude rahandusega — see on lühiajaliste krediitide süsteem, mida teostab NSV Liidu Riigipank.

Selle rahandusressursside taasjaotuse süsteemi omapära seisab selles, et Riigipank akumuleerib need rahalised ressursid, mis kujutavad endast majanduskäibes rahana vabanenud vahendeid. Kui riigieelarve ressurssideks on majandusorganisatsioonide rahalised akumulatsioonid, mis kujunevad neil üle jooksva tootmise kulutuste katte, ja kui nende vahendite akumuleerimine eelarvega tähendab vastavailt ettevõtteilt ja organisatsioonidelt rahaliste ressursside äravõtmist, siis Riigipanga ressurssideks (peale tema kapitalide ja mõningate erifondide) on põhimiselt rahalised vahendid, mis teeninda-vad majanduskäivet ja jäävad sotsialistlike ettevõtete ja organisatsioonide käsutusse.

Rahalisi ressursse, mis kujunevad NSV Liidu Riigipangal selle tulemusena, et panga kaudu jookseb sotsialistlike ette-

võtete ja organisatsioonide vahelise maksekäibe põhimass, kasutab ta majanduskäibe krediteerimiseks. Selline rahaliste vahendite taasjaotus teenindab samuti tootmisvahendite ja tööjõu jaotust rahvamajandusplaani täitmise ja majanduskäibe kiirendamise otstarbel.

Majanduse krediteerimine Riigipanga poolt on lühiajaline, sihtotstarbeline ja tagastatav. Riigipank krediteerib jooksva tootmise ja käibimise protsesse, kusjuures rahaliste vahendite mahutused lühitähtaegadeks tagastatakse toodangu realiseerimise tulemust mööda. Pangalaenu keskmine tähtaeg 1937. a. näit. moodustas 1 kuu.

Kulutades suuri rahalisi ressursse majandusorganisatsioonide käibevahendite moodustamiseks (1938. a. andmete järgi krediidid katsid tööstuse käibevahendeid 37,2% suuruses), loob lühiajalise krediteerimise süsteem erilised rublakontrolli vormid rahaliste ressursside käibe üle tootmises ja käibimises ja ühes sellega majandusprotsesside käigu kui krediteerimise objekti üle. Krediteerimise määrad ja tähtajad rajatakse krediteeritavate organisatsioonide tootmisplaanide näitajaile. Tootmisvarude kujundamiseks või kindlateks tootmiskulutusteks saadud pangalaenu kustutamise vajadus, seejuures tähtajaks, mis tuleneb tootmisplaanist, õhutab ettevõtet kiirendama majanduskäivet, vältima materiaalsete ressursside asjatut üleplaanilist seismist tootmisprotsesside esialgseis ja vahepealseis staadiumides.

Neid majandusorganisatsioonide tegevuse kontrollimise eri vorme, mis luuakse nende käibevahendite osa moodustamise teel Riigipanga krediitide arvel, rakendatakse praegu veel vähesel määral. Nagu näeme IV peatükist, paljude tähtsamate tööstusharude (mustmetallurgia, masinaehituse, küttetööstuse jne.) tootmisprotsessi teostatakse kuni viimase ajani peaaegu eranditult ettevõtete omade käibevahenditega. Tootmiseks pangakrediteerimise praktika radikaalne laiendamine neis harudes

peab kaasa aitama tugevdavalt Riigipanga osavõtule rahandusressursside jaotamisest ja täpse kontrolli teostamisest ning tollesamaga — sotsialistliku majanduse kogu rahandussüsteemi kindlustamisele.

Sotsialistlike ettevõtete majandusliku tegevuse õige isemajandamise organiseerimise üks vajalikke tingimusi on hankijailt saadud vahendite õigeaegne tasumine ja nende toodangu eest ostjailt õigeaegne maksete laekumine. Ainult sel tingimusel on käibevahendite plaanilisel jaotamisel ettevõtete vahel reaalne tähtsus, mis ergutab tootmisprotsessis ja käibimises vahendite kokkuhoidlikku kulutamist ja käibe kiirendamist. Majandusorganite üksteisele mittemaksmised on rahanduslike suhtluste suureks puuduseks meie majanduselus ja moonutavad paljudel juhtudel märgatavalt käibevahendite plaanilist jaotust.

Võitlus maksedistsipliini kõvendamise eest majanduses on tunduval määral NSV Liidu Riigipanga kohuseks. Olles sotsialistliku majanduse üleriigiliseks arvestuskeskuseks ja lühiajalise krediteerimise instituudiks, on Riigipangal suured võimalused ostjailt maksete sissenõudmiseks ja hankijaile õigeaegse tasumise tagamiseks. Kuni viimase ajani ei kasutata neid võimalusi sugugi küllaldaselt. Maksekäibe korrastamine Riigipanga kaasabil peab saama majanduselus isemajandavusliku rahandusrežiimi edasise kindlustamise ja tootmis- ning käibimiskäigu rahanduskontrolli tõhususe kõvendamise teguriks.

* *
*

Ülaltehtud lühikesed märkused majandussuhete olemuse kohta, mis moodustavad NSV Liidu rahandussüsteemi aluse, näitavad sotsialistliku majanduse ja eriti sotsialistliku tööstuse rahanduse õige organiseerimise suurt tähtsust, võimaldades ühtlasi täpsustada nende küsimuste ringi, mida tuleb käsitella töös, mis on pühendatud tööstuse rahanduse organiseerimise ja rahandusliku plaanistamise küsimustele.

Sotsialistliku majanduse rahanduslikud suhted, baseerudes nõukogude rahal, selle funktsioonidel sotsialistlikus majanduses, ei ühtu rahaliste suhetega. Rahalises vormis esinevad kõik (täpsemini — peaaegu kõik) sotsialistliku ühiskonna majandusprotsessid. Rahanduse suhtluskond on kitsam. Nagu näitasime, hõlmab see sotsialistliku riigi poolt rahandusharude süsteemi, eelarve ja teiste rahandusinstituutide (riikliku kindlustuse, sotsiaalkindlustuse, kapitaalmahutuste finantseerimise pankade jne.) ning krediidisüsteemi kaudu teostatavaid rahaliste ressursside moodustamise ja jaotamise protsesse ning kontrolli nende otstarbelise kasutamise üle. Ühtlasi on rahanduse organiseerimine ja plaanistamine sotsialistliku riigi kätes tootmisprotsessi valitsemise võimsamaid relvi. Majanduse valitsemise isemajandavuslik organiseerimine tingib tihedat sidet ja vastastikust sõltuvust iga ettevõtte rahanduslike tingimuste ja tegevuse tulemuste ning tema poolt tootmisplaani näitajate täitmise vahel. Ettevõtete ja organisatsioonide rahanduse plaaniline valitsemine võimaldab mõjutada kõiki põhielemente, milledest koosneb nende tootmistegevus, eriti aga kulude kokkuhoidu ja tööviljakuse tõstmist. Sellelt seisukohalt vaatlemegi edasises mõningaid tööstuse rahanduse organiseerimise ja plaanistamise tähtsamaid küsimusi.

II peatükk.

Tööstuse rahanduse organiseerimise ja plaanistamise arenemine.

(Lühike ülevaade.)

Suur sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mille teostas Lenini-Stalini partei juhtimisel töölisklass koos maaproletariaadiga, lõi meie maal tingimused sotsialistliku ehitustöö arendamiseks.

Üks kodanluse majandusliku jõu purustamise, suurtööstuse vallutamise, sotsialistliku tootmise organiseerimise, arvestuse ning tootmise ja jaotamise kontrolli korraldamise vahendeid oli eratööstusettevõtete rahanduse kontroll, natsionaliseeritud vabrikute ja tehaste rahanduse ning rahanduslike suhtluste organiseerimine nende ja riigiorganite vahel.

Juba Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamisel viitas Lenin enam kui üks kord üldrahvaliku kontrolli tähtsusele kapitalistide kasumite üle. Resolutsiooni projektis majanduslikest abinõudest võitlemiseks korralagedusega (mis vastu võeti vabriku-tehaste komiteede I konverentsil juunis 1917. a.) Lenin kirjutas tööliskontrolli ülesannetest:

«Tööliskontroll kõigi rahandus- ja pangaoperatsioonide üle peab jätkuma endiselt ja endiste õigustega, selgitades kogu rahanduslikku olukorda, ja sellest tuleb osa võtta viivitamata organiseeritavail pankade, sündikaatide ja muude teenistujate nõukogudel ning kongressidel».

Teostades sabotaaži ja «Kornilovi mässu majanduspoliitikat» sihiga desorganiseerida majandust ja summutada revolut-

siooni, püüdsid kapitalistid kõigi jõududega tekitada majanduselus rahanduslikke raskusi: peetasid töötasu maksmist, desorganiseerisid toorainega varustamist ja vähendasid tootmist, ühtaegu välja võttes käibest ja peites oma kapitale. Kontrrevolutsiooniline ajutine valitsus soodustas kõigiti majanduse desorganiseerimist, mida teostasid vabrikute ja tehaste omanikud, ja takistasid tööliste püüdeid vabriku-tehaste komiteede ja nende kontrollkomisjonide kaudu korraldada tootmise kontrolli ja pidada võitlust korralagedusega. Eriti hoolikalt kaitses kodanlik ajutine valitsus kodanliku ühiskonna «kõige pühamat paika» — kapitalistlike ettevõtete rahanduse ala [1].

Kapitalistlike ettevõtete rahanduse kontrollimine tööliskontrolli organite ja nõukogude poolt hakkab hoogsalt arenema pärast Oktoobririigipööret. Tööliskontrolli määrustik, mis on välja antud 27. novembril 1917. a., annab vabriku-tehaste komiteedele täielikud kontrollimise õigused ettevõtete tootmise, töö organiseerimise, varustamise, turustamise ja rahanduse üle. Selleks et takistada kapitalistidel peita toodangut ja rahaliste vahendite väljavõtmist ettevõtete käibest, vabriku-tehaste komiteed kontrollisid toodangu väljamist vabriku väravate juures ning raha maksmist selle eest jooksvaile arvetele pankades ja ettevõtete kassasse. Vallutanud Riigipanga, nõukogude võim kehtestas kontrolli erapankade tegevuse üle, 27. dets. 1917. a. aga natsionaliseeriti aktsia-kommertspangad. Määrati kindlaks, et ettevõtete jooksvailt arvetelt pankades võib väljamakse teostada ainult tööliskontrolli organite loal, kes pidid jälgima, et

[1] Eri töös tööliskontrollist autor prof. A. V. Venediktov näitab, et kuni Oktoobrirevolutsioonini katseid korraldada tööliskontrolli ettevõtete rahanduse üle esines vaid üksikuil juhtudel. Nii võttis ühe vabriku-tehase komitee vastu määruse anda raha tooraine ja materjalide ostmiseks ainult tööliskontrolli nõusolekul. Serpuhhovis tööliskontrolli organid pidasid kaht arvestussüsteemi, kusjuures „ametlik" arvestus vähendas tunduvalt ettevõtte kasumit (vt. Leningradi Plaaniinstituudi kirjad nr. 4).

ettevõtjad ei võtaks tootmiskäibest raha välja, nagu nad püüdsid teha sihiga desorganiseerida tootmist ja finantseerida kontrrevolutsiooni.

Ühtlasi määrati kindlaks Nõukogude riigi organite ja tööliskontrolli kohalike organite kontroll ettevõtete krediteerimise üle. Arvestus-laenukomiteed, kes asusid pankade juures, reorganiseeriti neisse ametiühingute, kohalike nõukogude, Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu jt. esindajate juurdekutsumise teel kaks korda suuremal arvul, kui oli lubatud «tsensusega elementide» (töösturite ja kaupmeeste) esindajaid.

Riigipanga juhatuse juurde (16. veebruaril 1918. a.) organiseeriti Arvestus-Laenu Keskkomitee, kelle kaudu pidi käima ettevõtete finantseerimise ja krediteerimise kõigi küsimuste otsustamine [1].

Juba Oktoobrirevolutsiooni esimesist päevist asub nõukogude võim üksikute ettevõtete natsionaliseerimisele.

16. detsembril anti dekreet «1886. a. Elektrivalgustuse Seltsi», 20. detsembril — Bogoslovski mäeringkonna aktsiaseltsi, 27. detsembril — Putilovi tehaste aktsiaseltsi konfiskeerimise kohta jne.

1918. a. keskel võtab tööstusettevõtete natsionaliseerimine laiema ulatuse. 28. juunil 1918. a. annab nõukogude võim dekreedi kõigi tööstusharude suuremate ettevõtete natsionaliseerimise kohta.

«... Kevadel 1918. a. algas üleminek sotsialistliku ehitustöö uuele etapile: «ekspropriieerijate ekspropriieerimiselt» saavu-

[1] Ettevõtete esialgne finantseerimine, kes täitsid riiklikke (peamiselt rindele töötavate ettevõtete) tellimusi, oli keskendatud Kaitse Erinõukogusse. Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu määrusega detsembris 1917. a. moodustati Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu juurde Finantseerimise Nõukogu, ülesandega finantseerida ettevõtteid, kes täitsid kroonu tellimusi. Eraettevõtete finantseerimine võis samuti toimuda ainult selle Nõukogu kaudu. Arvestus-Laenu Keskkomitee moodustamisega anti Nõukogu finantseerimise funktsioonid üle temale.

tatud võitude organisatsioonilisele kindlustamisele, nõukogude rahvamajanduse ehitamisele. Lenin pidas vajalikuks kasutada puhkeaega täiel määral selleks, et asuda sotsialistliku majanduse vundamendi rajamisele. Bolševikel tuli õppida tootmist uuel viisil organiseerima ja seda juhtima»[1].

Võitluses reetureiga — «vasempoolsete kommunistidega» — asus partei distsipliini kõvendamisele, ainujuhtimise sisseseadmisele, eriteadlaste kasutamisele ja isemajandamise läbiviimisele natsionaliseeritud ettevõtteis. Võeti tarvitusele rida abinõusid natsionaliseeritud ettevõtete rahanduslikuks organiseerimiseks.

Endisi riigiettevõtteid, samuti nõukogude võimu esimesil päevil konfiskeeritud ettevõtteid, kes täitsid peamiselt sõjalisi tellimusi, finantseeriti eelarvete järgi, mis kuulusid riigi kulude ja tulude üldloendisse, kusjuures neile oli lubatud kanda assigneeringuid ühest eelarve artiklist teise. Enamik 1918. a. jooksul natsionaliseeritud ettevõtteil aga, kes andsid põhiosa oma toodangust vastavate rahvamajanduse nõukogude organite («peavalitsuste» ja «keskuste») arvele ja said neilt suurema osa vajalikku toorainet ja materjale, omas rahanduse organiseerimise mõttes teatavat isemajandavuslikku iseseisvust. Nad said makseid antava toodangu eest ja tasusid saadavate tootmisvahendite eest ja muude kohustuste puhul omade käibevahendite arvel.

Neid arveldusi tuli toimetada mitterahalisel teel, Rahvapanga kaudu; natsionaliseeritud ettevõtteil tuli oma rahalised vahendid hoida jooksval arvel Rahvapangas. Sellised ettevõtted jätkasid laenude kasutamist Rahvapangast (vekslidiskontoga, kaubalaenudena jne.), kustutades neid omade käibevahendite arvel. Kuid ka nende ettevõtete rahanduslik organiseerimine siirdus järk-järgult eelarvelise finantseerimise rööbastele.

Laienev kodusõda ja välismaise sõjalise

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 210 (vene k.).

interventsiooni algus tingisid kõigi majanduslike ressursside kasutamise üha rangemat keskendamist. Enamik ettevõtteid hakkas otseselt või kaudselt teenindama rinde vajadusi. Ettevõtete varustamine toor- ja kütteainega, nende toodangu jaotamine toimus üha suuremal määral tsentraliseeritud korras, Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu «peavalitsuste» ja «keskuste» kaudu. Samal ajal osutus vajalikuks üha suurem rahandusressursside tsentraliseerimine. Seejuures tuleb meeles pidada, et rahamärkide kiire vääritustumise tingimustes oli võimatu toodangu õige kalkuleerimine. Hinnad, mille järgi ettevõtted andsid riigile toodangut, ei katnud tootmise kulusid. Seepärast vajasid ettevõtted kulude katmist riigi poolt nende finantseerimise arvel.

Sõjakommunismi kehistamine muutis põhjalikult tööstuse rahanduslikku organisatsiooni.

Rahvakomissaride Nõukogu määrus 23. jaanuarist 1919. a. juba kehistas vahe riiklike eelarveliste ettevõtete ja natsionaliseeritud või kontrolli all (arvel) olevate «munitsipaliseeritud» ettevõtete vahel. Esimene rühm ettevõtteid teostas majanduslikke kulutusi riigieelarve assigneeringute arvel, nende alaeelarvete alusel; toodangu saatmisel teisele riiklikule ettevõttele või asutisele kanti toodangu väärtus riigikassa tulusse ja vastavalt vähendati ettevõtte või asutise-tarbija assigneeringuid. Teine rühm ettevõtteid käsutas käibevahendeid, tal olid jooksvad arved, kuhu kanti üleantud toodangu eest saadav raha. Kuid juba 4. märtsi 1919. a. seaduse järgi viidi eelarvelisele finantseerimisele riigieelarve arvel üle kõik natsionaliseeritud ettevõtted. Määrati kindlaks, et kõigi riiklike ettevõtete rahaliste vahendite ainsaks allikaks on eelarvelised assigneeringud üleriigiliste tulude ja kulude loendi järgi. Ettevõtete kulusid teostati alaeelarvete alusel, mida koostasid ettevõtted ja kinnitasid Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu organid, Rahanduse Rahvakomissariaadi ja Riigikontrolli osavõtul.

Kõik oma rahalised laekumised olid ettevõtted kohustatud kandma riigikassa tulusse. Ettevõtete eelarved olid seostatud nende tootmisplaanidega; rahaliste vahendite kulutamist otstarbeiks ja tähtaegadeks, mida näitasid alaeelarved, olid kohustatud jälgima Rahvapanga organid.

Vastavalt sellele annulleeriti natsionaliseeritud ettevõtete võlad teistele ettevõtteile, Rahvapangale ja rahandusorganeile.

Kogu majanduskäive ettevõtete vahel, neile tootmisvahendite andmine ja nende toodangu ärasaatmine said seega peegelduse riigieelarves. Sellega tagati riigi rahanduslike ja materiaalsete ressursside range tsentralisatsioon.

Riik reguleeris tööstusettevõtete kulusid alaeelarvete kinnitamise ja nende riigieelarvesse võtmise teel. Kuid nõukogude rahamärkide vääritustumise, varustamistakistuste, tööviljakuse ja tootmismahu languse tingimustes neist alaeelarveist ei peetud sageli kinni. Riik oli sunnitud ettevõtete tegevuse toetamiseks andma neile üle-eelarvelisi assigneeringuid, peamiselt puhtrahaliste vahendeina. See paisutas väga riigieelarvet ja peegeldus nõukogude rahamärkide emissioonis, mis oli tähtsamaid riigieelarve tuluallikaid.

Paberraha edasise väärtuse langemise tulemusena oli sõjakommunismi perioodi lõpul kavatsusel osa tööstustoodangu üleviimine rahatule käibele. Nii tühistati Rahvakomissaride Nõukogu 11. oktoobri 1920. a. dekreediga kütteainete, elektrienergia, gaasi ja vee, tööliste produktidega varustamise jt. eest tasumine, kusjuures dekreet seletas eriti, et jutt on mitte üksnes sularahas maksmise tühistamisest, vaid ka nende käibeliste ülekannete tühistamisest toodete eest riigieelarve kaudu.

Tööstuse rahanduslik organisatsioon, nagu see kujunes välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil, lõi väga keerulise finantseerimise mehhanismi, mis seejuures ei taganud eelarve-distsipliinist kinnipidamist; kadus igasugune side ettevõtte kulude ja tema tegevuse tulemuste vahel, kadusid ühtlasi isemajandavuslikud ergutused ettevõtetele nende

tootmisülesannete täitmiseks. See süsteem nagu kogu sõjakommunismi süsteemgi, oli tingitud ainult riigikaitse olukorra raskusist ja sel oli vaid ajutine iseloom.

* *
*

1921. a. kevadeks kodusõda lõppes Nõukogude võimu täieliku võiduga. Tõusis küsimus *sõja läbi purustatud majanduse taastamisest*. Tööstus oli tol ajal väga raskes seisukorras. Enamik vabrikuid ja tehaseid ei töötanud. Tööstustoodangu maht oli 1920. a. seitse korda väiksem ennesõjaaegsest. Teravalt oli vähenenud ka põllumajanduse toodang. Sõjakommunismi süsteem, mis oli vajalik kodusõja tingimustes, takistas nüüd rahvamajanduse taastamise ülesannete lahendamist. See süsteem ei loonud eeldusi töölisklassi majanduslikuks liiduks talurahvaga, veel enam — see sattus vastuollu talurahva huvidega.

Partei X kongress võtab vastu otsuse ülemineku kohta uuele majanduspoliitikale. «Selles pöördes sõjakommunismilt nepile avaldus kogu leninliku poliitika tarkus ja kaugelenägelikkus» [1].

Neis tingimustes tööstusettevõtete organiseerimise ja valitsemise vormid, mis kujunesid sõjakommunismi aastail, muutuvad kõlbmatuks. Juba ühes esimestest dokumentidest uue majanduspoliitika teostamise korra kohta — Rahvakomissaride Nõukogu juhendis uue majanduspoliitika aluste elluviimise kohta, mis võeti vastu 9. augustil 1921. a., antakse juhatust ettevõtete juhtimiseks täpse isemajandamise alustel. Tõsi küll, esialgu ei kavatsetud anda riiklikele ettevõtteile õigusi kogu oma toodangu realiseerimiseks turul. Sama Rahvakomissaride Nõukogu juhend lähtub sellest, et tööstusettevõtete põhitarbed tuleb katta tsentraliseeritud riigifondide arvel; riigile antakse siis ka tööstusettevõtete toodang. Isemajandamisele üleviidud

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 244 (vene k.).

ettevõtted saavad õiguse oma toodangu vabaks realiseerimiseks turul vaid selliste oma tarviduste rahuldamiseks, mida tsentraliseeritud riigifondide arvel rahuldada ei saa. Ettevõtte kulusid teostatakse temale kinnitatud eelarve alusel. Need eelarved koostati, lähtudes ettevõtete tootmisplaanist, järgmiste kulude esiletõstmisega: a) töötasu, b) tooraine ja abimaterjalid, c) kütteaine, d) seadistus ja tööriistad, e) ehitus-remonditööd, f) abiettevõtted, g) muud krediidid.

Vastavalt sellele juhendile toimub suuremate ja tehniliselt seadistatud ettevõtete liitmine eri organisatsioonideks, kes töötavad isemajandamise alustel. Need koondised annavad oma toodangu põhimassi riigile ja neid varustatakse riigi poolt plaani piirides vajalike rahamärkidega, toiduainetega, toorainega, kütteainetega jne. Puuduvate ressursside täiendamiseks antakse koondisele õigus varuda iseseisvalt toiduaineid, toorainet, kütteaineid ja materjale osa oma toodangu realiseerimise arvel.

Sellise koondise tüübi iseloomustamiseks pakub suurt huvi ühe esimese koondise — Severolessi põhikiri, mille alla on kirjutanud V. I. Lenin. Selle põhikirja järgi kõik Severolessi kulud, nii rahalised kui ka materiaalsed, teostatakse Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu poolt kinnitatud eelarve alusel. Need kulud kaetakse järgmiselt: a) materiaalse varustamisega tsentraliseeritud riigifondidest, mille vastu Severoless annab riigile vastava osa oma toodangust; b) finantseerimisega riigieelarvest, jällegi koondise poolt kompenseerides oma toodangu vastava osa andmisega; c) turul oma toodangut realiseerides kulutuste katteks, mida riik tsentraliseeritud korras ei kata. Algdokumendiks, mis määrab sellise koondise rahanduse organiseerimise, on tema kulude eelarve (alaeelarve).

Kuid selline sotsialistliku tööstuse organiseerimise kord kaubanduse ja rahakäibe arenemise tingimustes võis püsida vaid ajutiselt. Juba 1921. a. sügisel algab riiklikult varustamiselt tööstusettevõtete järkjärguline mahavõtmine. Ettevõtted, kes on maha võetud riiklikult varustamiselt, saavad õiguse oma

toodangu vabaks käsutamiseks, selle realiseerimiseks turul ja seal kujunenud hindadega. See riiklikult varustamiselt ettevõtete mahavõtmise protsess kestab veel kogu 1922. aasta.

Nii oli meil 1922. a. jooksul kaht tüüpi tööstusettevõtteid: ühtesid riik ei varusta ja need taastavad oma toodangu väljalaske kulud selle realiseerimise arvel turul, teised seisavad veel riiklikul varustamisel ja realiseerivad turul ainult osa oma toodangust. Riiklikule varustamisele jäävad peamiselt vaid harud, kes annavad oma toodangu eelarvelistele (sõjalisele, metallurgilisele, veduriehituse ja mõnele teisele) organisatsioonidele.

Riiklikult varustamiselt mahavõetud tööstusettevõtete koondistele antakse käibevahendeina need materiaalsed ja rahalised fondid, mis olid ettevõtteil riiklikult varustamiselt mahavõtmise momendil. Neid materiaalseid ja rahalisi ressursse enamiku tööstusettevõtete normaalseks funktsioneerimiseks, tootmise laiendamiseks näis esialgu olevat mitteküllaldaselt. Üheks tähtsamaks probleemiks ettevõtteile, kes olid viidud isemajandamisele, sai käibevahendite probleem. Nii vajas Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu komisjoni arvestuste järgi tööstus 1921. kuni 1922. a. tootmisplaani täitmiseks käibevahendeid ligi 1 mlrd. rbl. suuruses, tegelikult oli aga temal käsutada summa vähe üle 500 mln. rbl. See käibevahendite puudus esines seejuures korratuse tingimusis, kusjuures paljudel juhtudel puudus isegi aparaat toodangu realiseerimiseks, selle viimiseks kuni tarbijani, eriti maale; samuti olid korratus seisundis tööstuse suhtluse arveldused eelarvega toodangu alal, mis tuli anda riigile riiklike tellimuste korras. Rahanduse Rahvakomissariaat märgib 1922. a. eelarve täitmise aruandes, et tööstus andis 1922. a. 9 kuu (jaanuar — september) eest riigieelarvele oma toodangut tasuta või alla omahinna ligi 100 mln. rbl. eest. Tööstuse eelarveliste assigneeringute määr aga selle üheksa kuu eest moodustas 35 mln. rbl.

Tööstuse rahanduslikku seisundit raskendas tunduvalt ka edasikestev nõukogude rahamärkide vääritustumine. Sellega

seoses esines nn. «lagastamist», s. o. tööstustoodangu realiseerimist hindadega, mis ei kata kulutusi selle valmistamiseks.

Käibevahendite puudumisel tuli ettevõtteil realiseerida valmistoodangut kas või hindadega, mis ei tasu kulutusi selle valmistamiseks, selleks et aga saada vahendeid vajaliku tooraine, materjalide jt. ostmiseks. Samal ajal langeva valuuta tingimused ei võimaldanud teha välistatavate toodete kalkulatsiooni. Nii hinnati 25. märtsil 1922. a. arssin sitsi omahinnaga 198 tuh. rbl., 24. aprillil aga kerkis see juba 380 tuh. rublani, 15. mail — 610 tuh. rublani, turuhind sitsil neil daatumeil aga moodustas vastavalt 150 tuh. rbl., 200 tuh. rbl. ja 290 tuh. rbl.

1922. aasta lõppes enamikul ettevõtteil, kes olid viidud isemajandamisele, kahjumiga. See kahjum tekkis tööstustoodete liiga kõrge omahinna tulemusena. Kõrge omahind peegeldas tootmisprotsessi korratust, tööstusettevõtete nõrka koormatust, ebamajanduslikku suhtumist materiaalsete varude kulutamisse.

Juba neil ettevõtete töö esimesil kuil isemajandamise tingimusis tekkis vajadus trusti finantsplaani koostamiseks. Tekstiilitööstuse töötajate Esimese Ülevenemaalise Kongressi resolutsioonis (1922. a. oktoobris) vihjatakse näiteks finantsplaanide koostamise vajadusele, kui tööstuse rahanduse tervendamise kohustavale tingimusele.

Suurim tähtsus sotsialistliku tööstuse isemajandamise organiseerimiseks oli dekreedil trustide kohta, mis võeti vastu 10. aprillil 1923. a. See dekreet määrab kindlaks, et isemajandamise alaühikuks ei ole tootmisettevõte, vaid mitme tootmisühiku liit — trust. Kasumi saamine tunnustatakse trusti tähtsaimaks ülesandeks. Trustil on õigus oma toodangut vabalt realiseerida hindadega, mis on määratud kokkuleppel ostjaga. Täiesti ebaõige oleks siiski arvata, et trusti töö toimus väljaspool kõrgemalseisvate organite plaanilist reguleerimist. Haru tootmisplaani kinnitas Töö- ja Kaitsenõukogu ja selle plaani alusel Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu kinnitas trusti plaani, s. o. «tegevusplaani» ja rahanduseelarve. See eelarve oli täht-

saimaks dokumendiks, mille alusel juhiti trusti rahandust. Seadus lubas trusti juhatusel põigata kinnitatud eelarvest vaid erandjuhtudel. «Juhatus võib kulutada üle eelarvelise ettemäärangu vaid juhtudel, mis ei kannata edasilükkamist, juhatuse vastutusel Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu ees selle kulu vajaduse ja tagajärgede eest. Igast sellisest kulust tuleb kolme päeva jooksul teatada Rahvamajanduse Kõrgemale Nõukogule», ütleb dekreet. Trustil ei olnud õigust vabalt käsutada oma kasumit. Trusti kasum kuulus riigile. Küsimuse selle jaotamisest osadeks, mis kuuluvad kandmisele riigieelarvesse, eraldamiseks trusti reservkapitali ja preemiafondi ning teisteks otstarveteks, otsustas Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu kooskõlas Rahanduse Rahvakomissariaadiga.

Kasumi jaotamise praktika illustratsioonina trustide seaduse alusel võib osutada selle jaotamisele tekstiilitööstuse koondbilansi järgi [1].

Kasumi jaotus (%-des).

	1922.—1923. a.	1923.—1924. a.
Käibekapitali	8,6	1,7
Reservkapitali	20,6	24,2
Olustiku parendamise fondi .	17,3	21,5
Riigikassa tulusse	40,8	41,8
Muud eraldamised	5,6	8,8
Jaotamata kasum	7,1	2,0
Kokku	100,0	100,0

Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 7. märtsist 1924. a. tuleb mitte alla 60% tööstuse reservkapitalidest paigutada riigilaenu obligatsioonidesse. Kui arvesse võtta seda reservkapi-

[1] „Üleliiduline tekstiilisündikaat ja tekstiilitööstus 1924/25. aastal", M., lk. 190.

talide kasutamise korda, siis võib näha, et tööstus andis riigieelarvele üle poole oma kasumist. Ülejäänud kasumite summa jäi peamiselt ettevõtte käibesse (tööliste olustiku parendamise fondid kuni nende kasutamiseni otstarbe järgi olid käibes).

Trustide seadus andis ka Töö- ja Kaitsenõukogule ning Rahvamajanduse Kõrgemale Nõukogule õiguse reguleerida trustide väljalaskehindu.

Niiviisi jättis riik oma kätte trustide majandus- ja rahanduselu reguleerimise peahoovad: tootmisplaanide ja rahanduseelarvete (finantsplaanide) kinnitamise, kasumite jaotamise ja mõningal juhul ka hindade kindlaksmääramise. Neis piirides olid trustid iseseisvad nii oma turustamis- kui ka varustamispoliitikas.

Trustide seadus määras uue majanduspoliitika esimeste aastate tingimusis kindlaks Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu plaanilise juhtimise õige ühenduse isemajandamise alaüksuste — trustide operatiivse iseseisvusega.

Ühtaegu otsustati ka teine rahandusliku plaanistamise suurim organisatsiooniline küsimus — küsimus tööstuse rahanduse seostamisest kogu Nõukogude riigi rahandussüsteemiga. Dekreet 1923/24. a. rahanduseelarvete ning riigieelarve koostamise ja läbivaatamise kohta (21. augustist 1923. a.) kohustab Rahvamajanduse Kõrgemat Nõukogu koostama ja esitama Rahanduse Rahvakomissariaadile tööstuse koondeelarve, samuti iga tööstusharu tehnilis-tootmisplaanid ja finantsplaanid. «Finantsplaan peab sisaldama: a) tulude-kulude eelarve (alaeelarve), b) tulude ja kulude loendi kuude viisi (edaspidi asendati see kvartalitejärgse loendiga), c) kaalutlused toodangu realiseerimise kohta, d) kaalutlused krediteerimise mooduste kohta» (dekreedi p. 7). Haru finantsplaani saldo määrab tulude summa, mis kantakse riigieelarvesse, või haru vajaduse eelarveliseks finantseerimiseks. Seadus rõhutas, et eelarveline finantseerimine võib toimuda ainult erilise riikliku tähtsusega ettevõtteile.

1922/23. a. riigieelarve, vaatamata veel raskele riigi rahanduslikule seisundile, eraldab 131 mln. rbl. isemajandamisele üleviidud rasketööstuse trustide finantseerimiseks. Erilist tähelepanu pühendavad partei ja valitsus küttetööstuse rahanduslikule abistamisele, kes saab ligi poole kõigist eelarvelisist assigneeringuist (60 mln. rbl.). Need assigneeringud suunatakse peamiselt kivisöetööstusse, vastavalt Töö- ja Kaitsenõukogu poolt kinnitatud üksikute kivisöetrustide kapitaalmahutuste plaanidele ja käibevahendite juurdekasvule.

Isemajandavate trustide otsese eelarvelise finantseerimise kõrval seab riigieelarve enda ülesandeks meie maa esimeste suurimate ehituste finantseerimise. 1922/23. a. eelarve järgi assigneeritakse Volhovstroi ehitamiseks 17,4 mln. rbl.

Eelarveline finantseerimine, mis on ühenduses tähtsaimate tööstusharude tõusu plaanidega, esineb neil aastail sotsialistliku tööstuse arendamisel juba tõsise plaanilise abinõuna.

Riigieelarve kõrval tööstuse plaanilisel reguleerimisel omandab suure tähtsuse ka lühiajalise krediidi süsteem. Pankade õlgadel lasub esmajoones tööstuse puuduvate käibevahendite täiendamise ülesanne. Tööstuse võlgnevus pankadele (peamiselt Riigipangale ja Tööstuspangale) moodustas 1. oktoobril 1923. a. 165,9 mln. rbl., taastamisperioodi lõpuks (1. okt. 1925. a.) aga ulatus see 890,1 mln. rublani. Pangad krediteerivad peamiselt tööstuse operatsioone, mis on seoses valmistoodete realiseerimisega, andes laene kas valmistooteile ladudes või diskonteerides ostjate veksleid, s. o. tasudes tööstuse kulutusi kaubandusorganisatsioonide krediteerimiseks.

Nii oli pankadel tegemist peamiselt trustide töö selle alaga, mis neil aastail vähem kui teised tegevusalad allus Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu plaanilisele reguleerimisele. Määrates kindlaks krediidi tähtaegu, selle objekte, nõudes ettevõtteilt, kes kasutavad krediite, otstarbekat asjaajamist, — pangad esinevad juba sellega isemajandamise ja tööstuse tugevdamise organeina.

Pankade töös tekib vajadus plaanistada krediite, neid siduda tööstuse finantsplaanidega. Esimeste seas asub krediidi plaanistamise küsimuste juurde Kaubandus-Tööstuspank, kes eriti tihedalt on seotud tööstusega.

Regulaarselt koostab kuu-krediidiplaane Kaubandus-Tööstuspank alates 1924. a. aprillist; esimese kvartaliplaani koostas ta aga IV kvartaliks 1923/24. a., s. o. juuliks—septembriks 1924. a.

Alates 1923/24. aastast hakkab Riigipanga töö samuti rajanema krediidiplaanide baasile.

Krediidi plaanistamise tugevdamine läheb rööbiti tööstuse rahanduse plaanistamise ja eriti käibevahendite plaanistamise tugevdamisega. Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu asub tööstuse materiaalsete varude normatiivide töötlemisele. Tekstiili direktoraat kinnitab tekstiilitööstusele järgmised varunormid:

Tooraine	$1^1/_2$ kuu tarvidus.
Materjalid . .	6 kuu tarvidus.
Kütteained .	6—9 kuu tarvidus (olenedes kütteaine liigist).
Lõngad . .	1 kuu tarvidus.
Lõngamaterjal .	$1^3/_4$ kuu tarvidus.

Tarviduste täpset jaotust katmise järgi oma- ja laenatud vahenditega meie tööstus noil aastail ei tundnud. Normatiive, mis määrati kindlaks taastamisperioodi aastail, ei mõeldud kohuslikult katta omavahendeiga.

Üks rahanduse organiseerimise iseloomustavamaid jooni neil aastail oli kommertskrediidi arendamine. Tööstusettevõtete toodangu põhimass realiseeriti mitte sularaha eest, vaid krediidi korras. Kaubamüügist krediiti tekkis eri dokument — veksel, s. o. ostja poolt eri vormis väljakirjutatud kohustus veksliga määratud tähtajaks kindla rahasumma väljamaksmiseks.

Riigitööstus, andes oma kaupu kaubandusorganisatsioonidele krediiti, andes avansse varundusorganisatsioonidele, esines aktiivse osavõtjana riikliku ja kooperatiivkaubanduse ning varundamisaparaadi loomistöös. Määrates kindlaks krediidi tin-

gimusi (selle määra ja tähtaegu) tööstusettevõtted reguleerisid ja kontrollisid kaupade läbijooksu kiirust kaubandusvõrgus, samuti realiseeritavate kaupade sortimenti.

Soodustades riikliku ja kooperatiivkaubanduse kasvu ja tugevdamist, kasutati kommertskrediidi suhteid sotsialistliku riigi poolt ühtlasi kui üritust erakapitali kasvu piiramiseks.

Kommertskrediidi tähtsust tööstuse rahandusele illustreerivad järgmised arvud Rahvamajanduse Kõrgemale Nõukogule alluva tööstuse bilansi järgi 1. oktoobril 1925. a.:

Kommertsdeebitoride summa	1814,5 mln. rbl.
Kommertskreeditoride summa	1257,4 „ „
Omavahendeid käibes	2096,3 „ „

Nii paigutati kommertskrediidi korras ümber vahendeid arvul, mis ületas $^3/_4$ tööstuse kogu omakäibevahendeist, kusjuures ligi 600 mln. rbl. andis tööstus teistele temaga seoses olevaile majandusharudele.

Kommertskrediit oli algusest peale tihedalt seotud pangakrediidiga. Riigipank, kasutades vekslit isemajandamise tugevdamise vahendina, seadis oma krediidipoliitika ülesandeks veksli juurutamise käibesse. Pangaoperatsiooni tüüpiliseks vormiks sai laenude andmine veksliga, tavaliselt selle diskonteerimise moodusel. Niiviisi vahendid, mida tööstused andsid oma ostjaile, tasuti talle pangakrediidi arvel. Oleks siiski ebaõige arvata, et pangakrediit tasus täielikult tööstuse mahutused kommertskrediteerimisse. 1. oktoobril 1926. a. näiteks tööstus kasutas veksliportfelli summas 1396 mln. rbl., pangakrediidi summa vekslite vastu moodustas aga üldse 874,3 mln. rbl. Selviisil 37,5% kogu veksleist, mida oli saanud tööstus, pankadesse ei sattunud ja jäid kas ettevõtete-varustajate käsutusse (ligi 13% kogu veksleist) või andsid nad maksena edasi teistele organisatsioonidele («plankeerisid»). Peale selle peab silmas pidama, et vekslikrediidi vormi kõrval noil aastail oli suur tähtsus ka krediidil lahtistel arvetel, mis oli tunduvalt vähem seotud panga krediteerimisega. Näiteks samal daatumil tööstuse debitoorne võlgnevus

lahtistel arvetel moodustas 1220 mln. rbl. tööstuse võlgnevusel vekslitega olles 1396 mln. rbl.

Kommertskrediidi suhete laialdast arenemist soodustasid kahtlemata rahandusliku plaanistamise spetsiifilised raskused. Trusti finantsplaani koostamisel tuli võtta arvesse mitte üksnes vahendid, mis olid vajalikud tootmisprotsessi enda teenindamiseks, vaid ka vahendid, mis trustil tuli anda oma ostjaile kommertskrediidi korras ja endal saada samas korras oma hankijailt.

Partei võitlus õige majanduspoliitika alusel tööstuse ülesehitamise eest andis juba ülesehitamisperioodi esimesil aastail tunduvaid tulemusi. Kuid 1923. a. sügisel, trustide ja kaubandusorganisatsioonide poolt nõukogude hindade poliitika rikkumise tagajärjel, tingimusis, kus rahareform ei olnud veel lõpetatud ja tšervonetsi kõrval funktsioneeris langev nõukogude rahamärk, — hakkas tööstus tundma tõsiseid rahanduslikke raskusi.

«Esines terav lahkuminek tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste hindade vahel... Raha, mis talurahvas sai viljamüügist, vääritustus kiiresti. Sellele kõigele lisaks andis trotskist Pjatakov, kes tollal istus Rahvamajanduse Kõrgemas Nõukogus, majandustegelastele kuritegeliku direktiivi — pigistada välja võimalikult rohkem kasumit tööstuskaupade müügist, tõsta lakkamatult hindu, näiliselt tööstuse arendamise huvides. Tõeliselt võis see nepmanlik loosung ainult põhjustada tööstusliku tootmisbaasi kitsenemist ja tööstuse laostamist. Selliseil tingimusil polnud talurahval kasulik linnakaupu osta ja ta lõpetas nende ostmise. Algas müügikriis, mis kajastus tööstuses» [1].

Partei ja valitsus võtsid tarvitusele rea abinõusid nende raskuste likvideerimiseks. Esmajoones kõvendati teravalt trustide poolt määratud hindade riiklikku reguleerimist.

---

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 252—253 (vene k.).

Juba 1922. a. oktoobris anti sisekaubanduse komisjonile õigus määrata kaupade väljalaskehindade ülemmääri kooskõlas tema poolt kindlaksmääratud nimestikuga. Trustide dekreet samuti, nagu juba nägime, andis reguleerivaile organeile õiguse määrata trustide toodangu väljalaskehindade määri. Siiski Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu seda oma õigust 1923. a. jooksul tegelikult ei kasutanud, sest seda ala juhtis reetur Pjatakov, kes püüdis tööstushindade ülespuhumise teel katkestada töölisklassi liitu talurahvaga.

Alates 1924. aastast hindade kindlaksmääramise ala keskendatakse sisekaubanduse komisjonile, kelle õigused tunduvalt laienevad. Dekreediga 22. veebruarist 1924. a. lubatakse komisjonile määrata hindade ülemmääri hulgi-, hulgi-jae- ja jaemüügiks ning kaupade ostuks, samuti neist lubatavaid põikeid, maha- ja juurdehindlusi.

Otsustavaks sammuks tööstushindade süsteemi korrastamiseks oli rahareformi lõpetamine 1924. a. kevadel. Rahareformil oli tohutu tähtsus kogu meie tööstuse rahanduse ja selle plaanistamise korraldamiseks.

«Range isemajandamise läbiviimine, omahinna õige kalkuleerimine ja arvepidamise õige korraldamine meie vabrikuis ja tehaseis, trustides, sündikaatides ja kaubandusorganisatsioonides said võimalikuks vaid tänu tugevale tšervoonetsi-valuutale ja võivad edaspidi tugevneda ja pareneda vaid selle alusel», — märkis VK(b)P XIII konverentsi resolutsioon [1].

Langevate nõukogude rahamärkide käibe täielik likvideerimine ja nende asendamine kindlate riigikassatähtedega lõid eeldused tööstuse rahandusmehhanismi normaalseks funktsioneerimiseks.

Rahareformi baasil nimelt tagatakse tööstustoodete, samuti tööstusel vajaliku tooraine hindade püsivus. «Endisele hindade

[1] ÜK(b)P resolutsioonides, 1. osa, lk. 663 (vene k.).

kaosele, mida kümnekordistas rahakäibe kaos, tuli teha otsustav lõpp nimelt siirdumisega kindlale valuutale, mis võimaldab tööstusel ja riiklikul kaubandusel välja juurida oma praktikast ebaterved hindade kõikumiste kasutamise tendentsid, mis annavad küll näivat tulu üksikuile ettevõtteile, kuid mis toovad parandamatut kahju sotsialistliku majanduse organiseerimisele» (Keskkomitee üleskutsest rahareformi kohta). Suur tähtsus oli ka siirdumisel tööstuse tööliste töötasu arvutamisele kindlas valuutas (kuni rahareformini arvutati töötasu kaubarublades).

Seepärast alles rahareformi momendist luuakse eeldused tööstuses rahandusliku plaanistamise organiseerimiseks.

Üks tähtsamaid tööstuse rahanduse organiseerimise ülesandeid oli amortisatsioonisummade õige eraldamine. Amortisatsiooni küllaldaste määrade kehtestamine oli vajalik ka eeldusena õigeks omahinna kalkuleerimiseks ja tööstuse kulunud vahendite uuendamise fondi kujundamiseks. Trustide seadus esimesena kinnistas seaduslikult amortisatsiooniliste eraldamiste teostamise kohustuse.

«Igas trustis teostatakse iga aasta amortisatsiooni varalt, mis kuulub tema põhikapitali, trusti põhikirjas määratud protsendilise eraldamise teel selle vara algväärtusest vara kustutamise kapitali» (dekreedi 44. artikkel). Niiviisi pidi igal trustil olema oma kindel amortisatsiooniliste eraldamiste protsent. See protsent määrati kindlaks tsentraliseeritult trusti põhikirja kinnitamisel ja seda ei tohtinud trust ise muuta. Amortisatsioonifondi summasid pidid trustid kulutama ainult eelarvete järgi, mis kinnitas Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu. Tegelikult aga ülesehitamisperioodi esimesil aastail amortisatsioonisummad oma põhiosas võtsid osa tööstuse käibest. Nii moodustas puuvillatööstuse amortisatsioonifond 1. oktoobril 1923. a. 44,9 mln. rbl. ja 1. oktoobril 1924. a. 73,8 mln. rbl.; neist summadest oli käibes 1. oktoobril 1923. a. 44,4 mln. rbl. ja 1. oktoobril 1924. a. 44,2 mln. rbl.

(vt. Tekstiilisündikaadi 1923/24. a. aruanne). Seega osutub 1. oktoobriks 1923. a. eraldatud amortisatsioon täielikult tööstuse käibevahendite täiendamise allikaks.

Kuid juba 1923/24. aasta toob selles suhtes tõsise murrangu. Kõik sel aastal uuesti eraldatud amortisatsioonisummad enam ei jää käibesse, vaid suunatakse oma otsese ülesande kohaselt — kapitaalremondiks ja põhifondide laiendamiseks. Sel aastal kogu tööstuse põhifondid kasvavad 1838 mln. rublalt 1942 mln. rublani, s. o. 104 mln. rbl. võrra. See kasv ei kata veel põhifondide kulumist samal aastal (amortisatsioonisumma 1. oktoobril 1923. a. ulatub juba 150 mln. rublani), kuid tunnistab töö algust meie tööstuses uute põhifondide loomise ja vanade remondi alal. Tööstuse uute põhifondide loomise probleem omandab üha suurema tähtsuse.

Juba 1924/25. a. töötleb Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu tööstusfondi organiseerimise kava tööstuse pikaajaliseks krediteerimiseks. See fond peab koondama Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu kätesse põhifondid, mida käsutab tööstus ise oma põhifondide laiendamiseks, samuti riigieelarve selleks otstarbeks määratud vahendid. Sellesse fondi tuleb kanda eraldamised tööstusettevõtete kasumeist, nende amortisatsioonisummadest ja ebalikviidsete varade realiseerimisest. Samasse fondi peavad laekuma ka eelarvelised assigneeringud tööstuse kapitaalehituse finantseerimiseks.

Nii rajatakse kapitaalehituse finantseerimine algusest peale rangelt tsentraliseeritud põhimõtteile. Amortisatsioonilise eraldamiste kasutamist võib trust teostada vaid Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu loal. Siirdumisega laiemale kapitaalehitusele kerkib küsimus selle tsentraliseeritud finantseerimisest.

Kapitaalehituse küsimus saab niiviisi korraga üleriigiliseks asjaks ja toimub vastavalt üleriigilisele plaanile. Tööstusfondi

organiseerimise kava saab kapitaalehituse finantseerimise järgneva organiseerimise aluseks, Tööstuspanga aparaadi kasutamise alusel.

* *
*

Maa industrialiseerimise ja sotsialistliku akumulatsiooni eest võitlemise ülesanded, sotsialistliku majanduse tugevdamine, üha suurem erakapitali väljasurumine ja sotsialistliku plaanistamise kasv kõigis majanduselu sfäärides määrasid rahandusliku seisundi ja sotsialistliku tööstuse rahandusliku organiseerimise muutused.

1926. aastaks olid tööstus ja põllumajandus taastatud: meie majandus saavutas sõjaeelse taseme. Järsult tõusis maa majanduses sotsialistliku tööstuse erikaal ja tähtsus. «Riigi sotsialistlik tööstus muutub üha rohkem rahvamajanduse eelväeks, kes veab endaga kaasa rahvamajandust tervikuna», märkis ÜK(b)P XIV kongress [1]. Kuid ehitanud üles tööstuse, partei ja nõukogude võim ei võinud jääda sellele. Lähtudes Lenini-Stalini õpetusest sotsialismi ehitustöö ja täieliku võidu võimaluste kohta ühel maal, püstitas partei ülesande — muuta meie maa agraarsest maast industriaalseks maaks, mis on võimeline tootma oma jõududega vajalikku seadistust ja seega tagama maa majanduslikku iseseisvust, tugevdama selle kaitsevõimet, looma tingimused, mis on vajalikud sotsialismi võiduks NSV Liidus.

Sotsialistliku industrialiseerimise poliitika nõudis vabrikute ja tehaste ümberseadistamist uue tehnika alusel, sadade uute tehaste asutamist — esmajoones rasketööstuse alal, tervete tööstusharude loomist, mida ei olnud tsaristlikul Venemaal.

Kapitaalmahutused tööstusse (ühes tööstusliku elamufon-

[1] ÜK(b)P resolutsioonides, 2. osa, lk. 49 (vene k.).

diga, ilma elektrimajanduseta), mis moodustasid 1924/25. a. 395,3 mln. rbl., kasvasid 1929. aastal 2302,7 mln. rublani, s. o. ligi 6-kordseks.

Nende grandioossete vahendite põhimass oli mahutatud tööstuse tootmisvahendeisse (A-rühm).

Kapitaalmahutuste dünaamika [1].

	1924/25. a.	1925/26. a.	1926/27. a. ja 1927. a. IV kvartal	1928. a.	1929. a.	1930. a.
Kogu tööstus (ühes tööstusliku elamufondiga, ilma elektrijaamadeta) . . .	395,3	858,3	1582,3	1670,8	2302,7	3540,8
% 1924/25. aastast . .	100	215	400	422	584	907
A-rühm	269,6	587,3	1086,9	1234,4	1850,1	2957,5
% kogusummast . . .	68,2	68,3	68,6	74,0	80,3	83,6
B-rühm	125,7	271,0	495,4	436,4	452,6	583,3
% kogusummast . . .	31,8	31,7	31,4	26,0	19,7	16,4

Järelikult juba esimesel aastal andis partei võitlus industrialiseerimise eest suure kapitaalmahutuste kasvu — üle 2 korra võrreldes 1924/25. aastaga.

Järgnevail aastail kapitaalmahutused tööstusse jätkasid kasvamist nii absoluutselt kui ka suhteliselt, võrreldes kapitaalmahutuste üldsummaga majandusse, kusjuures mahutused tööstuse tootmisvahendeisse tõusid 1925/26. aasta 68,5%-lt kuni 1929. aasta ¾-ni kogu kapitaalmahutustest tööstusse.

ÜK(b)P Keskkomitee aprilli pleenum (1926. a.) ja ÜK(b)P XV konverents, mis toimus 1926. a. oktoobri lõpul, rõhutasid tööstusesisese akumulatsiooni ja tööstuse ressursside mobiliseerimise suurt tähtsust maa sotsialistliku industrialiseerimise grandioosse plaani teostamiseks.

[1] „NSV Liidu sotsialistlik ehitustöö", 1934. a.

Tööstuse kasumid ja amortisatsioon, mis moodustasid 1925/26. a. 1 mlrd. rbl., kasvasid 1928/29. a. 1,6 mlrd. rublani. Kuid nende tööstuse siseakumulatsiooni allikate juurdekasv ei katnud tööstuse kapitaalmahutuste tarvidusi. Aasta-aastalt kasvas tööstuse finantseerimine riigieelarve poolt akumuleeritavate ressursside arvel.

Eelarvelise finantseerimise saajaiks olid peamiselt raketööstus ja teised harud, kes valmistavad tootmisvahendeid. Kaaluv osa kasumeist aga saadi harudes, kes toodavad tarbimisesemeid. 1928/29. aastal näit. kuni 70% tööstuse kasumeist saadi B-rühma harudes.

Kõrvuti industrialiseerimise finantseerimisega vahendite arvel, mida akumuleerib riigieelarve, esines veel akumulatsioonide taasjaotamist tööstuse enda harude — peamiselt tarbimisesemeid tootvate harude vahel, eriti tekstiilitööstusest tootmisvahendeid valmistavate harude kapitaalehituseks. Seda taasjaotamist teostati nii riigieelarve kui ka ehituse pikaajalise krediteerimise süsteemi (Tööstuspanga Pikaajalise Krediteerimise Osakonna, kuid edaspidi — pikaajalise krediteerimise panga) kaudu. Allpool peatume vormidel, milledes teostati seda taasjaotamist.

Tööstuse siseakumulatsiooni plaanide täitmise üks tingimusi oli kokkuhoiu-režiimi läbiviimine, tootmise ratsionaliseerimine, omahinna alandamine. Nende vahendite allikate täielik arvestus maa industrialiseerimiseks oli üks tähtsaimaid rahanduse plaanistamise ülesandeid.

ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni juuli pleenum (1927. a.) näitas, et «edasise majandusliku arenemise peaülesandeks on vaja seada võitlus tööstusliku tootmise omahinna alandamise eest... Tooraine, kütteaine, tööjõu jt. minimaalsete kulunormide saavutamine tööstustoodete üksusele, eriti tooraine, kütteainete jt. kuluindeksite ülemmäärade kindlaksmääramise teel toodangu üksusele, kindlate isikute ja organi-

satsioonide range vastutuse läbiviimine omahinna alandamise edukuse eest ning selle asja juurde töölismasside endi kaasutamine peavad olema peamomentideks selles üldises võitluses omahinna alandamise eest» [1].

Kinnitades Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu tööstuse tootmis-finantsplaani 1926/27. aastaks, andis valitsus direktiivi omahinna alandamiseks 5% võrra, kuid seda alandamist ei võetud arvesse veel vahendite allikana tööstuse finantsplaani näitajate määramisel. Tootmise, kapitaalmahutuste ja finantseerimise ulatus määrati kindlaks seda ülesannet arvestamata. Direktiive omahinna alandamiseks 1926/27. aastal ei viidud veel vajalikul määral ettevõteteni.

Suureks sammuks rahandusliku plaanistamise arendamisel oli tööstuse finantsplaan 1927/28. aastaks. Omahinna alandamise ülesanne oli võetud tööstuse finantsplaani kapitaalmahutuste finantseerimise ressursina. See ülesanne anti diferentseeritult mitmesuguste majandusharude järgi, olles nende finantsplaanide aluseks.

Partei ja valitsus nõudsid tööstustoodangu omahinna alandamist tööviljakuse kasvu arvel, mis ennetab töötasu kasvu, samaaegsel töölismasside ainelise heaolu kasvul. Partei ja valitsus nõudsid ürituste teostamist, mis «võimaldades t ö ö t a s u tõstmist ja tööliskiassi elatustaseme edasist tõusu, samal ajal aga peavad alandama töötasu kulu toodete üksusele, vähendama omahinda, tõstma tööviljakust, andma kindla baasi h i n d a d e a l a n d a m i s e poliitikale» [2].

Tootmise ratsionaliseerimine tööstuse ümberseadistamise baasil põhjustas tööviljakuse kasvu.

Siirdumisega maa industrialiseerimise perioodile üha suurem osa amortisatsioonist ja akumulatsioonist jaotatakse riigi-

[1] ÜK(b)P resolutsioonides, 2. osa, lk. 187 (vene k.).
[2] Sealsamas, lk. 244 (vene k.).

eelarve ja pikaajalise krediteerimise pankade kaudu ja suunatakse ettevõtte finantsplaani järgi tema kapitaalehituseks. Vastavalt sellele aeglustub tööstusettevõtete jooksvate arvete juurdekasv pankades, suurenevad nõudmised pangakrediidile, väheneb oma ostjate krediteerimine tööstusorganisatsioonide poolt.

Need tendentsid ilmnesid selgesti juba 1926/27. a. tööstuse käibevahendite dünaamikas. Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu tööstuse materiaalsete jääkide kasvu juures ligi 260 mln. rbl. võrra (7,5% võrra 1. oktoobrist 1927. a. tootmise kasvu juures ligi 14%) omavahendid käibes vähenesid 325 mln. rbl. võrra. Kujunenud vahe kaeti pikaajalise krediteerimise suurendamisega käibevahendeiks ligi 200 mln. rbl. võrra, lühiajaliste pangakrediitidega samuti 200 mln. rbl. võrra, deebitoride ja kreeditoride saldo vähendamisega ligi 100 mln. rbl. võrra, rahaliste vahendite jäägi alandamisega ja muude allikatega.

Ümber paigutades sellise osa tööstuse omavahendeist ja akumulatsioonidest käibest kapitaalkulutustesse ja asendades neid pangakrediitidega, võetakse ühtlasi tarvitusele abinõud tööstuse vahendite käibe kiirendamiseks ja tööstusettevõtteis materiaalsete väärtuste varude vähendamiseks.

Mõningate arvutluste järgi tööstuse käibevahendite määr alaneb toodangu 1 rubla kohta 1927/28. aastaks, võrreldes 1925/26. aastaga, 11,5% võrra, kusjuures 1925/26. aastal omavahendid moodustasid üle 60% käibevahendeist, 1927/28. aastal aga nende erikaal alanes 43%-ni. Seades tööstusele ülesandeks «ettevõtete sulakapitalide kõige parema kasutamise» ja «varude ratsionaliseerimise», NSV Liidu Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu põhijuhendid trustidele 1926/27. a. tootmisfinantsplaani koostamiseks märkisid: «Trustide ülesanne praegusel ajal seisab selles, et maksimaalse selgusega teha kindlaks põhjused, mis tingisid mõnede naturaalvarude liigset akumulatsiooni, kuid samal ajal, ja just sellega sageli seoses ole-

vate rahanduslike raskuste tõttu, oli puudus teistest materiaalseist väärtusist, mis põhjustaski tehaste ebakorrapärast varustamist tooraine, kütteaine ja materjalidega». Seega tõusis materiaalsete varude normaliseerimise ja käibevahendite koostise tervendamise ülesanne tööstuse ette kogu oma suuruses.

Suure tähtsusega oli tööstuse rahandusele sel perioodil pikaajalise krediteerimise pankade ja kapitaalmahutuste finantseerimise süsteemi arenemine.

NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrus 14. juunist 1927. a. «Tööstuse finantseerimise ja pikaajalise krediteerimise süsteemi kohta» määras kindlaks, et kõik eelarvelised assigneeringud tööstuse põhikapitalideks peavad läbima Tööstuspanga pikaajalise krediteerimise osakonda.

Tööstuspangale tehti kohuseks kontrollida nende assigneeringute suunamist ja kasutamist otstarbe järgi. Sellega oli pandud alus panga mehhanismi loomisele vahendite andmiseks kapitaalehitusele mitte üksnes pikaajaliste krediitidena, vaid ka tagastamatute eelarveliste assigneeringutena, ja kontroll nende vahendite kasutamise üle. Pikaajalise krediteerimise osakonna ülesannete kasv seoses tööstuse eelarvelise finantseerimise ja tööstuses akmulatsioonide taasjaotamise suurenemisega põhjustas (NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 14. veebruari 1928. a. määruse alusel) Tööstuse ja Elektrimajanduse Pikaajalise Krediteerimise Eripanga («PKP») asutamist, kelle põhiülesandeks sai kõigi ehitustööde assigneerimine ja kontroll vahendite kasutamise üle vastavalt ehitusprojektidele ja -eelarveile.

Grandioossete ülesannete teostamine, mis seisid tööstuse ees maa industrialiseerimiseks, nõudis ka majanduse valitsemise plaanistamise tsentraliseerimise ja operatiivsete funktsioonide detsentraliseerimise alusel tööstuse valitsemise struktuuris vastavaid muudatusi.

Tunduvaid muutusi tõi valitsemise süsteemi ja eriti

rahanduslikesse suhtlustesse tööstuses «Trustide määrustik», vastu võetud 29. juulil 1927. a.

See uus «Trustide määrustik» formuleerib esmajoones teisiti trustide ülesanded. Kui 1923. aasta trustide määrustik määras, et trustid tegutsevad «kasusaamise otstarbel», siis 1927. a. määrustik osutab, et trustid «tegutsevad kommertsmajanduse alustel vastavalt plaanilistele ülesandeile, mis on kinnitanud ülalmainitud (kõrgemalseisvad) asutised».

Selline trustide ülesannete formuleering peegeldab juba tunduvalt kõrgemat rahvamajanduse plaanistamise taset, kusjuures plaanid hõlmasid mitte üksnes tootmist, vaid teatud määral ka kaubakäivet, väljalaske-hindu, hangete tingimusi, ostjate põhikontingenti jne., tööstuse finantsplaan aga määras igale trustile kindlaks kaubatoodangu mahu ja akumulatsioonide määrad, seejuures kindlaksmääratud hindadega omahinna alandamise ülesannete alusel.

Uus trustide määrustik reglementeeris ka trustide suhtlused ettevõtetega. Majanduslikuks põhiüliks selle määrustiku järgi jäi ikka veel trust. Kuid ettevõtte direktor trusti volitusel võis omada õigust tootmisvahendite soetamiseks, toodangu realiseerimiseks, pankadega suhtluste määramiseks jne. Ettevõtte juhtimine trusti poolt pidi toimuma tööstuse finantsplaani alusel, mis määrab kindlaks toodangu mahu, sortimendi ja üleandmise tähtajad, rahaliste ja materiaalsete vahendite varustamise korra ja tähtajad, arvelduste korra trusti juhatuse ja tehase juhatuse vahel jne. Isemajandamise põhidokumendiks, mis määrab tööstuse finantsplaani alusel kindlaks ettevõtte kohustused toodangu väljalaske ja omahinna alal, samuti ka trusti kohustused ettevõtte suhtes, — oli töökäsk-tellimus. Esile tõstetakse ka ettevõtte materiaalne isemajandavuslik huvi tema töö tulemuste vastu. Teatav osa kokkuhoiust, mida saab ettevõte töökäsu-tellimuse täitmisel vahena töökäsus-tellimuses osutatud omahinna ja tegeliku omahinna vahel, jäi ettevõtte direk-

tori käsutusse. 1927. a. määrustik oli seega suureks sammuks edasi tööstusettevõtte muutmisel tööstuse valitsemise põhilüliks, mis määrati lõplikult kindlaks ÜK(b)P Keskkomitee otsusega 5. detsembrist 1929. a.

Lõpuks määrab 1927. a. määrustik ka trustide kasumite jaotamise kindlad normid. Kuni selle määrustiku vastuvõtmiseni osa eraldamisi trustide kasumitest riigieelarvesse määrasid Rahanduse Rahvakomissariaat ja Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu, sõltuvalt iga trusti rahanduslikust seisundist. 1927. a. trustide määrustik kehistas järgmise trusti kasumite jaotamise korra: pärast tulumaksu tasumist ja möödunud aastate kahjumite katmist 10% suunatakse tööliste olustiku parendamise fondi, 10% — reservkapitali, 10% — pikaajalise krediidi asutiste erikapitali, 25% — kapitali suurendamiseks, sellest pool pikaajalisteks panusteks Tööstuspanka, mitte üle 0,5% ergutus-autasustamisfondi, ülejäänud aga riigitulusse.

Isemajandamise juurutamine ettevõtete tegevusse seoses tootmise rahandusliku plaanistamise kindlustamisega soodustaski tema edasist arenemist. Ettevõtte toodangu omahinna plaanistamine ühes toodangu väljalaske plaanistamisega sortimendi läbilõikes ja üleplaanilise kokkuhoiu jätmisega ettevõtte käsutusse, samuti ettevõtte ressursside mobiliseerimise ja kasutamise plaanistamine kapitaalmahutuste tarvidusteks — ergutasid loomulikult ettevõtete huvi plaaniülesannete täitmise ja ületamise vastu. Paljudel juhtudel oli isemajandamine ettevõtteis arenenud veel mitteküllaldaselt. Nii näit. ei teinud vabrikud mõnikord toodangu kalkulatsioone; saades trustilt toorainet ja materjale seda hindamata, nad alles pärastpoole said trustilt kuulda, kuipalju neil läks maksma valmistatud toodang.

Vaatamata sellistele faktidele ikkagi enamikus majandusharudes, ühtaegu tootmise ja rahandusliku plaanistamise kindlustamisega, toimus ka ettevõtte isemajandavusliku iseseisvuse edasine kindlustamine. Trustid vabanesid järk-järgult ettevõtete

valitsemise operatiivtööst, jättes endile vaid plaanistamise ja tehnilise abi funktsioonid. Ettevõtted saavutasid vahetuma sideme müügiorganisatsioonidega (sündikaatidega) või oma toodangu ostjaiga, nende käsutusse osastati kindlad vahendid, määrati kindlaks arvelduse tingimused trustide ja ettevõtete vahel tooraine, materjalide, kütteainetega jt. varustamisel ja toodangu realiseerimisel; ettevõtted siirdusid järk-järgult iseseisvale bilansile jne.

Tehes kokkuvõtteid trustide ja ettevõtete suhtluste arenemise kogemustest sellel perioodil ÜK(b)P Keskkomitee määruses 5. detsembrist 1929. a. «Tööstuse valitsemise reorganiseerimise kohta» märgitakse: «Ettevõtete siirdumine isemajandamisele on end täiesti õigustanud. Isemajandamine ilmutab ettevõtte palet, soodustab tootmise ratsionaliseerimist, turustamise ja varustamise õiget organiseerimist ning äratab ühtlasi vastutoimet venitamise ning bürokratismi elementidele... Kuni praeguse ajani siirdumine isemajandamisele pole toimunud kaugeltki kõigis ettevõtteis. See üritus tuleb teostada otsustavalt lühimal tähtajal eranditult kõigis riigitööstuse ettevõtteis».

Tööstuse rahandusliku plaanistamise tugevnemine ja ettevõtete siirdumine isemajandamisele 1928.—1929. a. jooksul olid tihedas seoses sündikaatide osa muutumise ja tugevnemisega meie majanduses ning muudatustega pangakrediteerimise alal.

Ühtaegu plaanilise aluse tugevnemisega tootmistegevuses toimus ka tööstustoodangu käibe plaanilise aluse tugevnemine, mis omakorda mõjutas tootmise plaanistamist.

Sündikaadid etendasid tähtsat osa riikliku kaubandusvõrgu loomisel ja erakapitali väljasurumisel. Sündikaatide arenedes keskendus nendesse tööstustoodangu realiseerimine ja teataval määral ka ettevõtete varustamine toorainega. Eelmisele perioodile oli iseloomustav iga trusti iseseisev esinemine turul oma toodangu müüjana ja tooraine ostjana ja tema sidemed kümnete riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonidega ning sageli ka eravahetalitajaiga. Nüüd aga reguleeritakse tööstusharude

suhtlused ostjaiga ja tooraine hankijaiga enamasti üldlepinguga sündikaadi ja Üleliidulise Kooperatiivide Keskliidu vahel ühelt poolt ja sündikaadi ning riikliku või kooperatiivse varundamisorganisatsiooni vahel teiselt poolt. Need lepingud, samuti noil aastail arenev eeltellimuste süsteem määrasid vajaliku toodangu sortimendi ja selle arvelduse tingimused. Sündikaat omalt poolt määras toodangu sortimendi ülesanded trustidele ja ettevõtteile ning reguleeris vastavalt nende ülesannete täitmisele ettevõtete varustamist toorainega, materjalidega jt. Sündikaadid muutusid seega organeiks, kes reguleerivad tootmisprotsessi. See tendents leidis oma organisatsioonilise väljenduse juba 1928. a., mil Ülevenemaaline Tekstiilisündikaat liideti Tekstiilitööstuse Peavalitsusega ja temale anti ka tootmise valitsemise funktsioonid.

Keskendades antud haru trustide realiseerimise ja varustamise põhiosa, sündikaadid astusid lähedale trustide ja ettevõtete rahanduse reguleerimisele. Paljudel juhtudel sündikaadid (näit. Nahasündikaat) tasusid trustidele kogu nende toodangu selle ärasaatmist mööda tarbijale sündikaadi töökäsu järgi. Krediiti ostjaile andis sel juhul sündikaat, keskendades enda juurde ka kogu pangakrediidi, mida võimaldati antud tööstusharule. Teistel juhtudel läksid sündikaadid veel kaugemale. Tekstiilisündikaat näit. trustidele suurema osa toodangu tasumisel selle ärasaatmise puhul andis neile osalt ka veksleid, mille diskonteerimine Riigipangas oli tagatud, kuid andis veksleid mitte olenevalt trustidele toodangu ärasaatmisest, vaid olenevalt trusti rahanduslikust seisundist ja tema vajadustest täiendavates rahalistes vahendites. Mõnikord see ettevõtete rahanduse reguleerimine sündikaatide poolt muutus juba panga ja sündikaadi poolt ettevõtte kõigi rahanduslike vajaduste isemajandamisvastaseks katmiseks, esitades seega 1930. aastal rahvavaenlaste poolt salaja sisse toodud krediteerimise praktika moonutamise algeid.

Peale selle sündikaadid praktiseerisid paljudel juhtudel ka

trustidelt neile saadetud tooraine eest maksete sissenõudmist mitte tegelike saadetiste järgi, vaid sõltumata tooraine saatmiste hooajalistest kõikumistest, näit. aastahanke $^1/_{12}$ suuruses (Nahasündikaat) või trusti ettevõtete poolt kuu kestel tegelikult tarbitud tooraine koguse järgi (Tekstiilisündikaat) jne. Sel juhul tooraine varusid vabrikuis finantseerisid sündikaadid.

Erakordselt oluliseks osutus see, et mõne sündikaadi (näit. Metallisündikaadi) praktikas rakendati sellist hindade reguleerimise süsteemi, mille kohaselt sündikaat maksis trustidele mitmesuguse sortimendiga toodangu eest hinda, mis erines tarbijaile realiseerimiseks kindlaksmääratud hindadest. Kuna aga müügihinnad määrasid üksikute toodete rentaabluse mitmesugust taset, siis võis see meelitada truste taotlema plaani ületamist rohkem tasuvates toodetes teiste vähem tasuvate toodete arvel. Metallisündikaat ja pärastpoole ka Tekstiilisündikaat peavad nn. «kahe hinnakirja süsteemi», mille järgi üksikute toodete rentaabluse taseme vahe tasandatakse teataval määral sündikaadi piirides.

Seega soodustas sündikaatide areng tööstuse rahandusliku plaanistamise kindlustamist ja kommertskrediidi negatiivse mõju teatavat kõrvaldamist, kuid ühtlasi hakkasid sündikaadisüsteemis arenema tendentsid trusti ja ettevõtte rahandusliku majanduse asendamiseks sündikaadi tsentraliseeritud rahandusega, mis viis isemajandamise põhimõtte moonutamisele ja oli vastuolus partei seisukohtadega ettevõtete isemajandamisele üleviimise kohta.

* *
*

Suurimaks tähiseks sotsialistliku plaanistamise arengus oli esimese viisaastaku plaani töötlemine ja vastuvõtmine. Maa industrialiseerimise arenemine ja põllumajanduse kollektiviseerimine, sotsialistliku võistluse alusel hoogsalt arenev töölisklassi töösaavutuste tõus — põhjustasid esimese viisaastaku

plaani, NSV Liidu sotsialistliku ümberehitamise grandioosse plaani edukat ületamist.

Esimese viisaastaku plaani hiiglatööde teostamine nõudis suurimaid rahandusressursse. Iseloomustades bolševistliku pealetungi olemust, seltsimees Stalin partei XVI kongressil 1930. a. juunis märkis rea teiste tähtsaimate ülesannete hulgas:

«Bolševistliku pealetungi olemus seisab ka selles, et mobiliseerida maksimum vahendeid meie tööstusala finantseerimiseks, meie sovhooside ja kolhooside tegevuse finantseerimiseks ning suunata kogu selle ala laiendamisele meie partei paremaid inimesi» [1].

Esimese viisaastaku finantsplaan kavastas rahandusressursside saamist maa industrialiseerimiseks, põllumajanduse kollektiviseerimiseks, sotsiaal-kultuurilisteks üritusteks, riigikaitseks, valitsemiseks ja muudeks kuludeks 91,6 mlrd. rbl. suuruses, sellest tööstuselt 33,5 mlrd. rbl. Tegelikult aga saadi 4¼ aasta eest 120 mlrd. rbl., sellest tööstuselt 43,4 mlrd. rbl. Neist tuludest tööstuse finantseerimiseks kavatseti suunata 22 mlrd. rbl., tegelikult aga suunati 41,6 mlrd. rbl. Järelikult kolossaalsed mahutused tööstusse, mis kaugelt ületasid plaani arvusid, teostati esmajoones tööstuse enda akumulatsioonide tohutu kasvu arvel.

Kolossaalsed sotsialistliku majanduse arenemise tempod esimese viisaastaku aastail tingisid sotsialistliku akumulatsiooni probleemide uut rakestamist.

Oma ajaloolises kõnes majandustegelaste nõupidamisel 23. juunil 1931. a. seltsimees Stalin püstitas küsimuse sellest, et vanadest akumulatsiooni allikaist — kergetööstuse akumulatsioonidest, eelarvelistest ja põllumajanduslikest tuludest — hakkab puudu jääma tööstuse edasiseks väljaarendamiseks.

«. . . tugevdades ja laiendades vanu akumulatsiooni allikaid, tuleb taotella seda, et ka rasketööstus ja eelkõige masinaehitus — annaksid samuti akumulatsiooni.

---

[1] J. V. Stalin. Leninismi küsimusi, 10. trükk, lk. 392 (vene k.).

Selles on väljapääs.

Ja mida selleks vajatakse? Ebamajanduslikkuse kaotamist, tööstuse siseressursside mobiliseerimist, isemajandamise juurutamist ja kindlustamist kõigis meie ettevõtteis, süstemaatilist omahinna alandamist, tööstuse siseakumulatsiooni suurendamist eranditult kõigis tööstusharudes» [1].

Omahinna alandamiseks ja tööstuse siseakumulatsiooni kasvuks oli peatähtsus tööviljakuse tõstmisel.

Tööstuse tehnilise ümberseadmise ja sotsialistlike töömeetodite laialdase arenemise alusel kasvas ühe töölise aastakeskmine toodang tööstuses tervikuna aasta-aastalt. Protsentides eelmisest aastast moodustas toodang 1929. a. 112,9%, 1930. a. — 109,7%, 1931. a. — 107,6%, 1932. a. — 102,6%, 1933. a. — 108,7%, 1934. a. — 110,7%. Kuid mõnes tööstusharus 1931. kuni 1932. a. esines ka teatavat tööviljakuse alanemist. Nii moodustas 1931. a. mustmetallurgias ühe töölise aastakeskmine toodang 95,1% 1930. a. toodangust, kivisöetööstuses 94,1% 1930. a., ja 1932. a. see toodangu alanemine jätkus.

Selline tööviljakuse langemine mõnedes tööstusharudes tekkis osalt partei ning töölisklassi poolt edukalt võidetud uue tehnika omandamise raskustest, osalt ebamajanduslikkusest ja hooletust suhtumisest kokkuhoiusse.

Selle tööviljakuse langusel oli ajutine iseloom ja ta hõlmas vaid üksikuid harusid. Tervikuna esimese viisaastaku kokkuvõttes tõusis ühe töölise toodang 1932. a., võrreldes 1927/28. aastaga, tervikuna A-rühma tööstuse alal 53,1% võrra, sellest kivisöetööstuse alal — 24%, naftautmise alal — 79,9%, mustmetallurgia alal — 34,4%, masinaehituses — 63,8% võrra. B-rühma tööstuse alal toodangu kasv moodustas 40,8%.

Sellega käis kaasas tunduv töötasu tõstmine. Kogu tööstuse kuukeskmine töötasu 1932. aastal ületas 1928. a. töötasu 64,3% võrra, sellest kivisöetööstuse alal — 93% võrra, must-

[1] J. Stalin. Leninismi küsimusi, 11. trükk, lk. 346—347 (vene k.).

metallurgia alal — 74% võrra, masinaehituse alal — 53,8% võrra jne. Teatud ebavõrre tööviljakuse ja töötasu liikumises seoses rahvamajanduse taastamise raskustega viis üksikuis ettevõtteis ja majandusharudes omahinna struktuuri halvenemisele ja omahinna alandamise plaanide mittetäitmisele. See peegeldus ka mõningate majandusalade rahanduslikus seisundis, esmajoones paljudes rasketööstusharudes, kus uue tehnika omandamise ja uute ettevõtete organiseerimise raskuste kõrval olid eriti tunduvad kulud uute tööstuskaadrite ettevalmistamiseks. Nii muutus mustmetallurgias omahind 1928/29.—1930. a. järgmiselt: 1928/29. a. alanes see 3,7% võrra, 1930. a. — 2,5% võrra. 1931. ja 1932. a. omahind järsku kasvas. 1934. aastast, uue tehnika omandamise ja kaadrite ettevalmistamisega, saavutati sotsialistliku võistluse ja lööktöö alusel pööre, ja mustmetallurgia toodangu omahind hakkas uuesti alanema.

Nõukogude riik, teostades maa majanduse tehnilise rekonstrueerimise poliitikat, ei võinud minna mustmetallurgia, küttetööstuse ja masinaehituse toodangu hindade tõstmisele, kelle toodangu omahind neil aastail kasvas, sest paljude toodangu liikide väljalaskehinnad samal ajal isegi alanesid. Mustmetallurgia ja mõnede masinaehituse liikide ja teiste harude toodangu hindade pidamine madalamal tasemel, kui oli omahinna tase, soodustas maa industrialiseerimist, kapitaalehituse odavnemist, ehituseelarvete püsivust ja majanduselus metalltoodete laialdasemat rakendamist. Mõningate rasketööstusharude plaanilisi kahjumeid, mis esinesid neil aastail väljalaskehindade ja omahinna sellise suhtluse tulemusena, kattis vahetult riik dotatsiooni andmise teel riigieelarvest. Neil harudel, küllastunud eesrindliku tehnikaga, oli võimalus selle täielikuma kasutamise teel saavutada omahinna alandamisel tunduvaid tulemusi. Hindade kindlaksmääramine madalamale tasemele kui oli omahind, ergutas neid ettevõtteid taotlema üle saada tõusu ajutistest raskustest.

Isemajandamise kindlustamise, tööstuse siseakumulatsiooni

suurendamise ja tööstusressursside mobiliseerimise ülesanded tingisid nii tööstuse enda kui ka rahandussüsteemi organisatsioonilise ümberehituse vajadust.

ÜK(b)P Keskkomitee määrus 5. detsembrist 1929. a. «Tööstuse valitsemise reorganiseerimisest» märkis selgesti, et sotsialistliku tööstuse valitsemise põhilüliks on ettevõte. «Rangeimal tootmis-finantsilisest plaanidistsipliinist kinnipidamisel antud limiitide raamides peab ettevõte olema iseseisev. Tema administratsioon kannab täielikku vastutust kava täitmise eest.

Ettevõtte käsutusse antakse kindel summa vahendeid, mille suuruse määrab iga aasta kindlaks tööstuse finantsplaan.

Tööstuse finantsplaani alusel esitatakse töökäsus-tellimuses ettevõttele aastaks kindlaksmääratav toodangu eelarveline omahind ja vastastikused lisandid töökäsu-tellimusega kindlaksmääratud tingimuste rikkumise puhul.»

ÜK(b)P Keskkomitee määrus, viidates vajadusele anda ettevõttele käibevahendid, millede ulatuse määrab tööstuse finantsplaan, viitas samuti ettevõtte iseseisva bilansi vajadusele, milles peegelduksid tema tegevuse rahanduslikud tulemused. Selle kõrval ÜK(b)P Keskkomitee märkis, et «Vahe ülesantud ja tegeliku omahinna vahel valmistatava toodangu mihuse nõuete täitmise kindlal tingimusel on ettevõtte eduka töö põhinäitajaks» (Meie poolt alla kriipsutatud. Autorid). Ettevõttes täieliku isemajandamise läbiviimiseks ja omahinnaülesannete täitmise võimaluste tagamiseks ÜK(b)P Keskkomitee märkis, et «on vaja tagada ettevõttele tooraine ja materjalide aegsasti saamist kindlaksmääratud hindadega».

Vastavalt ÜK(b)P Keskkomitee määrusele 5. detsembrist 1929. a. sündikaatide baasil uuesti organiseeritavate koondiste bilansis peavad peegelduma kõik antud tööstusharu ettevõtete ja trustide vahendid. Koondisel oleks tulnud tavaliselt realiseerida temasse kuuluvate ettevõtete toodang ja tasuda ettevõtteile nende poolt antava toodangu eest plaanilise omahinnaga. Sellega pidid akumulatsioonid, mis saadi antud tööstusharu tegevuse

tulemusena, jääma koondisele. Ühtlasi pidi koondis teostama ettevõtte varustamist toorainega, materjalidega jne. Ettevõtte ja koondise vastastikused kohustused reguleeriti töökäsu-tellimuse alusel.

Nii kujunesid koondiste suhtlused, kes hõlmasid liidulise tähtsusega ettevõtteid ja truste. Mis puutub koondisse kuuluvate vabariikliku ja kohaliku tähtsusega trustidesse, siis nende suhtes koondised pidid täitma ainult sündikaadi funktsioone. Arved realiseeritava toodangu eest õiendati väljalaskehindades, mitte aga plaanilises omahinnas, ja seega akumulatsioonid kogunesid trustide bilansis, mitte liidu bilansis.

Edaspidi ja ettevõtte poolt tema toodangu ärasaatmisel mööda minnes koondisest säilis kord, mille järgi ettevõte sai makse kaupade eest nende plaanilises omahinnas, kogu vahe aga väljalaskehinna ja plaanilise omahinna vahel läks koondisele. Viimasele kanti ka amortisatsioonilised lisandid.

Tööstuse valitsemise reorganiseerimine, mis teostas ettevõtete üleviimist isemajandamisele ja soodustas sotsialistlike ettevõtete töö plaanilise aluse edasist kindlustamist, oli suure tähtsusega sotsialistlike ettevõtete rahanduse õigeks organiseerimiseks. Järgmisi tähtsaimaid üritusi sel alal oli krediidi- ja maksureformi läbiviimine.

Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrus 30. jaanuarist 1930. a. krediidireformi kohta märkis: «Sotsialistlike aluste kiire arenemine NSV Liidu rahvamajanduses ja selle plaanistamise saavutatud tase teevad vajalikuks põhjaliku krediidireformi».

Vastavalt sellele Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrusele keelati majandusorganisatsioonidel anda kaupu ja osutada üksteisele teenendeid krediiti. Vähe hiljem määrati seadusandlikult kindlaks ka avansside andmise keeld (mõningate eranditega, ühtedel juhtudel Rahanduse Rahvakomissariaadi ja teistel juhtudel Riigipanga loal). Määrati

kindlaks, et Riigipank oma osakondade kaudu krediteerib vahetult ettevõtteid.

Vahetus seoses 1930.—1931. a. läbiviidud majanduselu rahandusliku külje korrastamisega on ka maksureform, mis määras kindlaks uue kasutamise korra akumulatsioonidele, mis kujunevad majandusorganisatsioonide tegevuse tulemusena ja milledel oli seepärast suur tähtsus tööstuse rahanduse plaanistamise kindlustamiseks.

Majandusorganisatsioonide maksustuse lihtsustamise ülesanne esitati kogu ulatuses ÜK(b)P Keskkomitee määrusega 5. detsembrist 1929. a. Tolle ajani kehtiv maksustamise süsteem loodi juba nepi esimesil aastail.

Selles olukorras ajalooliselt kujunenud maksusüsteem oli ülikeeruline. Vaatamata maksustamise teatavale ratsionaliseerimisele 1926.—1929. a. kestel, 1928. a. lõpul kehtis ühiskonnastatud majanduse ettevõtetele ja organisatsioonidele 86 erisugust maksude ja mittemaksunduslike maksete liiki. On selge, et selline maksete mitmekesisus takistas rahanduslike suhtluste õiget plaanistamist eelarvega ja järelikult ka rahandusliku plaanistamise kindlustamist majanduses üldse.

«Ühiskonnastatud tööstuse ja kaubanduse keerukad suhtlused riigieelarvega raskendavad üksikute operatsioonide ja tervikuna kogu rahvamajanduse plaanistamist. Vajadus teostada maksusüsteemis põhjalikud muutused sai veel teravamaks seoses riigitööstuse valitsemise reorganiseerimisega ja krediidireformi läbiviimisega», märkis Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrus 2. septembrist 1930. a.

Maksusüsteem määras tööstusele kindlaks kahte liiki maksed eelarvesse — käibemaks ja eraldamised kasumist. Nende maksete alusel korraldatakse tööstuse makseid eelarvesse veel praegusel ajalgi. Tänu sellise kahe tee olemasolule, mida mööda akumulatsioonid, mis kujunevad tööstuses, kogunevad eelarvesse, osa eelarvelisi tulusid ei

sõltu võimalikest kõikumistest tööstuse kasumite määrades. Ainult kasumeist eraldamiste maksustamise süsteemi korral rentaabluse plaaniliste ülesannete võimalik mittetäitmine peegelduks eelarve tuludes. Käibemaksu aga võetakse olenematult majandusorgani tegelikest akumulatsioonidest, nimelt tema poolt väljalastava toodangu käibe järgi, kusjuures maksu summa võetakse väljalaske hinda. Ühtaegu saavutatakse kasumeist eraldamiste teel eelarveliste tulude side rahandusressursside tegeliku akumuleerimise käiguga majanduses ja luuakse tingimused Rahanduse Rahvakomissariaadi organite kontrolli teostamiseks tööstuse akumulatsiooni käigu üle.

Ex bibl. univ. Tart.

Valitsuse määrused krediidi- ja rahareformi kohta määrasid kindlaks majandusorganite krediteerimise ja akumulatsioonide kasutamise süsteemi põhiprintsiibid, mis vastavad kasvava ja tugevneva sotsialistliku majanduse nõuetele. Kuid rahva maskeeritud vaenlastel, välismaa salaluure agentidel, trotskistidel-buhhaarinlastel, kes olid pugenud Riigipanga juhatusse, õnnestus krediidireformi läbiviimise praktikas neid printsiipe moonutada. Kahjurid kandsid krediiditöö praktikasse nn. krediteerimise ja arvelduse automatismi, mis desorganiseeris ettevõtete rahandust ja nõrgendas isemajandavuslikke ergutusi võitlemiseks plaanide täitmise eest. Selle asemel, et kindlaks määrata üksikute majandusoperatsioonide sihtkrediteerimist, nagu see on osutatud 30. jaanuari 1930. a. määruses, kahjurid kandsid krediidi praktikasse plaani kogusummalise krediteerimise kassa puudujäägi ulatuses. Seega likvideeriti pangakrediteerimise kindlad objektid ja pandi maksma oma- ja laenatud vahendite vastutamatus. Kassa puudujäägi ulatuses kindlaksmääratavad krediteerimise plaanid osutusid olemuselt maksvusetuiks kahjurite poolt määratud arvelduste korra tõttu. Ettevõte sai kauba ärasaatmisel makse Riigipangalt, kes alles edaspidi, ostjaile dokumentide saabumisel, püüdis viimast teenindava oma osakonna kaudu

temalt makse-summat sisse nõuda. Kui ostjal ei osutunud vahendeid selle oma võla kustutamiseks, suurendas maksesumma automaatselt tema võlgnevust Riigipangale. Järelikult ettevõtted võisid takistamatult saada tootmisvahendeid, toorainet ja materjale, olenematult nende rahanduslikust seisundist. Arvelduste teostamisel Riigipank aga ignoreeris lepingulisi suhteid hankija ja ostja vahel ega tingindanud makset hankijale ostja nõusolekuga, mis nõrgendas ostja kontrolli hankija üle, alandas toodangu mihust, võimaldas ostjaile saata mittetellitud ja mittevajalikke kaupu jne.

Palju moonutusi esines ka maksureformi elluviimise praktikas. Määrati kindlaks, et maksu ei tasu põhimiselt mitte ettevõtted, kes müüvad kaupu, vaid koondised. Selle tõttu ei saadud kaubakäivet hõlmata küllalt täielikult ja õigeaegselt; kohalikud rahandusorganid kõrvaldati maksu sissenõudmisest ja kontrollimisest käibe ja tootmiskäigu üle.

Maksunormid määrati kindlaks koondiste järgi, kes pidid ise ühtse normi alusel määrama üksikute kaupade maksumäärad. Koondised aga muutsid vabalt kaupade maksunorme, mitmesugused koondised määrasid erisuguseid norme ühtedele ja samadele kaupadele jne., mis tekitas segadust kaubandusvõrgu töös.

Maksu võeti plaaniliselt, mitte tegelikult käibelt; plaani mittetäitmisel kanti seetõttu eelarvesse osa majandusorgani käibevahendeid, mis rikkus tema finantsplaani. Maksu enda sissenõudmist teostas Riigipank plaanis kindlaksmääratud summade automaatsete ülekannete teel, ilma majandusorganite endi käsunditeta, mis nõrgendas majandusorganite vastutust nende käibevahendite seisundi eest. Sama liiki moonutusi esines ka kasumeist eraldamiste sissenõudmise praktikas. Need eraldamised hõlmasid 81% majandusorganisatsiooni kasumeist, olenemata sellest, kas ta ise vajab vahendeid kapitaalehituseks ja käibevahendite täiendamiseks või mitte. Eral-

damised nõuti sisse plaanilise kasumi järgi samuti automaatses korras.

Kõik need moonutused krediidi- ja rahandussüsteemi töös viisid isemajandamise põhimõtte õõnestamisele ja nõrgendasid ettevõtete tähelepanu omahinna alandamise ülesandele, nõrgendasid tööstuse siseakumulatsiooni. Krediteerimise ja arvelduste kahjurlik automatism, isiklik vastutamatus käibevahendite eest ja moonutused eelarvesse kogutud majandusorganite akumulatsioonide kasutamisel olid üheks ebamajanduslikkuse ja isemajandamise põhimõtete õõnestamise põhjuseks paljudes ettevõtteis, millest seltsimees Stalin oma kõnes majandustegelaste nõupidamisel lausus:

«See on fakt, et paljudes ettevõtteis ja majandusorganisatsioonides lakati juba ammu arvestamast, kalkuleerimast, põhjendatud tulude ja kulude bilansse koostamast. See on fakt, et paljudes ettevõtteis ja majandusorganisatsioonides on juba moest läinud mõisted: «kokkuhoiu režiim», «ebatootvate kulude vähendamine», «tootmise ratsionaliseerimine». Nähtavasti nad loodavad seda, et Riigipank «annab meile niikuinii vajalikud summad». See on fakt, et viimasel ajal on omahind hakanud paljudes ettevõtteis tõusma» [1].

1931. a. algul partei ja valitsus võtsid tarvitusele kiired abinõud moonutuste likvideerimiseks Riigipanga ja rahandussüsteemi töös.

Likvideeriti arvelduste automatism ja määrati kindlaks, et Riigipank võib tasuda hankijate arveid ainult siis, kui on olemas ostja nõusolek arve tasumiseks või tema käsund, arve tasumiseni aga on kaup hankija käsutuses. See tähendas ühtlasi krediteerimise määrade viimist kindlaksmääratud plaanide rööpasse ja lõi järelikult tingimused käibevahendite plaanistamise kindlustamiseks.

Taastati ja veel rohkem kindlustati majandusliku lepingu tähtsust.

---

1 J. Stalin. Leninismi küsimusi, 11. trükk, lk. 346 (vene k.).

Otsustava tähtsusega sotsialistlike ettevõtete rahanduse organiseerimise korrastamiseks oli majandusorganisatsioonide oma- ja laenatud vahendite piiritlemine. Töö- ja Kaitsenõukogu määrusega 23. juulist 1931. a. «Riiklike koondiste, trustide ja teiste majandusettevõtete käibevahendite kohta» määrati kindlaks, et koondiste ja trustide omakäibevahendid peavad tagama tooraine, tootmis- ja abimaterjalide, kütteainete, poolvalmistoodete ja lõpetamata toodangu, valmistoodete ja tulevaste aastate kuludesse paigutatavate vahendite minimaalseid vajalikke varusid. Enamik muist vajadustest ettevõtete käibevahendites tuleb katta Riigipanga krediitidega. Sellisteks vajadusteks, mida kaetakse pangakrediidiga, on Töö- ja Kaitsenõukogu 23. juuli määruse järgi tarvidused seoses teelolevate väärtuste finantseerimisega, hooajalistele tootmisprotsessidele avansiandmisega, tooraine, kütteainete, tootmis- ja abimaterjalide hooajaliste varude akumuleerimisega, mahutuste ajutise suurendamisega lõpetamata toodangusse, valmistoodete ja -kaupade hooajalise akumuleerimisega, samuti «ajutiste tarvidustega, mis tulenevad kauba käibe ja tootmise käigust».

23. juuli 1931. a. seadus määras järelikult kindlaks objektid, mida kaetakse omade ja laenatud vahenditega. Seega oli loodud kindel baas ettevõttele tarvilike käibevahendite plaanistamiseks vastavalt tema erisustele, tootmisülesandeile ja nende täitmise käigule.

Vastavalt neile põhimõtteile määrati mitmesugustele koondistele ja ettevõtteile kindlaks minimaalselt vajalike varude hulk. Selliste varude määrad (normatiivid) pidid erisugustes ettevõtteis olema muidugi erinevad, olenevalt nende tegevuse tingimustest (vt. IV peatükk). 1931. a. jooksul said mitmesugused koondised oma kindlaksmääratud materiaalsete varude, valmistoodete, lõpetamata toodangu ja teiste normitavate väärtuste varude normatiivid. Need normatiivid olid määratud päevades; tootmisplaani suurendamist mööda pidid

ettevõtted suurendama ka neile vajalike varude määri summalises väljenduses ja samuti tarvisolevate käibevahendite määri. Nii näit. oli kindlaks määratud, et kütteainete varud koondise «Stal» tehastes pidid moodustama 26 päeva, tooraine varud — 59 päeva jne., Vostokstali tehastes aga: kütteainete varud — 52 päeva, tooraine ja põhimaterjalide varud — 70 päeva jne.

Omakäibevahendite normimine ja pangakrediidi objektide kindlaksmääramine lõid tingimused käibevahendite plaanistamiseks vastavalt majanduse tarvidustele. Selleks aga oli vajalik nende normatiivide süstemaatiline revideerimine. Tootmise, varustamise ja realiseerimise tingimuste muutumine, ettevõtete edasine tehniline varustamine, stahhaanovliku liikumise arenemine, tootmise ratsionaliseerimine, muudatused hankijate ja ostjate paigutuses, kooperatiivettevõtete arenemine, sotsialistliku transpordi edusammud jne. — kõik need avaldasid mõju lõpetamata toodangu minimaalselt vajalike varude ja vahendite jääkide määradele.

Vaatamata vägagi olulistele muudatustele sotsialistlike ettevõtete töö tingimustes, ei toimunud tööstuses kuigi laialdast 1931. a. kindlaksmääratud normatiivide läbivaatamist. Peale selle oli neil normatiividel endilgi palju olulisi puudusi: nad ei olnud küllalt diferentseeritud üksikute ettevõtete järgi, sageli arvestamata nende erisusi, ei baseerunud küllaldaselt tehnoloogilise protsessi uurimisel jne. Neil normatiividel ei olnud paljudel juhtudel täpset selliste normide tähtsust, mis tulenevad ettevõtete kogu tegevuse organisatsioonilistest, majanduslikest ja tehnilisist tingimusist. Nagu näeme tagapool (vt. IV peatükk), on küllalt põhjendatud normatiivide puudumine meie tööstuse rahandusliku plaanistamise praegusaja seisundi olulisemaid puudusi.

Kooskõlas 23. juuli 1931. a. seadusega varustati käibevahenditega koondised või trustid. Nemad pidid neile osasta-

tud vahendid jaotama oma tootmisettevõtete ja varustamis-, turustamis- ja teiste organisatsioonide vahel.

Majandusorganisatsioonide omakäibevahendite vajalik juurdekasv seoses tootmise laiendamisega kaetakse nende akumulatsioonide ja eelarvelise finantseerimise arvel. Omakäibevahendite täiendamise suurus määratakse kindlaks iga aasta tööstuse finantsplaani kinnitamisel. Ettevõtte käibevahendite täiendamiseks tuleb esmajoones kasutada osa ettevõtte kasumeist. Sellega kehistati vahetu isemajandavuslik side ettevõtte tegevuse rahanduslike tulemuste ja tema vahendite tarviduste rahuldamise vahel.

Töö- ja Kaitsenõukogu määrus 23. juulist 1931. a. lõi kindla baasi tööstuse käibevahendite plaanistamisele, lõi eeldused selleks, et vajalike oma- ja laenatud käibevahendite suurus määrati ettevõtte töö tehnilis-majanduslike näitajate alusel. Ühtlasi andis omade ja laenatud vahendite piiramine ja panga krediteerimise objektide kindlaksmääramine võimaluse asetada ettevõtete poolt laenatud vahendite kaasutamist otsesse ühendusse tootmisplaaniga ja selle täitmise käiguga. Pangakrediite hakati andma materiaalsete väärtuste varude plaaniliste normide või kulutuste teostamise piirides, mis olid krediteerimise objektiks, või nende varude tegelikku moodustamist või vastavate tootmiskulutuste teostamist mööda. Seejuures hakkasid krediitide tähtajad tavaliselt vastama tähtaegadele, milledeks ettevõtte plaani järgi tuli paigutada vahendid materiaalsete väärtuste krediteeritavaisse varudesse või tootmiskulutustesse. Sellesamaga olid loodud tingimused selleks, et krediit ergutaks tootmises ja käibes materiaalsete väärtuste käibimise plaaniliste ülesannete täitmist ja et seda ei kasutataks ettevõtte töös ühe või teise plaani mittetäitmise katteks.

Siiski kuivõrra Töö- ja Kaitsenõukogu määrus 23. juulist 1931. a. lähtus sellest seisundist, et pangakrediidiga kaetakse peamiselt majandusorganite vahendite ajutised (eeskätt hoo-

ajalised) tarvidused, siis selle määruse tegelikul elluviimisel osutus, et majandusharude tootmisvajadusi, millel ei olnud hooajalist iseloomu, hakati katma eranditult omade vahendite arvel. Need harud osutusid seega väljaspool panga kontrollimise sfääri. Seepärast küpses edaspidi vajadus panga krediteerimise objektide laiendamiseks.

1931. a. jooksul partei ja valitsus likvideerisid samuti ka moonutused maksureformi praktikas. Määrati kindlaks käibemaksu normid kaupade järgi, ettevõtete ja müügibaaside (mitte aga koondiste) maksustamine nende toodangu tegelikku käivet mööda. Määrati kindlaks, et ettevõtte kasumid suunatakse esmajoones tööstuse finantsplaaniga kindlaksmääratud tema omade vahendite vajaduste katteks — kapitaalmahutusteks ja käibevahendite täiendamiseks (peale 10%-liste eraldamiste kasumist riigieelarvesse, mida tehakse kõigil juhtudel) ja ainult sellest ülejäänud osa tegelikust kasumist suunatakse riigieelarve tulusse, kusjuures eelarvesse kantakse mitte üle 81% kasumist (edaspidi seda protsenti tõsteti). Sellega oli likvideeritud käibemaksu ja kasumeist eraldamiste ülekannete automatism.

Seega oli käibemaksuga ja kasumeist eraldamistega maksustamise kord ehitatud nii, et ettevõttel tekkis huvi tema tegevuse rahanduslike tulemuste vastu. Kindlate käibemaksu normide kehistamine ja kasumite suunamise kord esmajoones tööstuse finantsplaaniga kindlaksmääratud ettevõtte vajaduste rahuldamiseks aga lõid kindla baasi ettevõtete ja majandusorganisatsioonide rahanduse plaanistamiseks.

Majandusorganisatsioonide käibevahendite süsteemi, krediteerimise ja akumulatsioonide kasutamise süsteemi ümberkorraldamise tulemusena, mille partei viis läbi võitluses maskeeritud rahvavaenlastega, seati tööstuse rahanduslik organisatsioon teataval määral vastavusse kasvava ja tugevneva sotsialistliku majanduse nõuetega. Kuid finantsilise distsipliini nõrkuse, paljude majandustegelaste majandusliku

ja rahandusliku hooletuse, samuti rahvavaenlaste otsese kahjustamise tulemusena, esines järgnevail aastail partei ja valitsuse poolt määratud käibevahendite organiseerimise põhimõtete moonutusi. Need moonutused, rikkudes isemajandamist ja nõrgendades majandusorganite huvi plaanide täitmise vastu, takistasid majanduses ka rahandusliku plaanistamise arenemist.

Seda liiki moonutused läksid liini mööda, mille järgi majandusorganid ei tasunud tähtajaks kaupade ja teenendite eest, mille järgi Riigipank krediteeris salaja sissesokutatud kahjustavat automatismi viisil, mis ei tulene erilaenuarve praktika liigse laiendamise majanduslikest tingimusist. Paljudel juhtudel aga esinesid ebaõiged ja liiga murdarvulised käibemaksunormid.

Ebaõige käibemaksunormide kindlaksmääramine moonutas paljudel juhtudel rahandusmehhanismi mõju tööstusettevõtete tööle. Käibemaksunormid määrati mõnel juhul sellisel kujul, mis ei ergutanud toodangu sortimendi plaanide täitmist. Üksikute sortimendi liikide tootmine — mõnikord parajasti nõutavad massiartiklid — osutus mõningail juhtudel ettevõtteile vähem tulukaks, mis kajastus nende kaupade plaanide mittetäitmisel jne. (vt. III peatükk). Käibemaksunormide läbivaatamine, mis teostati 1939. a., võimaldas likvideerida need jämedad moonutused.

Kapitaalehituse kiire laienemine seoses kogu majanduse sotsialistliku rekonstrueerimisega nõudis ehituse sellist finantseerimise süsteemi loomist, mis tagaks finantseerimise organisatsiooni vastavalt kapitaalkulutuste käigule ja tagaks kontrolli vahendite sihtkasutamise, ehitustesse isemajandamise juurutamise ja ehituse odavdamise üle. Vastavalt sellele Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 5. maist 1932. a. organiseeriti pikaajaliste mahutuste eripangad. Tööstuse Pikaajalise Krediteerimise Pank (PKP) kujundati muuseas ümber Tööstuse Kapitaalehituse

Finantseerimise Pangaks (Tööstuspank), kellele tehti kohuseks finantseerida nii tagastamatute assigneeringute kui ka pikaajaliste laenude korras tööstuslike rahvakomissariaatide, samuti Varustamise Rahvakomissariaadi, Sisekaubanduse Rahvakomissariaadi ja Varundamiskomitee kapitaalehitust.

Tööstuspanka koondatakse mitte üksnes eelarvelised assigneeringud ehituseks, vaid ka need tööstuse omad akumulatsioonid, mis tuleb kooskõlas tööstuse finantsplaaniga suunata kapitaalehitusse, samuti amortisatsioonilised eraldamised. Koondades enda juurde kõik ehitusse minevad rahandusressursid, Tööstuspank saab võimaluse teostada kontrolli kogu tööstuse kapitaalehituse üle. Seda kontrolli teostatakse alates 1933. aastast järgmise meetodiga: Tööstuspank võib finantseerida ainult neid ehitusi, millel on kinnitatud eelarve ja tiitel, s. t. mis on võetud valitsuse poolt kinnitatud antud aasta ehituseelarvesse. Ehitusmaterjalide, seadistuse ja vooriveduде arved tasub pank ainult kindlaksmääratud hindade järgi. Hankeorganisatsioonide arved ehitus- ja rakestustööde eest pank tasub vaid pärast aktseptimist tellija poolt hindade järgi, mis on osutatud lepingus; raha andmist töötasuks tuleb teostada ainult töötasufondi piirides.

Need üritused olid suunatud ehituseks assigneeritud vahendite kasutamise vastu objektidele, mis ei ole plaani järgi kinnitatud, ja ehituse kallinemise vastu, võrreldes kinnitatud eelarvega. Seega kindlustati plaanidistsipliini ehituses, loodi tingimused nende miljardiliste vahendite tõhusamaks kasutamiseks, mis osastati stalinlike viisaastakute plaanide järgi sotsialistliku majanduse tehniliseks rekonstrueerimiseks.

* *
*

1933. aasta oli meie maa teise viisaastakusse astumise aastaks. Teise viisaastaku plaan, mis asetas maa ette uued

sotsialistliku ehitustöö grandioossed ülesanded, esitas väga tõsised nõudmised nõukogude rahanduse süsteemile.

Maa industrialiseerimise kiire kasv ja põllumajanduse kollektiviseerimine olid tähtsamaiks tegureiks, mis tagasid sotsialistliku süsteemi täielikku võitu kõigis rahvamajanduse sfäärides.

Iseloomustades oma NSV Liidu konstitutsiooni kava esitises meie sotsialistliku majanduse põhijooni, seltsimees Stalin lausus: «Alustame kas või sellest, et meie tööstus sel perioodil on kasvanud hiiglajõuks. Nüüd ei saa seda enam nimetada nõrgaks ja tehniliselt halvasti varustatuks. Vastupidi, see baseerub nüüd uuel, rikkal, moodsal tehnikal, tugevasti arenenud rasketööstusega ja veel rohkem arenenud masinaehitusega... Ei saa pidada pisiasjaks seda fakti, et meie praegune sotsialistlik tööstus toodangu mahu vaatepunktilt ületab sõjaeelse tööstuse enam kui seitsmekordselt» [1].

Sotsialistliku tööstuse suur tõus kajastus ka selle rahandusliku võimsuse kasvus. 1938. aastaks oli tööstus küllastatud suurte põhi- ja käibefondidega.

Formuleerides tööstuse järjekordseid ülesandeid oma esitises ÜK(b)P XVII kongressil, seltsimees Stalin lausus:

«Taotella tuleb süstemaatilist tööviljakuse tõusu, omahinna alandamist ja isemajandamise juurutamist» [2].

Selle ülesande lahendab meie tööstus rahvaliku stahhaanovliku liikumise võimsa õitsengu alusel. Stahhaanovlik liikumine nimelt, purustades vanad tehnilised normid, pigistades tehnikast välja kõik, mis ta võib anda, loob eeldused ajaloos ennenägemata tööviljakuse kasvuks ja järelikult toodangu omahinna alandamiseks.

Põhilise tähtsusega isemajandamise kindlustamiseks tööstuses oli 1935. aasta jooksul läbiviidud kaardisüsteemi tühista-

---

[1] J. Stalin. Leninismi küsimusi, 11. trükk, lk. 509 (vene k.).

[2] Sealsamas, lk. 445 (vene k.).

mine. Nõukogude kaubanduse arenemine tähistas nõukogude rahva materiaalse jõukuse uut kasvu ja Nõukogude Liidu rahasüsteemi kindlustamist.

Neis tingimusis enamik tööstusettevõtteid, kes olid esimese viisaastaku aastail ebatulukad ja töötasid dotatsiooni arvel riigieelarvest, tõusevad rentaabli töö teele, loobuvad riigi dotatsioonist.

Tööstus realiseerib seltsimees Stalini juhendi, mis ta andis juba 1931. a. majandustegelaste nõupidamisel, vajadusest taotella seda, et akumulatsioone annaks kergetööstuse kõrval ka rasketööstus. 1933. aastast hakkab rasketööstuse toodete omahind langema. See langemine moodustas 1933. aastal 2,1% ja 1934. aastal 4,8%. 1935. aastal ületab rasketööstus esmakordselt valitsuse hinnaalandamise ülesande, mis annab rasketööstusele üle 500 mln. rbl. üleplaanilisi akumulatsioone. Edusammud omahinna alandamise alal asetavad teisiti ka rasketööstuse toodete väljalaskehindade küsimuse. Võitlus rasketööstuses isemajandamise kindlustamise eest nõudis loobumist riigi dotatsioonist ja siirdumist kahjutoomatule tööle. Selle saavutamise põhiteeks oli omahinna alandamine. Kuid varemaaegsed ülemäära madalad söe ja metalli hinnad takistasid selle ülesande lahendamist. Masinaehituse rekonstrueerimine aga ja edukas tehnika omandamine sel alal kõrvaldasid vajaduse anda masinaehituse ettevõtteile metalli ülemäära madalate hindadega.

Seoses sellega kinnitab valitsus alates 1. aprillist 1936. a. rasketööstuse tooteile uued preiskurandihinnad. Need uued hinnad tagasid tähtsamatele rasketööstusharudele kahjutoomatu töö (kivisöe, koksi, mustmetallurgiaharu ja rida teisi). Nii näit. koksitavate süte hinda tõsteti Donetsi basseinile 12 rublalt kuni 23 r. 50 k-ni tonnilt, Kuznetski basseinile 8 r. 70 k-lt kuni 18 r. 40 k-ni; vastavalt söehindade tõstmisele tõsteti ka koksi hinda. Metalli uute hindade aluseks oli ka selle toctmise kahjutoomatus. Uued hinnad likvideerisid

dotatsiooni vajaduse tervele harule. Kuid ühe ja sama toote omahinna erinev tase harude mitmesuguseis ettevõtteis võis viia ja paljudel juhtudel viiski mõningates tehastes kahjutoomuse edasikestmisele, teiste tehaste samaaegsel tunduval rentaablusel. Selliste üksikute tehaste kahjumlikkuse likvideerimine oleks pidanud olema nende endi tootmisprotsessi ratsionaliseerimise töö tulemuseks. Uued hinnad oleksid pidanud samuti ergutama toodangu mihuse tõstmist, defitsiitsete ja eriti importtoodete asendamist jne.

Edusammud tööstustoodangu omahinna alandamise alal ja väljalaskehindade läbivaatamine ei saanud olla mõjumata tööstuse siseakumulatsioonide mahule.

Juba 1937. a. ulatuvad riigitööstuse kasumid 11,7 mlrd rublani. Sellest annab rasketööstus ligi 4,8 mlrd. rbl. Võitnud uue tehnika omandamise raskused, astub rasketööstus julgelt tuluka töö teele.

Üsna suure tähtsusega neis meie tööstuse edusammudes oli ka sotsialistlike ettevõtete valitsemise organisatsiooniliste vormide ümbermoodustamine. 1929. a. loodud tööstuslikud koondised, ehkki eeldasid oma alluvais ettevõtteis isemajandamist, piirasid siiski tunduvalt ettevõtete iseseisvust.

Ettevõtete isemajandamise edasine kindlustamine nõudis nende varustamist isemajandamise õiguste maksimumiga ja omaalgatust takistavate ettevõtete, koondiste ja trustide likvideerimist. Tööstusettevõtete ettéotsa asuvad koondiste asemele peavalitsused, kes on osa tööstusettevõtete üksikute rühmade valitsemise majanduslike rahvakomissariaatide aparaadist.

Suure tähtsusega peavalitsuste organisatsioonilises kinnistamises oli Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsus 16. juulist 1936. a. neile isemajandavuslike õiguste andmise kohta. Selle otsusega just on peavalitsuste kätesse koondatud tähtsaimad mõjuvahendid tööstusettevõtete rahanduse organiseerimiseks. Peavalitsused said õiguse jaotada ettevõtete vahel

neil kujunenud kasumeid ja amortisatsioonilisi eraldamisi, samuti ümber jaotada ettevõtete liigseid käibevahendeid. Peavalitsuste kätesse koondusid ka omade ettevõtete turustamise ja varustamise funktsioonid.

Tööstuse valitsemise organisatsiooniline struktuuri-peavalitsus — ettevõte — määras ka tööstuse rahandusliku plaanistamise organisatsiooni. Tööstuse põhifinantsplaaniks sai peavalitsuse finantsplaan. Tööstuse suhtlused eelarvelise süsteemiga ja teataval määral ka Riigipanga süsteemiga määratakse nimelt peavalitsuse finantsplaani järgi. Ettevõtete finantsplaanid on orgaaniliselt seotud oma peavalitsuse finantsplaaniga ja on oma olemuselt viimase osaks.

Teisest küljest aga nõuab ettevõtete isemajandamise kindlustamine nende poolt iseseisvate finantsplaanide kohuslikku koostamist. Tööstuse finantsplaanide süsteem aga ehitatakse ettevõtete, peavalitsuste ja rahvakomissariaatide plaanide kogumina.

Kuid rahandusliku plaanistamise metodoloogia ise kannatas paljude aastate jooksul suurimaid puudusi. Seltsimees Stalin viitas ettevõtte tulude ja kulude bilansi koostamise vajadusele kui isemajandamise kohuslikule elemendile. Finantsplaanid peavad hõlmama kõik tulud ja kulud, peegeldama isemajandavusliku organisatsiooni kogu rahaliste vahendite liikumist. Selle asemel aga tavaliselt rakendatav finantsplaani vorm nägi ette vaid tööstusettevõtete poolt saadud uute vahendite ja nende kasutamise peegeldust. Selline finantsplaan koostati lahus ettevõtte omahinna dünaamikast ega soodustanud tema sisereservide avastamist.

22. juulil 1939. a. Majandusnõukogu NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures kinnitab uue finantsplaani vormi, mis kõrvaldab varemini kehistatud vormide puudused. See uus vorm, mida nimetatakse t u l u d e j a k u l u d e b i l a n s i k s, tugineb ettevõtte tootmiseelarvele ja annab ettevõttele osastatud riigivahendite kogu käibe täieliku iseloomustuse.

See Majandusnõukogu otsus on tähtsaimaks tähiseks tööstuse rahandusliku plaanistamise arengus, mis muudab finantsplaani tõsiseimaks relvaks võitluses sotsialistlike ettevõtete omahinna alandamise ja sisereservide avastamise eest.

Tõsine tähtsus võitluses omahinna alandamise eest oli ka Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsusel direktorifondi loomise kohta (19. aprillist 1936. a.). Selle otsusega likvideeriti varemaaegsed mitmesugused premeerimisfondid ja määrati nende asemele ainus fond, mis moodustub kasumeist eraldamiste arvel (4% plaanilisest ja 50% üleplaanilisest kasumist). Ettevõtete töötajate sotsiaal-olustikuliste tarviduste rahuldamine, samuti premeerimine asetati sellega otsesse sõltuvusse ettevõtte plaani täitmise ja ületamise tööst ja järelikult tähtsaimast tegurist, mis määrab ettevõtte kasumi suuruse — tema toodangu omahinna tasemest. Eraldamised direktorifondi said seega tõsiseks ergutuseks võitluses tööstuse sotsialistliku rentaabluse eest.

Aruandelised andmed annavad tunnistust direktorifondi väga ebaühtlasest jaotumisest tähtsamate tööstusharude vahel. Peaaegu pool eraldamistest sellesse fondi kuulus toiduainete tööstusse. Tööstuse juhtiv osa aga — raske industria — omas vaid veidi üle $^1/_4$ kogu tööstusele kuuluvast direktorifondist. See asjaolu seletub kõigepealt mitmesuguste tööstusharude ebaühtlasest rentaablusest, mis oli tingitud peamiselt erinevast hindade tasemest üksikute harude toodetele. See asjaolu sundiski juba 1939. a. tühistama direktorifondi eraldamise kindlad protsendid, seades põhimõtteks nende diferentseerimise, sõltuvalt ettevõtte plaanilise rentaabluse tasemest.

Suur tähtsus tööstuse rahanduse organisatsiooni edasisel parendamisel oli ka seadusel 8. jaanuarist 1938. a. «Tööstusettevõtete amortisatsiooniliste eralduste kasutamise ja remonttööde parendamise kohta».

Erilise tähtsusega oli selle seadusega läbiviidud amorti-

satsiooniliste summade ühe osa kinnistamine kapitaalremondi kulutuste katmiseks. Tulemusena kujuneb ettevõtete direktorite käsutusse eriline sihtfond, mis on määratud kapitaalremondiks, ja sellega kujundatakse kogu tööstuse tegevuses olevate põhifondide kapitaalremondile tugev rahanduslik baas. Seega muutub ka kapitaalremondi plaanistamise kord ise. Kuni 1938. a. teostati kapitaalremonti kapitaalmahutuste üldassigneeringute arvel. Ettevõtete kulutuste selle osa eraldi rahanduslikku plaanistamist ei teostatud. Alates 1938. a. kapitaalremondi summa määratakse lahus kapitaalmahutuste üldassigneeringuist ja plaanis näidatakse ta ka eraldi.

Üha kasvav kapitaaltööde maht nõudis samuti ka tõsiseid üritusi kapitaalehituse rahandusliku külje kindlustamiseks. Nende ürituste põhiülesandeks oleks pidanud olema rahanduskontrolli kasutamine võitluseks kapitaalehituse vahendite kokkuhoidliku kulutamise ja ehituse maksuse alandamise ülesannete täitmise eest. Oma määruses 11. veebruarist 1938. a. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee märkisid kapitaalehituse suurima puudusena selle lubamatu kõrget maksust. Selles määruses oli ette märgitud hulk väga tähtsaid üritusi kapitaalehituse korrastamiseks. Kõigepealt on selles antud üksikasjalik ehitustööstuse loomise ja kindlustamise kava. Ühtlasi pühendatakse selles määruses tõsist tähelepanu ehituse isemajandamise ja rahanduskontrolli kindlustamisele. Selle määrusega kehistatakse hankeorganisatsioonide omakäibevahendite kindlad normatiivid, samuti ka nende poolt teostatud tööde tasumise kord kapitaalehituse assigneeringute arvel ja eripankade osa nende arvelduste kontrollimisel.

Järgmine samm edasi arvelduste organiseerimiseks tellijate ja hankijate vahel ja Tööstuspanga kontrollimise kindlustamiseks kapitaaltööde üle tehakse NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määruses 28. veebruarist 1938. a. See mää-

rus keelab tellijail tasuda hankeorganisatsioonidele nende mahutusi konstruktiivelementide lõpetamata osadesse ja määrab sellega arveldused ainult tööde alal, mida on kerge mõõta natuuras ja milledel on eelarveis eri hinded. Selle korraga tagatakse täieline võimalus Tööstuspanga poolt kontrollida arvelduste seisundit hankijate ja tellijate vahel, millega tagatakse riigivahendite andmine kapitaalehituseks kapitaaltööde plaani tegelikku täitmist mööda. Tõsine tähtsus isemajandamise kindlustamiseks ehitusorganisatsioonides oli ka 1939. a. plaani töötlemisel vastuvõetud otsusel töövõtja poolt teostatud tööde tasumise kohta eelarveliste hindadega (arvesse võtmata ehituse maksuse alandamise riiklikku ülesannet) ja plaanistatud kokkuhoiu peegeldamisel hankeorganisatsiooni vahendite täiendamise allikana tema finantsplaanis.

1936.—1938. aasta olid nende kahjurite jõukude purustamise ja juurteni hävitamise aastaiks, kes olid endid poetanud mõningaisse meie sotsialistliku tööstuse lülidesse. Rahvavaenlaste alatu töö kajastus ka tööstuse rahanduses. Taotelles nurjata sotsialistliku tööstuse kasvu, kasutasid nad nii otseste diversioonide meetodeid, kui ka looritud kahjustusvorme, lastes teadlikult materiaalseid väärtusi külmuda, takerdades kapitaalremondi tegevust, nurjates tööstustoodangu omahinna alandamise riiklikke ülesandeid jne. Kahjurid kultiveerisid teadlikult hoolimatust meie ettevõtete rahandusliku tegevuse vastu, taotelles võõrutada majanduskaadreid kokkuhoidlikust suhtumisest riigiraha vastu.

Praegusel momendil aga on eriti tähtis rahva raha kokkuhoidlik kulutamine. Seda nõuab meie maa edasise majandusliku õitsengu grandioosne kava kolmandas viisaastaku plaanis, seda nõuab ÜK(b)P XVIII kongressi poolt esitatud ajalooliste ülesannete kiireim lahendamine.

Siit järgneb sm. Molotovi poolt ÜK(b)P XVIII kongressil esitatud juhtnööri erakordne tähtsus:

«On vaja hästi teada, mis läheb riigile maksma iga ette-

võtte, iga organisatsiooni töö. Meil leidub aga veel praegugi selliseid majandusjuhatajaid, kes peavad endile alandavaks pilku heita bilanssi, uurida aruandlust, hoolitseda isemajandamise eest. Sellele hoolimatusele ja majanduslikule kirjaoskamatusele tuleb teha otsustavalt lõpp, kui riigivastasele ja antibolševistlikule praktikale».

Kogu edasine töö tööstuse rahanduse organiseerimise ja plaanistamise parendamiseks tuleb kohandada selle sm. Molotovi näpunäite praktilisele realiseerimisele.

Kolmanda viisaastaku aastad peavad olema tööstustoodangu omahinna, ehituse maksuse uue tunduva alandamise ja tööviljakuse kasvu ning järelikult ka tööstuses sotsialistliku akumulatsiooni mastaapide uue kasvu aastaiks.

III peatükk.

Sotsialistliku tööstuse akumulatsioonide organiseerimine ja plaanistamine.

Maa sotsialistlik industrialiseerimine, põllumajanduse kollektiviseerimine, peajoontes lõpetatud rahvamajanduse tehniline rekonstrueerimine ja meie maa ees seisva majandusliku põhiülesande täitmine — järele jõuda ka majanduslikus suhtes kõige rohkem arenenud kapitalistlikele maadele Euroopas ja Ameerika Ühendriikidele ning neid ennetadagi — nõudsid ja nõuavad sadade miljardite rublade mahutamist kapitaalehitusse.

Nende tohutu suurte rahaliste ressursside loomises etendavad tähtsat osa sotsialistliku tööstuse akumulatsioonid. Tööstuse siseakumulatsioonid peavad kolmandas viisaastakus tagama kuni 40% kõigist kapitaalmahutustest.

Akumulatsioonide kasv sotsialistlikus tööstuses, luues ressursside allikaid sotsialistliku majanduse edasiseks kasvuks ja kindlustuseks, on orgaaniliselt seotud tõusuga kõigis sotsialistliku majanduse harudes, töörahva materiaalse ja kultuurilise taseme kasvuga.

Tööviljakuse tõus on sotsialistliku akumulatsiooni põhiteguriks. Omahinna alandamine, mis baseerub põhimiselt tööviljakuse kasvul, peab andma 1942. aastal kokkuhoidu võrreldes 1937. aastaga 2 mlrd. rbl. suuruses. Tööviljakuse kasvuga seltsib sotsialistlikus majanduses ühtlasi töötasu

kasv. Kolmanda viisaastaku plaan määrab tööstuses kindlaks tööviljakuse kasvu 65% võrra, tööliste ja teenistujate keskmine töötasu aga kasvab 37% võrra.

Sotsialistliku tööstuse rahalised akumulatsioonid esinevad vahena sotsialistlike ettevõtete toodangu väljalaskehindades realiseerimisest saadavate laekumiste ja selle omahinna, s. o. toodangu valmistamise kulutuste summa vahel. Osa sellest vahest laekub eelarvesse (riigieelarvesse) käibemaksu ja kasumist eraldamiste teel, osalt aga jääb vahetult ettevõttele kasumina, mis läheb ettevõtte tööstuse finantsplaanis ettenähtud kulude katteks.

Sotsialistliku akumulatsiooni sellisel organiseerimisel kasumi ja käibemaksu kujul on väga suur tähtsus. See võimaldab siduda ühte tervikusse sellised tähtsaimad rahvamajanduse plaani ülesanded, nagu: a) mitmesuguste kaupade hindade kindlaksmääramine; b) üksikute harude ja toodangu üksikute liikide valmistamise rentaabluse kindlaksmääramine tasemel, mis ergutab isemajandamise juurutamist ja plaanide täitmist ning ületamist; c) rahalise akumulatsiooni jaotamine hindade mehhanismi kaudu.

Üksikute kaupade hinnad ja omahind peegeldavad vaid kõige üldjoonelisemalt ühiskondliku töö kulutuste suhtlust nende tootmisse.

Samuti ka akumulatsioon, mis moodustub ühes või teises majandusharus, ei kajasta täpselt selle haru tööviljakuse taset. Nii näiteks rasketööstuse kasumi ja käibemaksu osa moodustas tööstuse 1938. aasta kasumite ja käibemaksu üldsummas 16%, kerge- ja tekstiilitööstusel — 22%, toiduainete tööstusel — ligi 50% jne. See ei tähenda sugugi, et töö kulutused rasketööstuses olid vähem viljakad, s. t. et suurem osa neist kulutustest läks kulunud tootmisvahendite lihtsaks korvamiseks ja töölistele ning teenistujaile palga maksmiseks, väiksem osa aga moodustas sotsialistliku akumulatsiooni fondi.

Osutatud suhtlus raske- ja toiduainete tööstuse akumulatsioonide vahel kõneleb ainult sellest, et määrates kindlaks tööstuse toodangu hindade taseme, sotsialistlik riik jaotab akumulatsiooni majandusharude vahel nii, et suurem osa sellest mobiliseeritakse toiduainete tööstuse toodangu ja suhteliselt väiksem — rasketööstuse toodangu realiseerimisel.

Ühtlasi peab tootmisvahendite hindade tase, nagu näeme allpool, tagama nende ettevõtete vajalikku r e n t a a b l u s t.

Peale ülalmärgitud üldpõhimõtete, mis tingivad tööstuse põhiharudes hindade ja akumulatsioonide taseme erinevust, i g a k a u b a hinnad määratakse sõltuvuses tervest reast tegureist.

Nii näiteks väljasttoodava ja kohaliku kütteaine (näit. kivisüsi ja turvas) hindade suhtlus peab ergutama kohaliku kütteaine tootmisse juurutamist. Defitsiitsete metallide ja nende aseainete hindade suhtlus peab ergutama kokkuhoidu nende metallide rakendamises, võitlust kadudega ja laialdasemat aseainete kasutamist. Legeeritud metallide hinnad, eriti importmetallide lisandamisega sulandite puhul, peavad ergutama aseainete rakendamist. Mõnede kiirlõiketeraste ja nende aseainete hindade vahe ulatub 46%-ni. Eriti puhtast bakalimaagist malmi hind on $^1/_3$ võrra kõrgem harilikust puusöemalmist jne. Paljudel juhtudel suhteliselt kõrgendatud hinnad piiravad nõudmist luksuskaupadele, ja vastupidi, alandatud hinnad soodustavad paljude kultuurkaupade mineku juurutamist jne.

Seega määravad mitmesuguste kaupade hindade kujunemist mitte üksi omahinna erinevused, vaid ka rahva tulu jaotamise ülesanded tarbimise ja akumuleerimise vahel, tooraine, materjalide ja kütteainete üksikute liikide kasutamise käigu isemajandavusliku suunamise ülesanded tootmises, üksikute kaupade individuaaltarbimise reguleerimise ülesanded jne. Hoopis teistsugu põhjustest on tingitud kasumite määrad, mis

peavad minema tööstusettevõtete käsutusse, ja mitmesuguste kaupade tootmise tulukuse tase.

Sotsialistliku ettevõtte töö rentaablus plaaniliste ülesannete täitmisel tema poolt on kindlaks baasiks isemajandamise teostamisele, iga ettevõtte, igale tööliste ja teenistujate kollektiivile isemajandavuslike ergutuste loomiseks võitluses edasise omahinna alandamise ja sotsialistliku akumulatsiooni suurendamise eest. Ettevõtte kasumi arvel kaetakse esmajoones tema kapitaalehituse kulutused ja käibevahendite juurdekasv. Kasumeist eraldamiste teel moodustatakse ettevõtte direktorifond, millest teostatakse elamuehitust, töötajate premeerimist, sotsiaal-kultuurilisi üritusi jne.

Majandusplaanide täitmise isemajandavusliku ergutuse vaatepunktist on tähtis mitte üksnes ettevõtte rentaablus tervikuna, vaid ka tema poolt toodetava sortimendi üksikute liikide valmistamise rentaablus. Sortimendi plaan on igale ettevõttele kohustavaks riiklikuks ülesandeks. Rahanduslikud tulemused peavad ergutama mitte üksnes ettevõtte tootmisplaani täitmist tervikuna, vaid ka selle täitmist sortimendi läbilõikes. Ettevõtte toodangu üksikute sortide rentaabluse ebaõige määramine võib viia märgatavale sortimendi moonutamisele. Näiteks tolles faktis, et 1938. a. mõned tekstiiliettevõtted ei täitnud sätääni ja sitsi kaubarühmade plaane, etendas teatavat osa kuni 1939. a. esinev nende kaupade tootmise mitterentaablus või mitteküllaldane rentaablus. Puuvillatööstuses näit. kuni 1939. a. oli keskmine rentaablus üle 5%, kusjuures kuni ¼ väljalastava toodangu metraažist langes kahjumlikule sortimendile ja kahjum moodustas seejuures 10—15%, samal ajal aga üksikute sortide rentaablus ulatus 30%-ni.

Nõukogude majanduses ei saa olla rentaabluse taseme täielikku nivelleerimist — ei ettevõtete ega sortimendi liikide vahel, sest erinevused ettevõtete tehnilises tasemes, tootmisprotsessi ratsionaliseerimise astmes, varustamise tingimustes

jne. ei saa olla peegeldumata nende ettevõtete rentaabluse tasemel, kuivõrra erinevate ettevõtete toodangu ühesugustele liikidele ulatuvad ühtsed riigihinnad. Üksikute ettevõtete madalam rentaablus tunnistab seda, et ettevõtte organisatsioonilis-tehniline tase jääb maha oma haru keskmisest tasemest, ja see mobiliseerib ettevõtte töölised võitlusele sellise mahajäämusega. Toodangu üksikute liikide rentaabluse erinevused määratakse ka selleks, et ergutada uue sortimendi tootmise juurutamist, tagada esmajoones selle toodangu plaani täitmist, millel on majanduselus eriline tähtsus, näit. eriti tähtsate profiilidega metalli alal jne.

Järelikult määratakse erinevate ettevõtete ja toodangu liikide rentaabluse tase teistsuguste teguritega, mitte ainult väljalaskehindade tasemega. Muuseas antud omahinna korral just see määrabki akumulatsioonide määrad, mis kujunevad antud ettevõtte toodangu realiseerimisel. Kui kõik need akumulatsioonid oleksid laekunud kasumitena ettevõtteile, meil oleks olnud erakordselt järske hälbeid, nii tootmisharude kui ka toodangu liikide tulukuses; need kõikumised ei oleks vastanud sugugi tootmise valitsemise isemajandavuslikele ülesandeile kasumite instrumendi ja direktorifondi kaudu.

K ä i b e m a k s u suur rahvamajanduslik tähtsus seisab selles, et selle maksuga võetakse ettevõtteilt see liigne akumulatsioon, mis kujuneb neil kas sellepärast, et nende harude kaudu toimub põhimiselt rahvamajanduslik akumulatsioon, või sellepärast, et antud ettevõtted valmistavad toodangut, mille väljalaskehinnad on otstarbekas määrata suhteliselt kõrgendatud tasemel, või ka teistel põhjustel.

Käibemaksu võetakse toodangu realiseerimist mööda kindlate maksunormide järgi, mis erinevaile kaubarühmadele ja mõningatele tööstusharudele, näit. tekstiilitööstusele, on kehistatud mitmesugustes määrades — vahe järgi riigi poolt kindlaksmääratud tööstuse toodangu hinnakirjaliste väljalaskehindade ja jaehindade vahel. Ettevõtte toodangu tege-

liku omahinna põiked plaanilisest nii selle omahinna alandamise ülesande mittetäitmise kui ka ületamise juhul ei peegeldu käibemaksu määradel. Kõik seesugused põiked mõjuvad ainult ettevõtte kasumile. Selline sotsialistliku akumulatsiooni jaotamise kord suurendab eriti ettevõtte isemajandavuslikku huvi omahinna-plaani täitmiseks.

Mitmesuguste tööstusharude kasumi ja käibemaksu suhtlus rahaliste akumulatsioonide üldmassis, mis kogunevad tööstustoodangu realiseerimisel, on erakordselt erinev.

Tervikuna näiteks moodustas tööstuse kasumi osa kasumi ja käibemaksu summas 1938. a. 13,4% ja käibemaksu osa vastavalt 86,6%. Samal ajal keemiatööstuse ja värvilise metallurgia masinaehituse harudes, kelle toodang maksustatakse käibemaksuga võrdlemisi tähtsusetult, kasumi osa kasumi ja käibemaksu üldsummas tõuseb 71%-ni ja mustmetallurgias samal põhjusel — 76,5%-ni.

Vastupidi harudes, kelle toodang on maksustatud käibemaksuga võrdlemisi kõrgemais määrades, on kasumi ja käibemaksu suhtlus teine: toiduainete tööstuses — kasum 58%, käibemaks 42%; kergetööstuses — kasum 46,2%, käibemaks 58,8%; tekstiilitööstuses — kasum 24,9%, käibemaks 75,1% jne.

Sotsialistliku akumulatsiooni õige jaotus hindade ja käibemaksu määramise kaudu, tagades plaani-ülesannete täitmisel sotsialistlike ettevõtete normaalset rentaablust, mõjub isemajanduse kindlustamisele ja soodustab sellega tööviljakuse tõstmist, võitlust kadudega ja sotsialistlikku akumulatsiooni kasvu.

Sotsialistliku tööstuse mitmesuguste harude rentaablus kujutab endast küllalt kirjut pilti (1938. aastal 2,2%-st 9,1%-ni).

Veel teravamad on rentaabluse taseme erinevused üksikute peavalitsuste ja ettevõtete vahel. Need rentaabluse erinevused peegeldavad mitte üksnes ülalkäsiteldud tegurite mõju, vaid ikka veel esinevat teatavat korralagedust üksikute

harude ja toodangu liikide hinnakujundamise ja käibemaksuga maksustamise alal.

Iga ettevõtte plaaniline rentaablus, mille määrab kindlaks kõrgemalseisev riigiorgan, peab olema tasemel, mis on küllaldane selleks, et äratada ettevõtte huvi tema tegevuse tulemuste vastu, s. o. esiteks katta piisavalt suurem osa tema kulutusi tootmise laiendamiseks ja teiseks anda direktorifondi eraldamisi, mida võib kasutada ergutusena tööviljakuse tõstmiseks ning kogu tootmisprotsessi organisatsiooni parandamiseks. Seejuures peab ettevõtte kasum tagama sortimendi mitmesuguste liikide diferentseeritud rentaablust, mille tähtsusest kõnelesime ülalpool, plaanilise rentaabluse erinevusi oma tehnilise ja organisatsioonilise taseme poolest eesrindlike ja mahajäävate ettevõtete vahel jne.

Mitmesugustes tööstusharudes ja -ettevõtteis kasumite plaaniline kindlaksmääramine ei vasta seniajani veel täielikult neile ülesandeile. Nii näit. mõningais rasketööstus- ja masinaehitusharudes (kivisöetööstus, raskemasinaehituse tehased jne.) on plaanilise kasumi määrad liiga väiksed. Selle haru ettevõtted kapitaalmahutuste plaanide täitmisel ja käibevahendite suurendamisel loodavad peamiselt eelarvelisele finantseerimisele, mis ei tekita nende juures vajalikku huvi omahinna ja akumulatsioonide plaanide täitmise vastu.

Mõningad neist harudest on samal ajal käibemaksu maksjateks, saades neile vajalikud vahendid tootmise laiendamiseks eelarvest. 1939. a. likvideeriti kivisöe-, tekstiili- ja kalatööstuse plaanilise kasumi määrade mahajäämus osa käibemaksu akumulatsioonidest kasumisse ümberpaigutamise ja osalt hindade muutmise teel. Tekstiilitööstuses näit. sel teel saavutati suurema osa toodete rentaablus. Kuid mõningail rasketööstuse ja masinaehituse harudel püsib plaanilise rentaabluse vajaliku taseme tagamise ülesanne veel praegusel ajalgi.

Ja vastupidi, mõningate toiduainete ja kergetööstuse harude ülemäärane rentaablus, võrreldes nende kapitaalmahutuste kasvu ja käibevahendite suurenemise aeglasema tempoga, nõuab osa nende akumulatsioonide ülekandmist kasumist käibemaksusse, kuna nende ettevõtete kasumid ületavad seevõrra neile vajalikke vahendite mahutamisi tootmise laiendamiseks, et neil nõrgeneb ergutus võitluseks omahinna alandamise ja akumulatsioonide suurendamise eest.

Kasumite plaaniliste määrade kindlaksmääramises esinev korratus kajastub ka mitmesuguste harude direktorifondide suuruses. Majandusharud kõrge plaanilise tulukusega võivad isegi plaani osalisel mittetäitmisel paljudel juhtudel saada suuremaid eraldamissummasid direktorifondi, kui harud madala plaanilise rentaablusega, kes täidavad akumulatsioonide plaani. Eraldamiste määrad üksikute harude direktorifondi ei vasta küllaldaselt nende harude majanduslikule tähtsusele ja nende saavutustele tootmise alal. Näiteks 1938. a. läks eraldamiste kogusummast direktorifondi: toiduainete, kala- ja liha-piimatööstusel — 31%, kerge- ja tekstiilitööstusel — 10,5%, masinaehituse, metallurgia, kaitse- ja küttetööstusel aga ainult 18,6%.

Otsustava tähtsusega sotsialistliku akumulatsiooni kasvuks on toodangu omahinna alandamine.

Omahinnaplaani täitmine on üldistavamaid sotsialistliku ettevõtte töö mihuse näitajaid. Peegeldades igakülgselt ettevõtte tegevuse mõju: tööviljakuse tõstmise, töötasufondi kasutamise õigsuse, seadistuse kasutamise määra, tootmise laiendamise, materiaalsete ressursside käibe kiiruse, toor- ja kütteaine kasutamise normidest kinnipidamise jt. alal, — on omahinna alandamine sotsialistliku akumulatsiooni kasvu põhiteguriks.

Sotsialistliku tööstuse akumulatsioonide plaanistamisel on põhiülesandeks akumulatsioonide kasvu võimaluste maksimaalne kasutamine tööstuse sisemiste tegurite arvel. See-

pärast on väga olulise tähtsusega just tööstustoodangu omahinna struktuuri ja selle alandamise tegurite küsimus.

Omahinna alandamise struktuur erineb tunduvalt mitmesugustel tööstusharudel, sõltuvuses nende tehnoloogilise protsessi ja ökonoomika erinevustest.

Toome mõningate tööstusharude 1938. a. tootmiskulutuste struktuuri andmed (%-des).

Harud	Tooraine ja (põhi- ja abi-) materjalid	Kütteained ja elektrijõud	Töötasu lisandeiga	Amortisatsioon	Muud kulud	Kokku
Masinaehitus	49,8	4,1	36,2	2,9	7,0	100
Mustmetallurgia . . .	46,0	17,0	25,1	4,2	7,7	100
Kivisöetööstus	20,3	3,3	62,5	3,1	10,8	100
Naftautmise tööstus .	8,0	6,0	23,4	39,8	22,8	100
Elektritööstus ja elektrimajandus	30,6	25,0	25,9	7,9	10,6	100
Puuvillatööstus	74,3	3,0	18,4	1,3	3,0	100
Suhkrutööstus	76,9	4,7	13,5	2,0	2,9	100

Kaevandustööstuse toodangu omahinnale on tüüpiliseks kivisöetööstuse tootmiskulutuste struktuur. Selle haru kulutuste põhiliigiks on kulutused töötasuks, kuna materjalide, eriti abimaterjalide kulud moodustavad siin ainult 20,3% kogu kulutustest. Naftautmise tööstuse spetsiifilised erilisused — see on haru eriti kõrge mehhaniseerimise tasemega, eriti kõrge tehnilise varustusega ja võrdlemisi mittekauakestva seadistusega — tingivad ka selle haru ettevõtete tootmiskulutuste spetsiifilist struktuuri, nimelt eriti kõrget amortisatsiooniliste eraldamiste taset, mis ületavad isegi töötasukulusid. Tunduvalt kõrgem on tooraine ja materjalide kulutuste erikaal neis töötlemistööstuse harudes, nagu mustmetallurgia ja masinaehitus (46% kogu kulutuste summast mustmetallurgias ja ligi 50% masinaehituses). Ühtlasi peegeldub masinaehituse kulutuste struktuuris tootmise suurem töömahukus ja selle

haru tööliste kvalifikatsiooni kõrgem (keskmiselt) tase: töötasu osa ulatub siin 36,2%-ni, mustmetallurgias aga 25,1%-ni.

Harud, kes töötlevad põllumajanduslikku toorainet (tekstiili-, suhkru-), iseloomustuvad võrdlemisi väiksema töömahukusega ja suhteliselt madalama tööliste kvalifikatsiooni keskmise tasemega; ühtlasi töötavad nad võrdlemisi kallimal põllumajanduslikul toorainel. Seepärast siin kasvab tooraine ja materjalide kulutuste erikaal, töötasu erikaal aga on suhteliselt madalam.

Nii ulatub suhkrutööstuses tooraine ja materjalide kulutuste osa ligi 77%-ni, puuvillatööstuses — 74%-ni jne.

Tööviljakuse kasvule, mis jõuab ette töötasu kasvust, seltsib tavaliselt toodangu omahinnas materiaalsete kulutuste osa suhteline suurenemine ja töötasu osa vähenemine.

Teise viisaastaku aastail näiteks materiaalsete kulutuste ja amortisatsiooni osa tõuseb suurtööstuse toodangu omahinnas 60%-lt 1932. a. kuni 72%-ni 1937. aastal, kuid samade aastate töötasu ja selle lisandite kulude osa langeb 32,8%-lt kuni 22,9%-ni, kusjuures teise viisaastaku tööstuse töötasufondi absoluutne kasv oli 164,8%.

Kolmandas viisaastakus materiaalsete kulutuste osa kasvab 70%-lt 1937. aastal kuni 72%-ni 1942. aastal, amortisatsioon — 1,9%-lt kuni 2,3%-ni, töötasu osa aga langeb töötasufondi ja keskmise töötasu kasvu juures 22,9%-lt kuni 21,5%-ni [1].

Tööstusettevõtte toodangu omahind esineb kahes plaanilises dokumendis — *tootmise eelarves* ja *toodangu üksuse kalkulatsioonis*. Tootmise eelarve peegeldab ettevõtte *kogu toodangu kulutuste*

[1] Andmed omahinna struktuuri muutuse kohta teises ja kolmandas viisaastakus vt. S. Turetski artikkel „Sotsialistlik akumulatsioon esimesel viisaastakul", „Plaanimajandus" nr. 3, 1939. a. (vene k.).

üldsummat ja selle koostamine on ettevõtte tegevuse plaanistamise tähtsamaid lülisid. Selles peegelduvad tootmisplaani kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed näitajad, toor- ja kütteaine kulutamine, nende materiaalsete väärtuste kulumäärad ülesantud tootmiskavale, tööviljakuse ja töötõu tasumise ülesanded jne.

Tootmise eelarve on akumulatsioonide ja rentaabluse plaanistamise aluseks, kuna ta on ettevõtte toodangu omahinna kompleksväljenduseks.

Seega teostatakse siirdumist omahinna alandamise plaanilt akumulatsiooniplaanile tootmise eelarve kaudu.

Erinevalt tootmise eelarvest koostatakse kalkulatsioon tootmisüksusele. Omahinna kalkulatsioon koostatakse ettevõtte tehnoloogiliste näitajate ja materjalide kulutamise normide, tootmisnormide jt. ülesannete alusel, mis tulenevad omahinna alandamise plaanist.

Konkretiseerides tootmise eelarve näitajaid ja sidudes neid toodete valmistamise kindlate tehnoloogiliste normatiividega, on kalkulatsioonidel ühtlasi suur tähtsus kaubahindade õigeks määramiseks. Kalkulatsioonide alusel nimelt on võimalik määrata üksikute toodete rentaabluse õiged suhtlused, mis ergutavad, nagu nägime, plaanide täitmist sortimendi läbilõikes. Seepärast on akumulatsioonide plaanistamiseks ja nende täitmise igapäevaseks kontrollimiseks äärmiselt tähtis õigesti koostada nii tootmise eelarve kui ka plaanilised ja aruandelised kalkulatsioonid.

Siirdume nüüd akumulatsioonide suurendamise põhiteguritele, mis viivad ettevõtte toodangu omahinna alanemisele.

Sotsialistliku tööstuse akumulatsioonide kasvu tähtsaimaid tegureid on tööviljakuse kasv.

Stahhaanovliku liikumise arenemine ja lööktöö kasv tei-

ses viisaastakus, nagu märkis sm. Molotov partei XVIII kongressil, tingisid tööviljakuse plaanide ületamist.

«Teine viisaastak nägi ette tööviljakuse tõusu tööstuses 63 protsendile, kuid tegelikult see suurenes 82 protsendi võrra. On samuti teada, et tööviljakuse kasvu ehituse alal teises viisaastakus oli ette nähtud 75 protsenti, tegelikult aga suurenes tööviljakus ehituses teise viisaastaku kestel 83 protsenti. Lööktöölised ja stahhaanovlased ei arvestanud nende viisaastakute kavastustega. Nende hea töö eest, nende tööviljakuse plaanide ületamise eest — neile au ja kuulsus!»

Kolmandas viisaastakus tööviljakuse kasvu tööstuses on ette nähtud 65%. Ainuüksi tööviljakuse kasvu arvel peab maa saama tööstustoodangu juurdekasvu 62 mlrd. rbl. suuruses.

Paljud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlused, mis ilmusid 1940. a.: kaheksatunnise tööpäeva ja seitsmepäevase nädala sisseseadmise, tööjõureservide kohta ja inseneride, tehnikute, meistrite, teenistujate ja kvalifitseeritud tööliste kohusliku üleviimise korra kohta — loovad kõik vajalikud tingimused tööviljakuse edasiseks kasvuks, kolmanda viisaastaku plaani ülesannete täitmiseks ja ületamiseks.

Sotsialistliku majanduse tööviljakuse kasvuga seltsib nii omahinna alanemine kui ka töötasu kasv.

Kolmanda viisaastaku plaani järgi peab tööstuse tööviljakus andma 1942. a. ligi 20 mlrd. rbl. kokkuhoidu (võrreldes 1937. aastaga), kusjuures suurem osa sellest summast — ligi $^3/_4$ — kasutatakse töötasu tõstmiseks ja $^1/_4$ — toodangu omahinna alandamiseks. Kolmanda viisaastaku plaani ülesannete täitmisel tööviljakuse kasvu tempode ülekaal töötasu kasvu tempodest peab andma 1942. a. ligi $^1/_3$ omahinna üldalanemist.

Rahvamajandusplaani ülesannete realiseerimiseks tööviljakuse kasvus ja suhtlustes viljakuse tõstmise ja töötasu

kasvu tempode vahel on otsustav tähtsus normide ja hindamiste õigel korraldusel [1].

Nõukogude majanduse tööviljakuse pideva tõusu aluseks on esiteks majanduse tehniline rekonstrueerimine, eesrindliku tehnika loomine ja selle omandamise edukas käik kõigis majandusharudes ja teiseks tehniliste kaadrite moodustamine, uuendajate leidmine tehnika kasutamise ja sotsialistliku töö organiseerimise alal.

Tööviljakuse tõstmise rahandusliku efekti tagamise vaatepunktist on suur tähtsus ettevõtte liigse tööjõu vabastamisel.

Paljudes ettevõtteis tootmistööliste, eriti abitööliste saavutused tööviljakuse alal «söõb ära» liigne tööjõud. Abitööjõu arvu näitajaist kinnipidamine stahhaanovlike töömeetodite vajaliku teenindamise tagamisel on üks omahinna reaalse alanemise tingimusi tööviljakuse kasvu tulemusena.

Õigete normide ja töö tasumise süsteemi kindlaksmää-

---

[1] Kuivõrra madalad tootmise normid, mis ei vasta tööstuse organiseerimise alal saavutatud tasemele ega ole kooskõlastatud toodangu väljalaske riikliku plaaniga, pidurdavad tööviljakuse kasvu ja omahinna alandamist, näitavad andmed, mida esitas sm. Švernik kõnes Donbassi kivisöetööstuse tööliste II kongressil 23. nov. 1939. a. Sm. Švernik tõi palju näiteid, kus tunduval normide ületamisel keskmiselt šahti kohta see vaevalt täitis saagi plaani.

Donbassi söesaagi plaani täitmiseks, märkis sm. Švernik, oli vaja, et töölised täidaksid tootmisnorme 160%. Ainuüksi kindlaksmääratud normide täitmine oleks taganud aga plaani täitmist vaid 62,5%.

Donbassi söetööstuse liiga madalate normide tulemuseks on töötasu ebaõige organiseerimine.

„Tööliste töötasus on otsustava tähtsusega praegu progressiivne tasusüsteem, seepärast et selle rakendamine on tingitud mitte tootmisnormide ületamisest, mis vastavad riiklikule plaanile, vaid normide ületamisest, mis ei taga söesaagi riikliku plaani täitmist.

Progressiivne tasu kui ergutus tööviljakuse tõstmiseks on nendel tingimustel kaotanud oma tähtsuse." (Vt. ajaleht „Pravda" nr. 333, 1939. a.)

ramise kõrval mõjuvad omahinna alanemisele vahetult tööpäeva tihendamine ja töö õige tasumine.

Seisakud, kvalifitseeritud tööliste kasutamine abitöödel, igasugused lisatasud, töötasu kasv, mis ületab tootmise kasvu, seadistuse mittetäielik koormatus — kõik see peegeldub omahinnal ja ettevõtte akumulatsioonidel.

Millist mõju omahinnale avaldab suhtlus töötasu kasvu ja tööviljakuse suurenemise vahel, näitab see fakt, et üldmasinaehituse tehastes 1939. a. 11 kuu plaanilise omahinna ületus moodustas 72 mln. rbl., sellest töötasu ülekulu — 43 mln. rbl., s. o. ligi 60%. Seoses sellega on vaja meenutada rahanduskontrolli erivorme, mida rakendatakse töötasufondide kulutamise suhtes. Plaaniliste töötasufondide ülekulu — mitte üksnes absoluutne, vaid ka suhteline[1] — mõjub eitavalt mitte üksnes tööstustoodangu omahinnale, vaid rikub ka plaaniga kindlaksmääratud elanikkonna rahaliste tulude ja kulude suhtlust. Töötasu ületamistel tuleb elanikkonna tulude 1 rbl. kohta kaubatoodangut vähem, kui seda kavatseti plaanis.

Kaod sellistest töötasu suhtelistest ülekuludest ulatusid paljudes ettevõtteis väga suurte määradeni, mõjudes tunduvalt omahinnale ja sotsialistliku akumulatsiooni kasvule. Septembris 1939. a. näit. Leningradi 788 ettevõttest 389 laskis tekkida töötasu ülekulu üle 10% suuruses kuufondist. Engelsi-nimeline tehas laskis tekkida töötasu ülekulu üle 1 mln. rbl., K. Marxi nimeline tehas — 840 tuh. rbl., Proletarski veduriremonttehas — üle 900 tuh. rbl. jne.[2]. Töötasu

[1] Töötasufondi suhteliseks ülekuluks nimetatakse töötasukulu üle selle summa, mis saadakse plaanilise töötasufondi ümberarvutamisel tootmisplaani tegeliku täitmise protsendile. Näit. kui plaaniline töötasufond moodustab 2 mln. rbl. ja tootmisplaan on täidetud 80%, siis töötasu tegelik väljamaks 1,8 mln. rbl. suuruses annab ülekulu 0,2 mln. rbl.

[2] „Raha ja krediit" nr. 11—12, 1939. a. (vene k.).

ülekulutused esinevad peamiselt ettevõtteil, kellel ei ole tootmisplaani. Seejuures ülekulu tekib lisaks põhitöötasule peamiselt igasuguste kõrvaltasude, tükitöö ja ületunnitööde, praagi parandamise, seisakute jt. tasude arvel, mis sageli on tasumäärade maskeeritud tõstmiseks.

Seepärast alates 1939. a. annab Riigipank ettevõtteile sularaha töötasuks ainult vastavalt tootmisplaani täitmisele.

Selgeks näiteks töötasu kontrolli mõjust tööviljakuse tõstmisele ja kogu tootmisprotsessi paremale organiseerimisele on Kuznetski Metallurgia Kombinaadi kogemused. Kombinaadil oli kuust-kuusse töötasufondi ülekulutusi, mis ulatusid 1—1,5 mln. rublani. Septembris 1939. a. vahendite saamine töötasuks Riigipangalt vaid fondi piirides, vastavalt plaani täitmisele, õhutas töökodade ja jaoskondade juhatajaid lähemalt käsitama töö organiseerimise, mehhaniseerimise, tööaja tihendamise, elukutsete ühtesobitamise jt. küsimusi.

Juba oktoobris 1939. a. tekkis tehases murrang. Tööviljakuse plaan, mis augustis oli täidetud 98,2%, täideti septembris 112,9% ja oktoobris — 128,4%. Tehas sai esmakordselt kahemiljonilise kokkuhoiu töötasufondi alal[1]. Sedasama kõnelevad ka Riigipanga kontrolli tulemused mõningate Leningradi ettevõtete töötasufondi kulutamise kohta. See kontroll toimus esialgu, alates 1939. a. algusest ainult ettevõtete teatavas kitsamas ringis. Novembris ja detsembris 1938. a., enne selle kontrolli sisseseadmist ületasid Leningradi 27 ettevõttes töötasufondide ülekulud igakuuliselt 7,5 mln. rbl. Pärast nende ettevõtete üleviimist uuele töötasufondi kulutamise kontrollimise korrale moodustas märtsis ülekulu 2 mln. rbl. ja juulis — ainult 600 tuh. rbl. Paljud tehased korraldasid Riigipanga mõjutusel nii ümber oma majanduse, et töötasu ülekulu asemel saadi kokkuhoidu (tehas «Krasnõi Võboržets», Lepse-nimeline tehas).

[1] „Industria" nr. 273, 1939. a.

Kuid praegugi veel pole töötasu ülekulud likvideeritud lõplikult.

Võitlus omahinnaplaani täitmise ja ületamise eest töötasukulude osas ja plaanilisest töötasufondist kinnipidamise vajadus õhutavad ettevõtet tõstma tööviljakust, laiendama tootmise mehhaniseerimist, mobiliseerima tal olevaid tööjõu reserve.

Tõsiseks sotsialistliku akumulatsiooni reserviks on ettevõttel materjalide, kütteaine ja elektrienergia kokkuhoid.

Kolmandas viisaastakus selle teguri arvel peab saavutatama omahinna alanemist 5% võrra [1], mis annab kokkuhoidu ligi 9,5 mlrd. rbl.

Sel alal on saavutatud märgatavaid tulemusi. Siiski on tööstusel veel suuri kasutamata võimalusi omahinna edasiseks alandamiseks ja akumulatsioonide kasvuks, kui rohkem võidelda kadudega, kokku hoida toorainet ja materjale, kasutada jäätmeid, võidelda kütteaine ülekulutusega, kergendada konstruktsioone, tarvitada kallihinnaliste ja defitsiitsete materjalide asemel nende aseaineid, rikkumata toodangu mihust, siirduda odavamale kohalikule toorainele, kütteaineile jne.

Tooraine, materjalide ja kütteaine kõrge erikaal omahinnas, eriti töötlemistööstuse harudes, toor- ja kütteaine ressursside maksimaalse ratsionaliseerimise ja kokkuhoidliku kasutamise vajadus majanduses nõuavad erilist tähelepanu selle kulude lausendile. Tooraine ja materjalide kokkuhoiu suurt tähtsust omahinna alandamiseks ja akumulatsiooni kasvuks näitab ühe sünteetilise toorkummi tehase näide. See tehas saavutas 1939. a. kokkuhoidu omahinna üleplaanilisest alandamisest 9 mln. rbl. Omahinna alandamise ja akumulatsioo-

[1] S. Turetski. Sotsialistlik akumulatsioon esimesel viisaastakul, „Plaanimajandus" nr. 3, 1939. a. (vene k.).

nide plaani ületamise põhiteguriks oli piirituse säästlik kulutamine. Tänu kokkuhoiule piirituse kulunormide arvel, sai tehas mitte üksnes ligi 10 mln. rbl. üleplaanilist kokkuhoidu, vaid säästis ka riigile suurel hulgal hinnalist toorainet.

Suurim tähtsus võitluseks omahinna alandamise ja akumulatsioonide kasvu eest tööstuses on *võitlusel kadudega*. Kadude vähendamine praagi arvel peab kolmanda viisaastaku plaani täitmise tulemusena andma 1942. a. kokkuhoidu enam kui 1 mlrd. rbl. võrra [1]. Kaod praagist, sortimendist jne. moodustasid 1938. a. mustmetallurgias üle 400 mln. rbl., tekstiilitööstuses 143 mln. rbl. jne. Praak viib toodangu üksuse omahinna kõigi elementide kasvule: tooraine, materjalide, kütteaine, energia, töötasu jt. kulude suurenemisele. Eriti suured on kaod praagist masinaehituses.

Kuivõrra suureks reserviks omahinna alandamisel on praagist kadude vähendamine, näitab see fakt, et keskmise ja raske masinatööstuse ettevõtteil need kaod 1939. a. ulatusid 5—5,6%-ni omahinnast, moodustades ainult selle kahe haru alal ligi 450 mln. rbl. Nende harude ettevõtted taotlevad aga aasta-aastalt teatavat kadude vähenemist. Näiteks keskmise masinaehituse ettevõtteil 1937. a. ulatusid need kaod 6,7%-ni omahinnast, 1939. a. aga 5,6%-ni, raskemasinaehituses: 1937. a. — 6,3%-ni, 1939. a. — 5,0%-ni. Kuid kadude tase on veel praegugi lubamatult suur. Kadude edasine vähendamine annab neile ettevõtteile sadasid miljoneid rublasid kokkuhoidu.

Võitlus praagiga ja mittesortimendiga on üks akumulatsioonide suurendamise tõsisemaid allikaid ja nõuab suurt tähelepanu tehnoloogilise protsessi organiseerimise, tooraine ja materjalide mihuse, tööjõu kvalifikatsiooni tõstmise jm. vastu.

---

[1] Vt. Turetski, S. J. Omahind ja hinnakujundamise küsimusi, lk. 107, M. 1940. a. (vene k.).

Kokkuhoiu kõrval praagi vähendamisest on olulisemaks omahinna alandamise reserviks võitlus kadudega materjalide, poolvalmistoodete ja toodangu puudujääkidest ja ebakomplektsusest ladudes ja jaoskondades. Kaod neist puudujääkidest ulatuvad tööstusettevõtteis sadade miljonite rubladeni. Näit. Mustmetallurgia Rahvakomissariaadi ettevõtteis need kaod moodustasid 1938. a. üle 20 mln. rbl., metsatööstuses — 82 mln. rbl., kerge- ja tekstiilitööstuses — peaaegu 96 mln. rbl., toiduainete, kala- ja liha-piimatööstuses — 46 mln. rbl. jne.

Teatud määral tekitavad neid kadusid tootmise tooraine ja materjalide ülekulutused, kaubalis-materiaalsete väärtuste arvestamise ja hoidmise puudused, samuti real juhtudel isegi otsesed vargused.

Tootmise suurendamise mõju plaanistamisel toodangu omahinnale ja tollesamaga tootmise rentaablusele tuleb hoolsasti selgitada kõik tootmisprotsessi ratsionaliseerimise ja nii «sõltuvate» kui ka «mittesõltuvate» kulude kokkuhoiu võimalused.

Sotsialistliku tööstuse tehnilise varustatuse kasv, mis viib põhifondide suurenemisele, luues kindla baasi omahinna alandamiseks tööviljakuse kasvu arvel, viib ühtlasi *amortisatsiooni absoluutsuurluse kasvule toodangu omahinnas.*

Kuid tehnilise varustatuse kasv, põhjustades amortisatsiooniliste eraldiste üldsumma suurenemist, ei tarvitse endast tekitada amortisatsiooni osa kasvu omahinnas, kui suurenevad põhifondid annavad toodangu kasvu suhtes täieliku tootmisefekti, sest siis toodangu üksusele langev amortisatsioonisumma seejuures väheneb.

Mida täielikumalt on omandatud tehnika, mida paremini kasutatakse seadmeid, mida vähem lubatakse seisakuid, kaupade puudulikku ärasaatmist, seda rohkem lastakse põhifondide kasvamise korral toodangut välja. See aga viib amorti-

satsiooni osa vähenemisele toodangu omahinnas ja omahinna edasisele alanemisele tööstuse tehnilise rekonstrueerimise arvel.

Järgmiseks akumulatsioonide kasvu ja omahinna alandamise teguriks on lisa- ja valitsemiskulude kokkuhoid. Nende kulude suhtelist alanemist tingib tootmismahu kasv. Sellised kulud, nagu kulud jaoskonna ja tehase haldus-valitsemise üldaparaadi ülalpidamiseks, kantseleikulud, lähetuste ja transpordikulud, võivad toodangu mahu kasvuga suureneda võrdlemisi tähtsusetult. Vaatamata paljudele partei ja valitsuse juhendeile lisakulude alandamise vajaduse kohta on mõningais ettevõtteis sel alal veel praegugi lubamatuid liialdusi.

Näiteks võiks tuua, et ettevõtete ja trustide haldus-valitsemiskulude ülekulu moodustas 1938. a. Küttetööstuse Rahvakomissariaadis 14,3 mln. rbl., Mustmetallurgia Tööstuse Rahvakomissariaadis — 6,7 mln. rbl., Metsatööstuse Rahvakomissariaadis — 10 mln. rbl., Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadis — 8,9 mln. rbl. jne. Haldus-valitsemiskulude kinnitatud eelarvete ülekulutuste kõrval leidub tunduvaid liialdusi ka kinnitatud eelarveis endis, mille tulemusena need kulud ulatuvad ülemäära suurte summadeni. Kogu tööstuse üldhalduskulud ületasid 1937. a. 1,5 mlrd. rbl. Eriti suurte määradeni ulatusid need kütte- ja toiduainete tööstuses.

Kokkuhoid ettevõtete haldus-valitsemiskuludes on tööstustoodangu omahinna alandamise ja sotsialistliku akumulatsiooni suurendamise tunduvamaid reserve. 1940. a. eelarves on ette nähtud, et kokkuhoiu arvel valitsemiskulude alandamisest riigieelarve tulud suurenevad ligi 2 mlrd. rbl. võrra.

Tootmise mahu suurendamine peab toimuma valitsemiskulude taseme alandamise, kulude kokkuhoiu, haldusaparaadi töö parema kasutamise ja selle täpsema korralduse, transpordi töö ratsionaliseerimise, liigsete lähetuste likvideeri-

mise ja varustamise ning turustamise parema organiseerimise teel varundamiskulude arvel jne.

Seni kõnelesime tegureist, mis mõjuvad omahinnale ja akumulatsioonidele ning mis olenevad vahetult ettevõttest.

Peale nende tegurite mõjuvad omahinnale veel tegurid, mis ei olene otseselt ettevõtte tegevusest. Sellisteks tegureiks on tooraine, kütteaine, materjalide hindade, raudtee- ja veetranspordi tariifide muutused jne.

Sotsialistliku akumulatsiooni kasvule mõjub ka toodangu mahu suurenemine. Sotsialistlikus majanduses, kus ühiskonna tarvete kasv ennetab tootmise kasvu ja viib seda edasi, tootmise mahu laiendamist toimub tavaliselt aasta-aastalt igas ettevõttes. See laienemine toimub osalt seadmete parema kasutamise arvel ja sel juhul mõjub amortisatsiooni osa alanemisele toodangu üksuses, osalt uute seadmete käikulaskmise, tööviljakuse kasvu, tööaja vahetuste suurendamise jt. arvel. Kõigil neil juhtudel tootmise mahu suurenemine on tavaliselt tootmiskulude alanemise teguriks. Iga toodangu üksuse tulukuse tingimusel (hindade antud taseme ja plaanilisest omahinnast kinnipidamise korral) mida suurem on sortimendi toodangu realiseerimise maht, seda suurem on akumulatsioon. Seega mõjub toodangu laiendamine akumulatsioonidele kahes suunas: esiteks omahinna alanemise arvel, teiseks antud omahinna puhul akumulatsioonide summa suurenemise liinil, millega luuakse igale ettevõttele isemajandavuslikud ergutused tootmisplaani täitmiseks ja ületamiseks.

Realiseerimise maht oleneb mitte üksnes kaubatoodangu suurusest, vaid ka sellest, milline osa valmistatud toodangust saadetakse ostjaile ja milline osa jääb ettevõtte ladudesse. Akumulatsioonide moodustumine ergutab järelikult kiiremat

realiseerimist, tootmise materiaalsete väärtuste käibe kiirendamist.

Järgmiseks teguriks, mis mõjub akumulatsioonide määradele, on toodangu realiseerimise sortiment. Ülalpool nägime, et sotsialistlike ettevõtete toodangu eri liikide tulukus ei ole ühesugune, kusjuures neid erinevusi määravad ühelt poolt mitmesugused suhtlused omahinna ja väljalaskehindade vahel, teiselt poolt mitmesugused käibemaksu normid.

Me nägime, et toodangu üksikute liikide rentaabluse erinevuste kindlaksmääramine igale ettevõttele peab olema allutatud põhimõttele — ergutada plaani täitmisel sortimendilises läbilõikes ühtlasi defitsiitsete ja majanduses eriti vajalike toodangu liikide valmistamise üleplaanilist laiendamist. Praktikas aga, osalt hinnakujundamise, osalt käibemaksu normide mitteküllaldase korrastamise tõttu, on rentaabluse erinevustel sageli veel seniajani juhuslik iseloom. Plaani-distsipliini nõrkuse korral üksikuis majanduslülides võib see asjaolu viia ja viibki mõnikord praktikas isemajandamise põhimõtte riigivastasele moonutamisele, mis väljendub selles, et ettevõtted ei täida vähem rentaabli sortimendi plaane rentaablimate toodete arvel. Selliseid vormiliselt «soodsaid» rahanduslikke tulemusi ettevõtte tegevuses ei saa lugeda rahuldavaiks, kuivõrra sotsialistliku majanduse tingimusis isemajandamine on majanduselu plaanilise juhtimise meetodiks, plaanide täitmise ja ületamise vahendiks.

Ettevõtte tegevuse hindamise kriteeriumiks võivad rahanduslikud tulemused olla vaid sel juhul, kui neid ei saavutata plaani ühtede või teiste ülesannete mittetäitmise hinnaga, vaid plaani täitmise ja ületamise teel tervikuna. Plaani täitmine sortimendi läbilõikes on ettevõttele kohuslikuks nõudeks, kuivõrra iga ettevõtte tootmisplaan seob teda materiaalsete bilansside süsteemi kaudu paljude teiste ettevõtete ja majandusharude plaanidega, kus ühe või teise toodangu puudulik

väljalase võib valusalt kajastuda teistel majandusaladel. Sortimendi nihkumiste mõju võib teravalt muuta ettevõtete tootmistegevuse rahanduslikke tulemusi. Näiteks oli Masinaehituse Peavalitsusel 1939. a. suuri kadusid omahinnaplaanide ületamisest ja realiseerimisplaani mittetäitmisest. Üldse nende kahe teguri tulemusena tehased kaotasid 8,3 mln. rbl. Samal ajal said tehased sortimendi muutmise tulemusena kasumit ligi 7 mln. rbl. Seega kokkuvõttes nende tehaste akumulatsioonide plaani mõningane mittetäitmine ei peegeldanud kuigi täielikult nende tootmistöö halbu tulemusi.

Nihked plaani sortimendi-pärases täitmises võivad rentaabluse taseme erinevuste mõjul osutada hindade ja käibemaksu normide ebaõigele kujundamisele üksikute kaubaliikide järgi.

Rentaabluse määradele mõjuvad veel igasugused nn. realiseerimisvälised kaod ja tulud, millede hulka kuuluvad ühelt poolt lootuseta võlgade ja hagiaegumusega võlgade mahakirjutused, trahvid, viivised jne., teiselt poolt aga kreeditoride aegumusega võlgnevuse mahakirjutused, trahvid ja viivised, mida võtab ettevõte, ja muud sarnased tulud.

Realiseerimisvälised kahjumid peegelduvad paljudel juhtudel küllaltki tunduvalt ettevõtete tegevuse tulemustel. Tõsine tähtsus nende kahjumite hulgas on kahjumeil ettevõtete elamu-kommunaalmajandusest, mis moodustasid tööstuses 1938. a. mitusada mln. rbl.; samuti kahjumid taarast, mis ulatusid üksi toiduainete tööstuses üle 100 mln. rbl. jne. Kahjumid võlgade mahakirjutusest hagiaegumuse tõttu ja lootuseta võlad, ehkki ei ole otse kaod majandusele tervikuna (kuna ühtede organisatsioonide kaod on teistele realiseerimisvälisteks tuludeks), siiski desorganiseerivad nad tunduvalt tööstusettevõtete rahandust. Nende kahjumite suurus moodustab tööstuse alal tervikuna üle 500 mln. rbl., kusjuures peaaegu sama suur on kasumite summa kreditoorse võlgne-

vuse mahakirjutusest aegumuse tõttu jne. On selge, et seda liiki nii kaod kui ka «tulud» tunnistavad finantsilise distsipliini rikkumisest majanduses, rahandusressursside taasjaotamise plaanide rikkumisest.

Ettevõte peab taotlema kadude likvideerimist ostjaiga omade arvelduste korratuse ja tema enda poolt lepingu-distsipliini rikkumise tõttu. Rakendades rahanduslikke sanktsioone (trahvid, viivised jne.) oma kontragentide vastu, kes rikuvad lepingu tingimusi, ja võideldes seega lepingu-distsipliini eest ei tohi sotsialistlik ettevõte kasutada hankijaile mittemaksmise riigivastast teed, kuna selline vahendite allikas, mis ulatub mõningail ettevõtteil küllaltki tunduvate määradeni, ei loo mingisuguseid rahandusressursse rahvamajandusele, desorganiseerib vaid nii hankija kui ka ostja rahandust.

Olulisemaid tegureid, mis määravad tulukuse suuruse, on, nagu nägime, kommertsomahinna taseme kõrval väljalaskehindade ja käibemaksu normide tase.

Me kõnelesime juba sellest, milline tähtsus on isemajandamise juurutamiseks ja sotsialistliku akumulatsiooni suurendamiseks väljalaskehindade ja käibemaksu õigel kindlaksmääramisel, sest sellest sõltub ettevõtte tulukus. See nähtub selgesti puuvillatööstuse näitest. 1938. a. oli puuvillatööstuse toodangu hindade ja käibemaksu tase selline, et 1939. a. esialgse plaani järgi (mis oli koostatud endiste hindade ja käibemaksu normide järgi) selle haru 6 peavalitsust pidid andma plaanilisi kahjumeid ja ainult Lina- ja Puuvillatööstuse Peavalitsus pidi andma 37,6 mln. rbl. kasumit. Neis tingimusis selle haru ettevõtted kaotasid isemajandavuslikud stiimulid võitluseks omahinna alandamise eest, kuna isegi plaanide täitmisel ja ületamisel ei saanud nad välja kahjumeist, ei saanud kasutada direktorifondi jne. Alates veebruarist 1939. a. tekstiilitööstuses määrati kindlaks uued välja-

laskehinnad, uued käibemaksuga maksustamise vormid ja määrad, mis tagavad haru kõigi peavalitsuste tulukust. Tunduvalt korrastati plaanilist tulukust ka sortimendi üksikute liikide järgi. Teiste tegurite kõrval, mis põhjustasid tekstiilitööstuse töötajate tootmisaktiivsuse tõusu, lõid need uuendused selles majandusharus tõelise murrangu.

See näide näitab, et kuigi akumulatsioonid hindade ja käibemaksu taseme arvel ei olene vahetult ettevõttest, ei ole sugugi õige vaadelda neid tegureid kui midagi, mis ei puutu tootmisse ja on tööstuse töötajaile nagu kõrvaliseks asjaks. Ettevõtete töötajad ja töötav ühiskond peavad tähelepanelikult jälgima olukorda sel alal, aidates kaasa siin veel olevate ebanormaalsuste kõrvaldamisele, mis peegelduvad nii ettevõtete ja majandusharude kasumite määradel kui ka sortimendi üksikute liikide rentaablusel.

Siirdume nüüd tööstusettevõtte kasumi planeerimise meetodite vaatlemisele.

Plaaniline kasumi arvutlus puudutab ettevõtte kasumit, s. o. seda osa rahalist akumulatsiooni, mis kujuneb ettevõtte toodangu realiseerimisel ja mis jääb üle pärast käibemaksu tasumist. Selleks arvutlemiseks on vaja teada realiseerimise summat kommertsomahinnas, realiseerimise summat väljalaskehindades ja realiseeritud toodangu käibemaksu summat. Need summad võib saada, kui on olemas: 1) plaanistatava perioodi tootmiseelarve, 2) andmed kaubatoodangu jääkide liikumise kohta vabriku-tehase-omahinnas ja 3) ettevõtte kaubatoodangu väljalaskehindade hinnakiri ja käibemaksu normid.

Tootmiseelarve näitab vabriku-tehase- ja kommertsomahinda kaubatoodangule, mis on valmistatud plaaniperioodi (aasta või kvartali) jooksul. Akumulatsioonide moodustamiseks aga pole tähtis mitte tootmise maht, vaid realiseerimise maht. Seepärast tuleb plaaniperioodi kaubatoo-

dangu summat vähendada või suurendada vastavalt ettevõtte kaubajääkide suurenemisele või vähenemisele plaanistatavas ajavahemikus. Selleks tuleb kaubatoodangu summale lisada kaubatoodangu jäägid plaanistatava perioodi alguks ja lahutada jäägid perioodi lõpuks.

Valmistoodangu jäägid kuuluvad vabriku-tehase-omahinna bilanssi. Ühes sellega ettevõtte plaanistatava perioodi kommertskulud mõjuvad vahetult selle perioodi kasumi määrale olenemata sellest, kas realiseerimise määrad ületavad kaubatoodangu mahtu jääkide vähenemise arvel, või, vastupidi, on realiseeritud vähem kui toodetud. Seepärast realiseerimise määramiseks kommertsomahinnaga tuleb esialgu arvutada realiseerimise maht vabriku-tehase-omahinnas ja siis alles lisada kommertskulude summa, mis on arvutatud tootmiseelarve järgi. Selleks et kindlaks teha realiseerimise summa, on vaja, nagu nägime, teada valmistoodangu jäägid plaanistatava perioodi alguks ja lõpuks. Akumulatsioonide plaan aga koostatakse juba enne plaanistatava perioodi algust. Seepärast tuleb võtta loodetavad valmistoodangu jäägid plaanistatava perioodi alguks ja plaanilised jäägid perioodi lõpuks.

Loodetavate jääkide arvutamiseks perioodi alguks tuleb lähtuda valmistoodangu tegelikust jäägist. Praktikas mõnikord sel juhul kasutatakse mitte tegelikku, vaid normatiivset jääki, s. o. seda varu, mis peab ettevõttel olema plaanistatava perioodi alguks, lähtudes ettevõttele määratud varu normist päevades ja kaubatoodangu väljalaskest eelmises kvartalis. Selline realiseerimise mahu arvutlemise meetod näib meile ebaõigena. Asi seisab selles, et kui ettevõttel on olemas plaanistatava perioodi alguks liigseid kaupade varusid üle normatiivse jäägi, siis lugedes neid normatiivseks mahuks, me oleksime ülevähendanud plaanistatava perioodi vajaliku jääkide alandamise määri ja tollesamaga ülevähendanud ka

realiseerimise plaanistatavat mahtu ja akumulatsiooni ülesannet.

Näiteks kui kaupade normatiivne jääk plaanistatava aasta alguks moodustab 100 tuh. rbl., tegelik jääk — 120 tuh. rbl., plaaniline jääk aasta lõpuks — 110 tuh. rbl. ja kaubatoodang — 1000 tuh. rbl. ning tulukus võrdub 15%-ga, siis arvutlemisel, mis lähtub kaupade normaaljäägist, saame realiseerimise mahuna 990 tuh. rbl. (kaubatoodang 1000 tuh. rbl. miinus jääkide suurenemine 10 tuh. rbl. võrra) ja akumulatsioonid 148,5 tuh. rbl. $\left(\frac{990 \times 15}{100}\right)$.

Arvutlemisel aga, mis lähtub tegelikust jäägist, saame realiseerimise 1000 tuh. rbl. pluss jääkide alanemine 10 tuh. rbl. võrra, s. o. 1010 tuh. rbl., ja akumulatsioonid $= \frac{1010 \times 15}{100}$, s. o. 151,5 tuh. rbl.

Nähtavasti selleks, et jõuda plaanistatava perioodi lõpuni kaubaliste jääkidega, mis vastavad plaanilistele normidele, ettevõte peab realiseerima mitte üksnes plaanistatava aasta kaubatoodangu, vaid ka valmistoodangu liigsed, üleplaanilised jäägid. Seepärast meie poolt soovitatav realiseerimise arvutluse meetod võtab täielikumalt arvesse need toodangu realiseerimise ja akumulatsiooni võimalused, mis ettevõttel plaanistataval perioodil on olemas.

Selle arvutluse meetodi teatav raskus seisab selles, et plaanistamine toimub enne plaanistatava aasta algust, millal ei ole veel täpselt teada, milliste kaubajääkidega ettevõte jõuab järgneva aasta alguseni. Seepärast tuleb lähtuda kaubajääkide seisust viimaseks aruande-daatumiks (oletame IV kvartali alguks), ja juhul, kui kaubavarud ületavad normatiivseid, võtta arvesse, kuivõrra ettevõte oskab reaalselt vähendada neid varusid aasta lõpuni jäänud ajal.

Oletame, et meie näites plaani koostamisel novembris teame, et 1. oktoobriks kaubavarud moodustasid 130 tuh. rbl. (normatiivse 100 tuh. rbl. asemel) ja et vastavalt kauba

ärasaatmise käigule hankelepingute ja transpordi võimaluste poolest õnnestub neid IV kvartalis vähendada 10 tuh. rbl. võrra. Lähtudes sellest teeme kindlaks ka loodetavad jäägid 120 tuh. rbl. suuruses.

Valmistoodete jäägi arvutamiseks plaanistatava perioodi lõpuks tuleb lähtuda vastava kvartali normatiivsest jäägist (päevades) ja toodangu väljalaske määradest perioodil, mis eelneb sellele daatumile, mille kohta tegime kindlaks kaubajääkide määra. Normatiivne jääk näitab, milline kaupade normaalvaru, väljendatud kaupade päevase tootmise väljalaske suhtena, on ettevõttel vajalik sortimiseks, ärasaatmiseks, dokumentide vormistamiseks jne. Näit. kui viimistlusvabrikul, kes kvartalis laseb kangast välja 900 tuh. rbl. eest, peab olema 11-päevane varu valmistoodangut, siis see tähendab, et see varu peab moodustama $\frac{900 \times 11}{90} = 110$ tuh. rbl. (vt. IV peatükk).

Seejuures on vaja silmas pidada, et jäägi määramiseks plaanistatava perioodi lõpuks on vaja võtta toodangu väljalase mitte kogu perioodi, vaid viimase plaanistatava ajavahemiku eest. Valmistoodete jäägi kindlakstegemisel plaanistatava aasta lõpuks tuleb näit. võtta IV kvartali toodangu väljalase. See oleneb asjaolust, et toodangu väljalase kulgeb mitteühtlaselt ja kasvab tavaliselt kvartalist kvartalisse. Lähtudes aga toodangu väljalaske aastakeskmisest summast, me võime ülevähendada valmistoodete jäägi määri perioodi lõpuks ja järelikult ülesuurendada realiseerimise määri.

Kui ettevõte loob plaanistatava perioodi alguks või lõpuks enda juures valmistoodete hooajalisi varusid, siis loomulikult peale normatiivsete jääkide tuleb silmas pidada ka hooajalise akumulatsiooni summat.

Peale valmistoodete jäägi tuleb realiseerimise arvutlemisel arvesse võtta ka jääkide muutusi ärasaadetud kaupade arvel, s. o. selliste kaupade alal, mis kuigi on ostjale ära saade-

tud, kuid pole veel tema poolt tasutud, kuna dokumendid on teel või pole möödunud tähtaeg, mis ostjale on jäetud arve tasumiseks. Need kaubad ehkki on realiseeritud, kuid kuna makset nende eest pole saadud, siis nende realiseerimine ei peegeldu saadud kasumi määrades. Seepärast viimase määrade arvutamisel tuleb lisada kaubatoodangu summale ärasaadetud kaupade vähenemise summa või lahutada nende kaupade suurenemise summa (s. o. lisada ärasaadetud kaupade summa plaanistatava perioodi alguks ja lahutada nende summa perioodi lõpuks).

Ärasaadetud kaupade summa plaanistatava aasta lõpuks saame, kui ostjate dislokatsiooni üldise muutusetuse ja samade arvutluste tingimusel suurendame ärasaadetud kaupade summat aasta alguks vastavalt realiseerimise kasvule plaanistatava aasta IV kvartalis, võrreldes eelmise aasta IV kvartali realiseerimisega. Kui plaanistataval aastal eeldatakse ärasaatmiste suurenemist kaugemaile või vastupidi, lähemaile ostjaile, siis ärasaadetud kaupade summas tuleb teha vastavad parandused.

Samasugused parandused on vajalikud arvutluste vormide muutuste eeldamisel, näit. akreditiiv-arvelduste laiendamisel, kusjuures kaup tasutakse ettevõttele vahetult selle ärasaatmisel (vt. VII peatükk), mis viib nähtavasti ärasaadetud kaupade jäägi vähenemisele jne.

Seega tuleb toodangu realiseerimise arvutamiseks:

1. teha kindlaks tootmiseelarve järgi kaubatoodang vabriku-tehase-omahinnaga;

2. teha kindlaks valmistoodete ja ärasaadetud kaupade jääk plaanistatava perioodi alguks ja lõpuks;

3. teha kindlaks tootmiseelarve järgi kommertskulud.

Realiseerimissumma kommertsomahinnaga võrdub kaubatoodanguga vabriku-tehase-omahinnas, pluss valmistoodete ja

ärasaadetud kaupade jäägid plaanistatava perioodi alguks, miinus valmistoodete ja ärasaadetud kaupade jäägid plaanistatava perioodi lõpuks, pluss kommertskulud.

Selleks, et määrata ettevõtte kasumi plaanilist summat, on vaja kindlaks teha plaanilise perioodi realiseerimissumma väljalaskehindades ja käibemaksuta. Selleks tuleb:

1) realiseerimisplaani alusel kindlaks määrata realiseerimise maht iga toodangu liigi järgi (koguselises väljenduses);

2) arvutada väljalaskehinnad käibemaksuta nende toodangu liikide järgi;

3) arvutada realiseerimissumma väljalaskehindades ja käibemaksuta iga toodangu liigi ja kogu realiseeritava toodangu järgi. Kuna enamiku kaupade käibemaksu normid on kehistatud kindlas protsendis väljalaskehinnast, siis realiseerimissumma arvutamiseks väljalaskehindades ja käibemaksuta tuleb kindlaks teha maksusumma toodangu üksuselt, lahutada see summa toodangu üksuse hinnast ja saadud vahe korrutada selle kauba liigi kogusega, mis realiseeritakse aruande-perioodil.

Näit. kui ettevõte realiseerib 20 000 paari jalatseid hinnaga à 80 rbl. käibemaksu normi olles 15%, siis paari jalatsite väljalaskehind käibemaksuta moodustab 80 rbl. miinus $\frac{80 \times 15}{100}$ = 68 rbl. ja kogu realiseeritav toodang 1360 tuh. rbl.

Neis harudes, kus käibemaksu võetakse mitte kindlas protsendis väljalaskehinnast, vaid vahe suuruses hinnakirjaliste jaehindade ja väljalaskehindade vahel (näit. tekstiilitööstuses), seal on väljalaskehind käibemaksuta sortimendi liikide järgi antud hinnakirjas.

Liites realiseerimissummad ettevõtte üksikute toodangu liikide järgi saame realiseerimise üldsumma väljalaskehindades käibemaksuta.

Selleks, et saada ettevõtte kasumi, tuleb lahutada sellest summast varemini saadud realiseerimissumma kommertsomahinnas.

Illustreerime öeldut näites: oletame, et tehase kaubatoodang vabriku-tehase-omahinnaga plaanistataval 1940. aastal moodustab 32 800 tuh. rbl. Loodetav valmistoodete jääk aasta alguks määratakse 800 tuh. rbl., ja aasta lõpuks, lähtudes normatiivist 9 päeva ja toodangu väljalaskest IV kvartalis 1940. a., see võrdub 9900 tuh. rbl. Ärasaadetud kaubad moodustavad aasta alguks 790 tuh. rbl. ja aasta lõpuks 900 tuh. rbl. Kommertskulud moodustavad 1500 tuh. rbl. Tehas valmistab toodangut viies liigis — A, B, C, D ja E, millede realiseerimine moodustab:

	Üksuste hind	Väljalaskehind	Käibemaksu norm %-des
A	50 000	250	10
B	30 000	450	4
C	60 000	250	10
D	2 000	250	6
E	5 000	150	20

Väljalaskehind käibemaksuta moodustab järelikult toodangu üksuse kohta: A — 225 rbl., B — 432 rbl., C — 225 rbl., D — 235 rbl. ja E — 120 rbl. ning kogu realiseeritud toodangu väljalaskehind moodustab:

A — (225 rbl. × 50 000)	. . . . .	11 250 tuh. rbl.
B — (432 „ × 30 000)	. . . . .	12 960 „ „
C — (225 „ × 60 000)	. . . . .	13 500 „ „
D — (235 „ × 2 000)	. . . . .	470 „ „
E — (120 „ × 5 000)	. . . . .	600 „ „
	Kokku	38 780 tuh. rbl.

Kasumi arvutlus saab seejuures järgmise kuju:

1. Valmistoodete ja ärasaadetud kaupade jääk 1. I 1940. a. (800 + 790)	1 590 tuh. rbl.
2. Kaubatoodang vabriku-tehase-omahinnas	32 800 „ „
3. Valmistoodete ja ärasaadetud kaupade jääk 31. XII 1940. a. $\left(\frac{9900 \times 9}{90} + 900\right)$	1 890 „ „
4. Kommertskulud	1 500 „ „
5. Toodangu realiseerimine kommertsomahinnas (1 + 2 — 3 + 4)	34 000 „ „
6. Toodangu realiseerimine väljalaskehindades käibemaksuta	38 780 „ „
7. 1940. a. realiseerimise tulemus	4 780 „ „

Ettevõtte tulukus: $\left(\frac{4780 \times 100}{34\,000}\right) = 14{,}1\%$.

Esitatud ettevõtte kasumi arvutluse meetodil on see paremus, et ta baseerub otse antud aasta tootmise ja realiseerimise plaanil. Selle arvutluse meetodi puudus on selles, et ta ei näita vahetult mitmesuguste majanduslike tegurite mõju kasumi dünaamikale, selle muutusele võrreldes eelmise plaaniperioodiga. Seejuures arvutlusest ei nähtu vahetult, milliste tegurite arvel toimub kasumi määrade muutus. Selleks, et välja selgitada üksikute tegurite mõju kasumi määradele ja seega kergendada vajalike ürituste kindlakstegemist kasumi tõstmiseks määradeni, mis on antud plaanis, rakendatakse ühtaegu esimese meetodiga ka kasumi arvutluse teist, nn. «kontrollmeetodit». See meetod põhineb kasumi ja rentaabluse taseme kindlaksmääramisel eelmisel aastal ja tegurite avastamisel, mis mõjuvad ühes või teises suunas rentaabluse tasemele ja kasumi määradele plaanistataval aastal. Need tegurid, nagu nägime, on sellised:

1. realiseerimise mahu kasvu mõju,

2. kokkuhoiu mõju võrreldava toodangu omahinna alanemisest,

3. sortimendi muutuse mõju,

4. väljalaskehindade ja käibemaksu normide muutuse mõju.

Tehes kindlaks nende põhjuste toime, mis mõjutavad kasumi määrade muutumist plaanistataval aastal, saame plaanistatava aasta kasumi summa, mis õigel arvutlemisel peab langema ühte esimese meetodi abil saadud kasumisummaga.

Esmajoones tuleb järelikult kindlaks teha kasumi määrad aastal, mis eelneb plaanistatavale aastale. Plaani koostamise momendil (tavaliselt IV kvartalis) ei ole veel eelmise aasta bilansi tulemusi. Seepärast tuleb võtta bilansside järgi aasta kolme kvartali kasumi määrad ja liita nendega IV kvartali loodetav kasum. Kuid meil on tarvis kasumit realiseerimisest, bilansi kasumisse aga võetakse ka realiseerimisvälised kulud ja tulud (kreditoorse ja debitoorse võlgnevuse mahakirjutamine, viivised ja leppetrahvid jne.), milledest tuleb bilansi kasum puhastada. Selleks tuleb loodetava kasumi summast lahutada realiseerimisväliste tulude ülekaal kuludest, või vastupidi — lisada realiseerimisväliste kulude ülekaal tuludest, s. o. teiste sõnadega, lisada realiseerimisväliste kulude summa ja lahutada realiseerimisväliste tulude summa. Saadud kasumisumma, viidud realiseeritud kaubatoodangu kommertsomahinda, annab rentaabluse taseme eelmisel aastal.

Mitmesuguste tegurite mõju arvutamisel kasumi määradele plaanistataval aastal tuleb silmas pidada, et iga teguri arvutlus tehaks eraldi, olenemata teiste tegurite mõjust. Seejuures tuleb arvutlusel igakord lähtuda eeldusest, et kõik teised tingimused, peale vaadeldava, jääksid võrreldes möödunud aastaga muutumata.

1. Realiseerimise mahu kasvu mõju tehakse kindlaks järgmiselt: kui realiseerimise maht plaanistataval aastal kasvab kindlates määrades (näit. 16,8% võrra), võttes plaanistataval aastal realiseeritava toodangu eelmise aasta kommertsomahinnas, siis see esineb tegelikult ühes omahinna samaaegse alanemise, kommertskulude, sortimendi muudatu-

sega jne. Seepärast ei kasva kasum mitte 16,8% võrra, vaid rohkem või vähem. Kuid arvutlemisel lähtume sellest, et ülejäänud tegurid jäävad muutumata ja seepärast kasum suureneb samade tempodega, nagu realiseerimise mahtki. Kui eelmise aasta kasum moodustas 3,5 mln. rbl., siis plaanistataval aastal realiseerimise mahu kasvu mõjul see kasvab 16,8% ehk 588 tuh. rbl. võrra.

2. Omahinna alandamise mõju saab loomulikult näidata ainult võrreldavas toodangus. Selleks peame plaanistatava aasta realiseeritavat toodangut, mida võrreldakse eelmise aasta sortimendiga, hindama eelmise aasta kommertsomahinnas. Meie näites see moodustab 34 000 tuh. rbl. Omades omahinna alandamise ülesannet (oletame 2,65%), võime kindlaks teha vahe sama võrreldava toodangu mahu omahinnas, mis võrdub 900 tuh. rbl., mis ongi otsitava kokkuhoiu suurus.

Järelikult selles arvutluses võetakse arvesse vaid see osa omahinna alandamise kokkuhoiust, mis langeb plaanistataval aastal realiseeritava sama aasta toodangule. Kokkuhoidu toodangu omahinna alandamisest, mida plaanistataval aastal ei realiseerita ja mis läheb kaubajääkidena tulevasse aastasse, arvesse ei võeta.

3. Sortimendi mõju teeme selgeks esiteks, kui vaatleme muudatusi võrreldava toodangu struktuuris ja nende mõju ettevõtte kasumile. Selleks on vaja arvutada kogu toodangu tulukuse keskmine tase eelmise aasta realiseerimise struktuuris ja rentaabluse keskmine tase plaanistatava aasta realiseerimise struktuuris, siis nende vahe määrabki kasumi ulatuse suurenemise ja vähenemise sortimendi muudatuse arvel. Kui näiteks eelmisel 1939. aastal ettevõte realiseeris kommertshinnaga toodet A 8000 tuh. rbl., mille rentaablus (s. o. selle toodangu liigi käibemaksuta väljalaskehinna ja kommertshinna vahe suhe sama toodangu liigi kommerts-

hinnasse) moodustas 12,5%; toodet B — 10 000 tuh. rbl. eest, rentaablusega 10%, ja toodet C — 12 000 tuh. rbl. eest, rentaablusega 12,6%, siis nende toodete liikide erikaal kogu realiseerimises moodustab: A — 26,7%, B — 33,3%, C — 40% ja rentaabluse keskmine tase — 11,7%. Selle tulemuse saame järgmisel viisil:

$$\frac{(26{,}7 \times 12{,}5) + (33{,}3 \times 10) + (40 \times 12{,}6)}{100} = 11{,}7.$$

1940. a. ettevõte peab võrreldava realiseerimise üldmahust 33 100 tuh. rbl. realiseerima toodet A — 10 000 tuh. rbl. eest ehk 30,2%, toodet B — 11 700 tuh. rbl. eest ehk 35,4%, ja toodet C — 11 400 tuh. rbl. eest ehk 34,4%.

Kuna antud juhul meid huvitab mitte realiseerimise mahu muutus, vaid ainult selle struktuuri muutus, siis lähtudes eeldusest, et muud tegurid, mis mõjuvad kasumile, ei muutu ja et iga toodangu liigi rentaablus jääb endiseks, saame uuesti keskmise rentaabluse iga liigi rentaabluse «kaalumise» teel üksikute toodangu liikide muudetud erikaalude järgi üldrealiseerimises. See võrdub 11,60%.

Eelmise ja plaanistatava aasta tulukuse taseme vahe moodustab 0,1%, ja akumulatsiooni alanemise summa, mis kujunes sortimendi muudatuse arvel (arvates jooksva aasta toodangust eelmise aasta kommertsomahinnaga) — 34 tuh. rbl.

Teiseks, sortimendi muudatuste mõju väljaselgitamiseks ettevõtte kasumile on vaja kindlaks teha, millist mõju avaldab uus toodang, mida ettevõte ei lasknud välja eelmisel aastal (mittevõrreldav toodang, mille rentaablus võib olla üle või alla eelmise aasta keskmisest rentaablusest). Selleks on vaja esmajoones kindlaks teha mittevõrreldava toodangu keskmine rentaablus. Plaanistataval aastal realiseeritakse uusi toodangu liike 900 tuh. rbl. eest kommertsomahinnaga, sellest toodet D — 2000 üksust (üksuse kommertsomahinnaga 200 rbl. ja väljalaskehinnaga käibemaksuta 235 rbl.) ja

toodet E — 5000 üksust (kommertsomahinnaga 100 rbl. ja väljalaskehinnaga käibemaksuta 120 rbl.).

Seejuures kasum üksuselt D moodustab 35 rbl., kogu toodangult 70 tuh. rbl. ja toodangu rentaablus — 17,5%.

Toote E suhtes on vastavad arvud sellised: kasum toodangu üksuselt — 20 rbl., kogu toodangult — 100 tuh. rbl., rentaablus — 20%.

Et toodete D ja E erikaal mittevõrreldavas toodangus moodustab vastavalt 44,4 ja 55,6%, siis mittevõrreldava toodangu keskmine rentaablus moodustab:

$$\frac{(44{,}4 \times 17{,}5) + (55{,}6 \times 20)}{100} = 19\%.$$

Mittevõrreldava toodangu rentaablus on järelikult 7,3% võrra suurem kui eelmise aasta rentaablus. Lähtudes sellest protsendist võib arvutada, millist mõju avaldab mittevõrreldav toodang kasumisumma muutusele plaanistataval aastal võrreldes eelmisega:

$$\frac{900 \times 7{,}3}{100} = 66 \text{ tuh. rbl.}$$

See arvutlus näitab mittevõrreldava toodangu rentaabluse taseme põike mõju möödunud aasta rentaabluse tasemest. Kasumisumma, mida oleks andnud mittevõrreldav toodang möödunud aasta rentaabluse tasemel, on näidatud realiseerimise kasvu mõju arvutlemisel.

4. Väljalaskehindade ja käibemaksu muudatuste mõju kasumi määradele plaanistataval aastal teeme kindlaks, kui arvutame väljalaskehindade muutused käibemaksuta kõigi toodangu liikide järgi, milledel muutuvad kas hinnad või käibemaksu artiklid, ja arvutame edasi kasumi vähenemise või suurenemise nende muutuste tõttu igas toodangu liigis. Oletame näiteks, et 1940. aastal toote B alal käibemaksu normi vähendati 12%-st kuni 4%-ni hindade muutmisel 500 rublalt 450 rublale. Sellega hind käibemaksuta vähe-

neb 440 rublalt 432 rublani, mis annab kogu realiseeritud toote B massi toodangu üksuse kohta kasumi alanemist 8 rbl. võrra ehk kogu realiseeritava toote B massi kohta 240 tuh. rbl.

Võtame nüüd kokku plaanistatava aasta kasumi põiked möödunud aasta kasumist:

(+ kasumi suurenemine, — kasumi vähenemine)

1939. a. kasum	3500 tuh. rbl
Realiseerimise mahu mõju	+ 588 „ „
Võrreldava toodangu omahinna alanemise mõju	+ 900 „ „
Sortimendi muudatuse mõju:	
a) võrreldava toodangu alal	— 34 „ „
b) mittevõrreldava toodangu alal	+ 66 „ „
Hindade ja käibemaksu normide muudatuste mõju	— 240 „ „
Üldse muutusi	+1280 tuh. rbl.

1940. a. plaanistatav kasum = 4780 tuh. rbl.

Me näeme, et see tulemus ühtub tulemusega esimese meetodi järgi.

Sotsialistliku tööstuse akumulatsioonide plaanistamine nõuab seega kõigi võimaluste arvestamist, mis on olemas ettevõttel plaani ülesannete täitmise ja ületamise alal tööviljakuse, seadmete kasutamise, materjalide kulutamise, valitsemiskulude alandamise, ebamajanduslikkuse ja kadudega võitlemise alal.

Seepärast peab ettevõtte akumulatsioonide plaanistamine olema orgaaniliselt seoses kogu ettevõtte kollektiivi tähelepanu mobiliseerimisega võitlusele tööviljakuse tõstmise ja kokkuhoiu eest.

IV peatükk.

Käibevahendite organiseerimine ja plaanistamine.

Mitmesugused tootmisvahendite liigid ei võta tootmisprotsessist osa ühesuguselt. Sellal kui *töövahendid*, nagu masinad, tööpingid, hooned jne. võtavad oma naturaalkujul osa paljudest tootmistsükleist, tarbitakse *tööese* (tooraine, abimaterjalid, kütteained jne.) täielikult ühe tootmistsükli jooksul.

See erinevus tuleneb tööprotsessi enda loomusest.

«Kapitali» II köites (lk. 138) Marx näitab, kuidas kapitalistliku tootmisviisi tingimusis see vahe võtab põhi- ja käibekapitali erinevuse vormi: «tootmisvahendid igas tööprotsessis, ükskõik milliseis ühiskondlikes tingimusis see ka ei toimuks, jaotatakse alati töövahendeiks ja tööesemeiks. Kuid kapitalistliku tootmisviisi korral nii töövahendid kui ka tööese jäävad ikkagi kapitaliks... Ühtlasi peegeldub töövahendite ja tööeseme erinevus, mis tuleneb tööprotsessi loomusest, uues vormis — põhikapitali ja käibekapitali erinevuse vormis».

Seega on põhi- ja käibekapitali kategooria ajaloolised kategooriad, mis on omased vaid kapitalistlikule tootmisviisile ja peegeldavad kapitalistliku ekspluateerimise suhteid. Sotsialistlikus korras aga omandavad töövahendite ja tööeseme erinevus ühiskondliku erivormi — põhi- ja käibefondide erinevuse. Kui sotsialistlikus majanduses tootmisprotsessi teos-

tatakse raha abil, siis põhi- ja käibefondid omandavad rahalise väljenduse.

Tootmisvahendite rahalist hinnet kasutab sotsialistlik riik mitte üksnes sotsialistlikus ühiskonnas olevate tootmisvahendite arvestamise meetodina, vaid ka nende parema kasutamise organiseerimise meetodina. Raha esineb siin, nagu muil sotsialistliku ehitustöö aladelgi, mitte üksnes arvestus-, vaid ka kontrollimisvahendina.

Töövahendite ja tööeseme mitmesugune osavõtt materiaalsest tootmisprotsessist väljendub samuti ka nende mitmesuguses osavõtus sotsialistliku ettevõtte toodangu omahinna kujunemisest. Sellal kui töövahendid võetakse toodangu omahinda vaid osaga nende hinnast, võetakse tööese selle omahinna kujundamisse kogu oma hinnaga. Siit selgub sotsialistliku ettevõtte põhi- ja käibefondide ringe (käibe) erinevus.

Seega on jaotus põhi- ja käibefondideks erinevus seespool tootmisvahendeid, mida käsutavad meie sotsialistlikud ettevõtted.

Ettevõte peab käsutama mitte üksnes neid materiaalseid väärtusi, mis on vajalikud vahetult tootmisprotsessis endas ja mis on sellesse juba kaasutatud, vaid teataval määral neid materiaalseid väärtusi ka laos, selleks et tagada nende pidevat saabumist tootmisprotsessi.

Vastavalt sellele koosnevad käibefondid tootmisvarudest ja vahendeist tootmises.

Peale selle teatava aja kulutuse vajadus valmistoodangu väljasaatmise ettevalmistamiseks (selle sortimiseks, pakkimiseks jne.), samuti selle toimetamiseks ostja kätte — teeb tarvilikuks, et ettevõttel oleks valmistoodete jääke ladudes ja teel.

Üksikute ettevõtete käibefondide ja valmistoodete määrade riigi poolt reguleerimise üks meetodeid on neile rahandusressursside osastamine määrades, mis vastavad neile kindlaksmääratud plaanilistele varudele.

Sellist plaaniliste jääkide isemajandavusliku reguleerimise meetodit võib ja peabki ühesuguselt rakendama nii tootmisvarude jääkide kui ka valmistoodangu jääkide reguleerimiseks.

Isemajandamise alusel ettevõttele alatiseks või ajutiseks kinnistatud rahandusressursid peavad andma talle võimaluse hoida plaanilisel tasemel nii tootmisvahendite kui ka valmistoodete varud. Neid rahanduressursse nimetatakse ettevõtte käibevahendeiks.

Kuivõrra vajalike tootmisvarude varumise protsessi, töö tasumist, samuti valmistoodete realiseerimise protsessi toimetatakse rahaga, siis peab teatav osa tööstusvahendeid alatiselt olema raha kujul.

Vastavalt sellele sotsialistliku tööstuse käibevahendid peavad tagama ettevõttele plaani järgi kindlaksmääratud:

1. tootmisvarusid,
2. vahendeid tootmises,
3. valmistooteid,
4. rahalisi vahendeid.

Käibevahendite kasutamist üksikute materiaalsete varuliikide katteks (bilansi andmeil 1. I 1938. a.) iseloomustab järgmine tabel (%-des):

	Kogu tööstus	Sellest tööstus-ettevõtted
Üldse käibevahendeid	100,0	100,0
Sellest:		
Tootmisvarud	38,1	45,8
Vahendid tootmises	18,1	23,6
Valmistooted laos ja teel	36,1	24,0
Rahalised vahendid	7,7	6,6

Peale selle oli tööstuse käibevahendite hulgas 8,2 mlrd. rbl. debitoorseid summasid.

Mahutuste struktuur, mida katavad tööstusettevõtete käibevahendid, on küllalt tunduvalt erinev üksikute tööstusharude järgi (% kokkuvõttest — 1. jaan. 1938. a.):

	Raske-tööstus	Metsa-tööstus	Kerge-tööstus	Toiduainete tööstus
Tootmisvarud	41,4	41,8	56,4	49,1
Vahendid tootmises (kaasa arvatud tulevaste perioodide kulud)	34,0	20,8	19,5	8,3
Valmistooted ladudes ja teel .	19,2	29,4	18,1	34,2
Rahalised vahendid	5,4	8,0	6,0	8,4

Nagu näeme, on rasketööstus, mille koosseisus suurimat osa etendab masinaehitus, enam kui $^1/_3$ oma käibevahendeid paigutanud vahetult tootmisprotsessi. Vastupidi on toiduainete tööstusel otseselt tootmises alla $^1/_{10}$ oma tootmisvahendeid. Vahepealne olukord nende harude seas on kergetööstusel. See tähtsaimate tööstusharude käibevahendite struktuuri põhierinevus on tehnoloogilise protsessi erinevuste ja esmajoones tootmistsükli erineva kestuse tulemus.

Juba sotsialistliku tööstuse käibevahendite absoluutne arv ise, mis ulatus 1. jaanuariks 1938. a. 54 mlrd. rublani (praegusel ajal moodustab veel suurema summa), kõneleb sellest, milline tohutu rahvamajanduslik tähtsus on nende vahendite õigel kasutamisel.

On ilmne, et mida õigemini on organiseeritud käibevahendite kasutamine, seda suuremat toodangu massi võib vastavate materiaalsete fondide abil valmistada, seda intensiivsemad on sotsialistliku tootmise tempod.

Käibevahendite kasutamise probleem on tähtsamaid elemente sotsialistliku akumulatsiooni mastaapide tugevdamise ja laiendamise ülesande lahendamisel. Seltsimees Stalin oma ajaloolises kõnes majandustegelaste nõupidamisel näitas, et tööstuse siseressursside mobiliseerimine on vajalikuks koos-

tusosaks üldises võitluses isemajandamise kindlustamise eest, tööstuse siseakumulatsiooni tugevdamise eest.

Sm. Molotov oma esitises ÜK(b)P XVIII kongressil rõhutas, et need seltsimees Stalini näpunäited on täiel määral jõus veel praeguselgi ajal.

XVIII kongressi juhtnöörid tähelepanu tugevdamiseks ettevõtte majandusele tähendavad samuti tähelepanu tugevdamise vajadust ettevõtete käibevahendite õigele organiseerimisele.

Ettevõtte siseressursside mobiliseerimine, käibevahendite ringkäigu kiirendamine, kaasutades käibesse täiendavaid suuri materiaalseid ja rahalisi ressursse, on rahvamajanduse tõusu hiiglaplaani, kolmanda viisaastaku plaani täitmise tingimusi.

Majandusorganisatsioonide aruandeliste materjalide analüüs näitab, et võimalused siseressursside mobiliseerimiseks, kasutamata reservid vahendite käibe kiirendamiseks on enamikus meie ettevõtteis väga suured. Toome vaid mõned näited. Makejevi metallurgia tehasel, otsustades tema 1938. a. aasta-aruande järgi, oli raualaaste 887 päeva tarviduses plaanilise varu olles 30 päeva, vanarauda — 270 päevaks plaani 16 päeva, kvartsiite — 456 päevaks plaani 65 päeva juures jne.

Tehasel «Kaliiber» oli 1. jaanuariks 1939. a. materiaalsete väärtuste varusid 16,8 mln. rbl. eest plaani 12,7 mln. rbl. juures; autotraktorite elektriseadistuse tehasel oli samaks daatumiks materiaalsete väärtuste tegelikke jääke 38,6 mln. rbl. eest plaani 31,9 mln. rbl. juures. Viimasel tehasel üksi lõpetamata toodangu üleplaanilised jäägid ulatusid 4,5 mln. rublani.

Nagu juba kõnelesime, on käibevahendite kasutamise põhinäitajaks nende käibe kiirus, s. o. toodangu kogus, mis on valmistatud nende käibevahendite arvel moodustatud materiaalsete väärtuste abil. Käibevahendite plaanistamist tehakse meie praktikas plaaniliste jääkide kindlaksmääramise teel üksi-

kute materiaalsete varude elementide järgi, mis kaetakse käibevahenditega.

Sellise jäägi määr oleneb:

a) tootmisprotsessi mastaabist (tootmisplaani ulatusest),

b) ettevõtte tööpäevade arvust, milleks ta peab olema tagatud vajalike materiaalsete väärtustega.

On ilmne, et käibevahendite plaanistamisel tootmisplaan on varemini kindlaks määratud suuruseks, ja selle plaanistamise sisu seisab nende tootmisprotsessi päevade arvu õiges määramises, milleks ettevõte peab olema tagatud üksikute materiaalsete varude elementidega.

Plaanis fikseeritud ettevõtte tööpäevade arvu, milleks ta peab olema tagatud üksikute käibefondide elementidega, samuti valmistoodete jääkidega, nimetatakse n o r m a t i i v i k s.

Normatiivi kindlaksmääramisel peame lähtuma ettevõtte varupäevade väiksema arvu määramisest, mille juures ei teki ohte tootmisprotsessi katkestamatule ja pidevale käigule.

Seejuures on ilmne, et kui üksikul ettevõttel tuleb rangelt piirata materiaalseid varusid, siis see ei tähenda, et need peavad olema minimaalsed ka rahvamajanduses tervikuna. Sotsialistlik majandus ei saa areneda normaalselt tõsiste materiaalsete reservideta.

Sellise normatiivi määr ise oleneb paljudest tegureist, mis on erinevad mitmesugustel materiaalsete varude liikidel. Seepärast peab normatiivide kindlaksmääramise metoodika mitmesugustel materiaalsete väärtuste liikidel olema erinev.

Käibevahendite normatiivide töötlemisele asuti esmakordselt 1931. aastal. Kuid, nagu kõnelesime II peatükis, oma enamikus rajati need normatiivid tollal mitte tegurite konkreetsele analüüsile, mis määravad vajalike varude ulatuse üksikute esemete järgi, vaid need määrati kindlaks tervikuna tööstusharude järgi, lähtudes põhimiselt haru kaubalis-materiaalsete väärtuste üksikute liikide tegelikust dünaami-

kast. Edaspidi, vaatamata suurimaile muudatustele, mis toimusid meie ettevõtte tehnilises varustuses ja nende turustamis-varustamistöö tingimusis, 1931. aastal kindlaksmääratud normatiivide üksikasjalisemat läbivaatamist ei toimunud. Ainult mõnes harus tehti normatiivides parandusi eelarvelise plaani ja harude finantsplaanide kinnitamisel. Enamikul meie ettevõtteil aga ei ole tänaseni käsutada õigeid, tehnoloogiliselt põhjendatud käibevahendite normatiive. Neil olevad normatiivid on antud peavalitsuste poolt ja tulenevad peavalitsuste arvutlusist, mis põhjenevad enamasti ettevõttele vajaliku käibevahendite juurdekasvu hindel, lähtudes tootmise ülesandelisest kasvust ja omahinna alandamisest.

Nagu juba nentisime, tuleb käibevahendite normimise metodoloogia kindlaks määrata rakendatult nende poolt kaetavate materiaalsete varude üksikute osade käibe erinevustele.

Käibevahendite normimise metodoloogia esitamist algame tootmisvarude normimisest, mis moodustavad üle 45% kõigist meie tööstusettevõtete materiaalseist varudest.

Riigitööstuse tööstusettevõtete tootmisvarude koostisse kuuluvad järgmised kaubalis-materiaalsete väärtuste põhiliigid (1. I 1938. a.):

	%
Põhimaterjalid ja tooraine	52,3
Abimaterjalid	13,5
Kütteaine	3,7
Varuosad ja väheväärtuslikud ja kiirestikuluvad tööriistad ning inventar	21,0
Muud (taara, mitmesugused majapidamismaterjalid jne.)	9,5

Määrame esmajoones kindlaks tootmisvarude kõigile elementidele ühised tegurid, mis mõjuvad nende normatiividele, selleks, et edaspidi avastada ka tegurite mõju, mis on spetsiifilised igale nende materiaalsete väärtuste liigile.

Analüüsides tootmisvarude määri, mis on vajalikud

kapitalistlikule ettevõttele, pühendas Marx suurimat tähelepanu varustamise, hangete reguleerimise küsimusile. «Selleks et tootmisprotsess jookseks pidevalt, — täiesti olenematult sellest, kas see varu uueneb igapäev või teatud tähtaegadel — on vaja, et tootmise kohal oleks alatiselt olemas toormaterjali suurem varu jne., kui seda tarbitakse, näit. iga päev või iga nädal. Protsessi pidevus nõuab, et selleks vajalike tingimuste olem ei oleneks ei katkestustest igapäevastel sisseostudel ega sellest, kas kaubatoodangut müüakse iga päev või iga nädal ja selle tõttu saab vaid ebakorrapäraselt muutuda uuesti oma tootmise elementideks. On ilmne, et tootmiskapital väga erineval määral saab olla varjatud seisundis või moodustada varu.... See oleneb mitmesuguseist tingimusist, kuid kõik need tingimused seisavad peamiselt selles kiiruses, regulaarsuses ja kindluses, millega võib soetada toormaterjali massi, mis on vajalik selleks, et kunagi ei tekiks seisakut tootmisprotsessis» [1]. Seda Marxi õpetust tuleb arvesse võtta ka normatiivide kindlaksmääramise metodoloogia töötlemisel sotsialistlikule ettevõttele.

Kapitalismi tingimusis hangete regulaarsus oleneb turu olukorrast, turu konjunktuurist. Sotsialistlikus majanduses hangete regulaarsus tuleneb hankelepinguist, mis sõlmitakse ettevõtete varustamise riigiplaanide alusel. Üheks tegureist, mis määravad tootmisvarude normatiivi suuruse, on nende soetamise regulaarsus, s. o. tähtajad, vaheajad ühe saamise ja järgmise saamise vahel. Kuna erinevate tootmismaterjalide liikide hankeid teostavad mitmesugused hankijad ja erinevail tähtaegadel, siis hanke ajavahemiku selgitamine (tähtajad kahe teineteisele järgneva hanke vahel) peab toimuma iga üksiku ostetava materiaalsete väärtuste liigi järgi.

Hanke ajavahemik, nagu öeldud, määratakse kindlaks hankijaiga sõlmitud lepingute alusel. On ilmne, et mida sage-

[1] K. Marx. Kapital, II k., lk. 121 (vene k.).

dam on lepingu järgi tingitud hange, seda vähem võib ettevõttel olla varusid. Näiteks kui lepingu järgi hanke tähtaeg on kord kuus, siis ettevõttel peab endal olema kuuvaru antud materjali; kui hanke tähtajad on kaks korda kuus, siis võib varu alandada kahe nädalani; kui kolm korda kuus — kuni dekaadini jne. On arusaadav, et ettevõttel on tegelikult käsutada kuuvaru (hanke kuulistel tähtaegadel) ainult materjali partii saamise päeval, mis selle tarbimist mööda hakkab vähenema ja jõuab uue hanke momendiks kuni nullini. Selline jääkide dünaamika paneb mõningaid autoreid arvestama, nagu tuleks ettevõtte normatiiv määrata kuu keskmise jäägi suuruses. Järelikult kuu-ajavahemiku puhul tuleks ettevõttele määrata kahenädalane normatiiv. Selline vaatepunkt ei ole igakord õige. On täiesti selge, et omades käibevahendeid ainult antud materjalide liigi kahenädalase tarviduse suuruses, ettevõte ei oleks suuteline tasuma lepingu järgi kogu kokkulepitud hanke kuusummat.

Kui aga ettevõttel on vahendeid kuulise hanke määradel, peab ta neid pidama tervikuna materjalides ainult hanke daatumiks ja siis materjali tarbimist mööda need vahendid paigutama rahana ettevõtte arveldusarvele, selleks et uue hanke momendiks muuta need uuesti materiaalseiks väärtusiks. Nende vabanenud vahendite arvel osutub võimalikuks luua teiste materjalide varusid, mille erikaal ettevõtte käibevahendite üldsummas on võrdlemisi väike. Nende materjalide alal võib normatiivi täiesti kindlaks määrata nende keskmise jäägi suuruses. Materjalide alal aga, mis etendavad otsustavat osa ettevõtte töös, nagu: maak ja koks metallurgia tehasel, metall masinaehituse ettevõttel jne., normatiiv tuleb kindlaks määrata lepingu järgi kokkulepitud hankepartii suuruses, kuna teistest materjalidest vahendite vabanemine ei saa anda küllaldasi ressursse sellise partii tasumiseks.

On ilmne, et materiaalsete väärtuste käibe kiirendamise

vaatepunktist on vaja lepinguis kokku leppida hanke võimalikult sagedamais tähtaegades.

Hanke ajavahemike lühendamise piiriks võivad olla vaid kauba transportimise tingimused. Muidugi hanke tükeldamine määradeks alla vaguni, tsisterni või mõne muu transpordiühiku, raskendaks transporti, teeks veod kalliks ja oleks enamikel juhtudel ebaotstarbekohane. Seepärast transpordi hõlpsused sunnivad materjalide alal, millede päevane tarvitus ei ole suur, eelistama suuremaid hangete ajavahemikke. Näit. selliseid abimaterjale, nagu kroompigi, alumiiniummaarjast, savimulda, vitriooli tarbib kogu puuvillatööstus ainult mõned vagunid kvartalis, neid saadavad aga hankijad vaguniviisi. On selge, et üksikul puuvillavabrikul selliste materjalide hangete ajavahemikud ja järelikult nende normatiivid päevades peavad olema suured. Samasugune on olukord rea metallide profiilidega tehases «Kaliiber» jne.

Lepingute sõlmimisel tuleb ette näha mitte ainult võimalikult sagedamaid hangete tähtaegu, vaid hangitava materjali mitmesuguste sortide, määrade ja liikide puhul tuleb kokku leppida ka saadetavate partiide sortimendis. Vastasel korral, kui leping näeb ette sortimendist kinnipidamist vaid kogu lepingulises summas tervikuna, mitte aga iga üksiku partii puhul, siis ettevõttel, kes omab isegi sellist materjali varu, mis on küllaldane katkestamatuks tööks ühest hankest teiseni, võivad tekkida raskused selle materjali üksikutes määrades ja sortides. See asjaolu sunnib teda soetama materjalide jääke üle lepingus ettenähtud tähtaegade. Mõned autorid soovitavad seepärast normatiivi määramisel arvesse võtta erilist sortimendi-reservi, mis tagaks tootmiseks materjalide saamist sortide kindlas suhtluses [1].

Sellise sortimendi-reservi kujundamine viiks siiski ettevõtte vahendite käibe teatavale aeglustamisele ja seepärast

[1] Vt. Volodarski, Hessen, Jodkovski, „Kohaliku tööstuse ettevõtete töötlemisplaani põhiküsimusi".

võib seda lubada vaid sellistel eriti harvadel juhtudel, kui nende materjalide tootmise iseloom ei luba hankijal korraldada nende ühtlast saatmist sortimendi läbilõikes (näit. tööpinkide ümbertegemise ja -korrastamise vajaduse tõttu). Sisuliselt tähendab selline olukord hangete ajavahemiku pikendamist ja tingib vastava materjalide liigi normatiivi suurendamist. Leping peab ette nägema hanke sortimendilist läbilõiget ja tagama sellega ettevõtte katkestamatut varustamist.

Nii oleks tähtsaimaks teguriks, mis määrab tootmisvarude normatiivi, hanke lepingulised tingimused. Normatiivi määramine selles osas on tihedalt seotud sõlmitud lepingute mihuse analüüsi ja kontrolliga. Seepärast pole õige meie ettevõtteis vahel esinev praktika — määrata hangete ajavahemikke mitte lepingute, vaid eelmise aasta saatmiste käigu alusel.

Selline normatiivi määramine tähendab vaid asjade seisundi fikseerimist, mis on juba olemas ettevõtte varustamistöös, ja keeldumist rahandusliku plaanistuse kasutamisest kaasaaitamiseks varustuse paremale, ratsionaalsemale korraldamisele.

Ettevõtete varustamise kindlust toorainega, materjalidega, kütteainega jne. tagatakse nõukogude majanduses rahvamajandusplaaniga. Kuna aga plaani täitmise käigus on võimalikud põiked, siis vajavad ettevõtted hangete tähtaegade rikkumise puhuks materiaalsete väärtuste teatavaid reserve, sest tõepoolest, kui ettevõtte varusid hakatakse rangelt piirama määradega, mis tulenevad hangete ajavahemikest, ja kui need järelikult igaks hanke uueks tähtajaks hakkavad kahanema nullini, siis isegi väikseim põige sellest tähtajast, väike hanke hilinemine võib ohustada ettevõtte töö pidevust. On ilmne, et ettevõte selleks juhuks peab omama mingisugust kindlustusvaru, mis võimaldaks tal jätkata tootmisprotsessi, vaatamata materjali järjekordse saamise hilinemisele. Otsustavaks põhjuseks, mis võib peetada järjekordset hanget, on viivitus kauba transportimise protsessis. Seepärast olene-

vad ettevõtte vajaliku kindlustusvaru määrad varustamise süsteemi organisatsioonist ja hankija kaugusest ostjani. Kui ettevõtet varustab samas linnas asuv ettevõte-hankija, siis kindlustusvaru vajadus langeb hoopis ära või igal juhul väheneb tunduvalt. Kindlustusvaru osutub tarbetuks ka siis, kui ettevõtet varustab samas linnas asuv varustusbaas. Varustusbaaside organiseerimine materjalide suurema tarbimise punktides, vabastades neid materjale tarbivat ettevõtet kindlustusvarude omamise vajadusest ja tihendades tavaliselt võimalikke hangete ajavahemikke, võib olla tõsiseks teguriks, mis tõstab meie majanduse käibevahendite käibimist. Näiteks abimaterjalide normatiiv puuvillavabrikus mõningate arvutuste järgi, kui on olemas varustusbaas, ei tarvitse tõusta üle 20 päeva, kui aga selline baas puudub, siis see peab olema vähemalt 50 päeva. Teiselinnaliste hangete puhul on ilmne, et kauba hilinemise oht kasvab selle transportimise pikenemisega. Siit järgneb otsene side hankija «geograafia» ja vajaliku kindlustusvaru määrade ning järelikult ka ettevõtte vahendite käibe kiiruse vahel.

Muidugi selliste tegurite mõju võimalikele kauba hilinemistele teel, nagu on hankija kaugus ostjast, ei ole võimalik täpselt arvuliselt arvutleda ja seega täpse arvutlusega põhjendada ettevõttele vajalikku kindlustusvaru. Siin tuleb määramisel lähtuda arvestusest, mis on rajatud kogemusile ja võtab arvesse osa, mida etendavad ettevõtte varustamisel samas linnas ja lähedal asuvad ettevõtted. Praktikas võetakse normatiivide arvutlemisel kindlustusvaru väga sageli lihtsalt «laest» ja see ületab kaugelt tõelist ettevõtte tarvidust. Näiteks ühes Moskva masinaehituse tehases kuumalt valtsitud terase normatiiv oli arvutatud 45 päevale, millest 16,5 päeva oli võetud kindlustusvaruna ilma igasuguse põhjenduseta. Terase hankija kogu kaugus tehaseni aga moodustas 8 päeva tee.

Teinud kindlaks kindlustusvaru määra, on vaja veel kord läbi uurida kogu varustuse organiseerimise süsteemi otstarbe-

kohasust ja läbi mõelda küsimus materjali saamise võimalusest lähemaist punktidest. Kindlustusvaru määrades nimelt, enam kui üheski teises normatiivi osas, peegeldub ettevõtte varustamise organiseerimise õigsus. Kõneldes hangete kiirusest, regulaarsusest ja kindlusest kui tingimusist, mis määravad tootmisvarude suuruse, Marx kirjutas: «Need tingimused ja järelikult ka varu enda määrad sel kujul seisavad vastupidises suhtluses kapitalistliku tootmise arenemise tasemega ja seepärast ka ühiskondliku töö tootmisjõuga» [1].

Sotsialismi tingimusis peab töö tootmisjõu kasv määramatult rohkem soodustama ettevõtte tootmisvarude suhtelist vähendamist kui kapitalismi tingimusis. ÜK(b)P XVIII kongressi juhtnöörid võitlemiseks uute vabrikute ja tehaste ehitamise suurusmaaniaga, nende lähendamiseks tooraine ja kütteainete allikaile, kindla kohaliku küttebaasi loomiseks ja lõpuks kaugete vedude igasuguseks vähendamiseks — kõik see, lähendades ettevõtteid nende hankijaiga, peab tõstma tunduvalt varustamise regulaarsust ja kindlust ning järelikult viima seega materiaalsete väärtuste käibe kiirenemisele.

Need partei juhendid tuleb panna aluseks ettevõtte varustussüsteemi organiseerimisel ja neid tuleb kohuslikult arvesse võtta kindlustusvarude vajaliku suuruse kindlaksmääramisel. Materiaalsete väärtuste käibe kiirendamise mõttes tuleb mõjutada ka transporditöö mihuse edasist tõstmist.

Praktikas sageli normatiivi arvutamisel paigutatakse ettevõttele vajaliku varu päevade üldarvusse kauba hankijalt ostjani liikumise kogu aeg. See vaatepunkt aga on rajatud jämedale eksimusele. On ju teada, et kaup, mille hankija on saatnud ostjale, peab tasutama hiljemalt vaid 10-päevase tähtaja jooksul, pärast ostja poolt selle kauba arvete-faktuuride ja maksekäsundi kättesaamist. Tavaliselt selle aja jooksul kaup ise jõuab juba saabuda ostja lattu või halvemal

[1] K. Marx. Kapital, II k., lk. 121 (vene k.).

juhul läbib suurema osa teest temani. Kuni tasumise tähtaja saabumiseni on kaup hankija juures (bilansis ärasaadetud kaupade arvel) ja krediteeritakse panga poolt. Selle kauba arvestus ostja normatiivi koostises tähendaks, et kaup, mis on teel hankija juurest ostja juurde, oleks krediteeritud kahekordselt: üks kord hankijal vajaliku krediidi summaga ärasaadetud kaupadele, ja teist korda ostja käibevahendite hulgas. Nii tooks viga normatiivide arvutluse metodoloogias endaga kaasa tarviduse majandusorganite kahekordseks finantseerimiseks ja järelikult riigiraha ebamajandusliku kasutamise.

On iseasi, kui ostja on juba arve tasunud ja kaup ei ole veel lattu saabunud (nn. «kaup teel»). On ilmne, et selline kaup ei saa reaalselt tagada ettevõtte pidevat tööd ja järelikult seda ei saa tasuda ettevõtte vahendite arvel, mis on vajalikud varude kujundamiseks otseselt lattu. Seda ettevõtte tarvidust tuleb normatiivi suuruse määramisel eraldi arvestada. Selle tarviduse suurust võib arvuliselt määrata teelolevate kaupade raamatupidamisarvestuse jääkide analüüsi ja käibevahendite kiiruse selgitamise alusel selle arvestuse järgi. Jäägid sellel arvestusel tekivad alles siis, kui arve-faktuur tuleb ostja kätte enne kaupa, mida juhtub tavaliselt suurema kauguse puhul hankija ja ostja vahel. Järelikult see normatiivi osa oleneb hangete «geograafiast» ja peab vähenema varustuse ratsionaliseerimist mööda.

Järelikult vajaliku tootmisvaru määradele mõjuvad järgmised varustamisse puutuvad tegurid: 1) lepingust tingitud hanke ajavahemik, 2) alatine kaupade jääk teel, 3) vajalik kindlustusvaru, mille määrad olenevad varustamise süsteemist ja hankijate geograafilisest asetusest.

Paljudel juhtudel aga tuleb tootmismaterjale, mis on veetud lattu, allutada mõningaile tööprotsessidele, enne kui neid võidakse kasutada tootmisprotsessis, näiteks nende mihuse tehnilisele kontrollimisele, sortimisele jne.; teistel

juhtudel kasutatakse loodusjõudude kaasabi (kuivatamine, käärimine jne.). Aeg, mis on vajalik seda laadi operatsioonideks, tuleb võtta arvesse normatiivi kindlaksmääramisel. Metsa normatiiv näiteks põllumajandusliku masinaehituse ja vaguniehituse tehastel peab arvestama aega, mis on vajalik metsa kuivatamiseks; metalli normatiiv masinaehituse tehasel peab arvestama aega tehnilise kontrolli teostamiseks.

On täiesti ebaõige praktikas sageli esinev normatiivi suurendamine kogu tootmistsükli kestusele. Nii näit. tehases «Šarikopodšipnik» («Kuullaager») võeti tootmismaterjalide normatiivi koostisse kahekordne tootmistsükkel, mille jooksul teostatakse antud materjali tarbimist. On aga täiesti selge, et tootmistsükli kestus mõjub vahetult jääkide määradele tootmisprotsessis endas, mitte aga nende jääkide määradele ladudes. Nagu teada, harusid kestvate tootmistsüklitega (laevaehitus, raskemasinaehitus jne.), kellel on suuri lõpetamata toodangu jääke, ei eraldata teistest harudest eriti tunduvate tootmismaterjalide jääkidega. Ja see ei ole juhuslikult. Tootmisprotsessi katkestamatuse kindlustamiseks on vajalikud varud ladudes, mis tagavad tootmises antud materjalide täiendamise regulaarsust täpses vastavuses selle tootmise tehnoloogia nõuetega.

Materjalide tootmisse-andmise rütm võib nõuda normatiivi täiendavat suurendamist vaid juhul, kui andmine toimub harva, kuid suurtes partiides. Materjalide lattu saabumise tähtaegade ja määra õigel kooskõlastamisel nende materjalide tootmisse-andmise tähtaegade ja määraga võib selle teguri mõju tunduvalt nõrgeneda.

Arvesse võttes nii varustamise kui ka tootmise tegureid peab tootmisvarude normatiivi määramise valem välja nägema nii: tootmisvaru päevades võrdub (1) päevade arvuga materjalide hanke tähtaegade vahel, milles on kokku lepitud lepingu järgi (hanke ajavahemik), + (2) päevade arv, millal materjalid on teel (pärast arve tasumist), + (3) päevade arv,

mis on vajalik materjali tootmisse-laskmise ettevalmistamiseks (sortimine, kuivatamine, kontrollimine jne.), + (4) kindlustusvaru päevade arv. Kõik selle valemi elemendid olenevad ettevõtte varustuse organiseerimisest ja tema laomajanduse korraldamisest. Seepärast ei tule normatiivi arvutamisel piirduda vaid selle iga osa kestuse määramisega, lähtudes asjade tegelikust seisukorrast ettevõttes, vaid sellega peab seltsima ettevõttes kehtiva laomajanduse varustamise ja korraldamise süsteemi ratsionaalsuse kontroll ja konkreetsete abinõude leidmine normatiivide võimalikuks vähendamiseks ning materiaalsete väärtuste käibe kiirendamiseks.

Nagu nägime, paljudel juhtudel olenevad materiaalsete väärtuste käibe kiirendamise küsimused mitte üksnes üksiku ettevõtte pingutustest. Neid küsimusi tuleb võtta arvesse uute ettevõtete ehituskohtade valimisel ja eriti tööstusettevõtete varustamise organiseerimise üldpõhimõtete töötlemisel. Eriti suhtluse küsimuse lahendamisel ettevõtete transiit- ja eriorganisatsioonide ladudest varustamise vahel ja järelikult tööstusliku turustamise ja varustamise laovõrgu organiseerimise küsimuse otsustamisel tuleb võtta arvesse tööstuses materiaalsete väärtuste käibe kiirendamise ning tootmisvarude jääkide vähendamise võimalusi.

Selgitame esitatud tootmisvarude normatiivi arvutluse metodoloogiat näites. Zaporožstaliga sõlmitud lepingu järgi masinaehituse tehas Moskvas saab kaliiberterast iga kuu 5. ja 20. päeval. Saadud terase tehnilise kontrolli teostamine nõuab ühe päeva. Arve «kaubad teel» näitas, et keskmiselt moodustavad kaliiberterase jäägid teel, s. o. juba tehase poolt tasutud, kaks päeva. Pidades silmas kaliiberterase tähtsust tehasele ja mittevõimalust asendada seda teiste teraseliikidega ning võttes arvesse, et kauba keskmine sõit hankijast tehaseni kestab kuus päeva, oleks vajalik kindlustusvaru tehase laos 4 päeva. Sel juhul kaliiberterase normatiivi peab määrama 15 päeva (hanke ajavahemik) + 2 päeva (tehase poolt tasutud

kaupade viibimise aeg teel) + 1 päev (aeg tehniliseks kontrollimiseks) + 4 päeva (kindlustusvaru) — kokku 22 päeva. Tegelikult peab laos meil olema 20-päevane jääk (kahepäevane jääk on alatiselt teel), kuid seegi ainult terase saamise päeval. Edasi hakkab see jääk alanema, kuni jõuab oma miinimumini, mis moodustab meie näites 5 päeva (kindlustusvaru ja tooraine, mis on tehnilisel kontrollimisel).

Toodud valem lähtub tootmisprotsessi katkestamatuse tagamiseks minimaalselt vajalike jääkide arvestusest.

Mõningail juhtudel nõuavad varustamise või tootmise enda tingimused siiski teatud ajal ajutiselt suuremate jääkide olemasolu ettevõttes. Selliste jääkide moodustamist põhjustavad tootmisvarude üksikute liikide varumise, transportimise või töötlemise hooajalised tingimused. Puuvilla varud puuvillavabrikus, suhkrunaerid suhkrutehases, mis kogutakse sügisel neis ettevõtteis, ületavad tunduvalt vajalikke minimaalseid jääke ja on seletatavad selle tooraine varude hooajalise täiendamisega määrades, mis tagavad tootmisprotsessi kuni uue varumise hooajani.

Meie majanduses tuleb materiaalsete väärtuste hooajaliste varude moodustamise vajadust arvesse võtta nende suuruse kindlaksmääramisel üksikuile ettevõtteile.

Praktikas toimetatakse materiaalsete väärtuste minimaalsete jääkide (normatiivide) plaanistamist eraldi hooajaliste varude plaanistamisest. See kord tuleneb nende varude erisugusest iseloomust. Normatiivsed jäägid on ettevõttel vajalikud alatiselt ja nende olemasolu tuleneb tootmisprotsessi enda nõuetest. Hooajalised varud aga on ettevõttel vajalikud vaid ajutiselt ja nende vajadus on tavaliselt tingitud tegureist, mis antud ettevõttele on välised, temast mitteolenevad.

Normatiivsed varud tuleb hoida nimelt ettevõttes, sest nendeta ettevõte töötada ei saa. Hooajalised varud peavad olema majanduses, nende hoidmine aga kas ettevõtte ladudes

või varundamisorganisatsioonide ladudes on vaid majanduslik otstarbekohasuse küsimuseks.

Erinev mõlemale varu rühmale on ka küsimus nende käibimise kiirendamisest. Materjalide varusid, millede tootmine läheb pidevalt, peab ettevõttes olema minimaalselt; hooajalisi varusid aga peab olema määradel, mis tagavad tootmist vähemalt kuni nende uue varundamise perioodini.

Seni kõnelesime tegureist, mis mõjuvad ühtlaselt tootmisvarude igasuguse liigi käibe kiirendamisele. Kuid materiaalsete väärtuste üksikute liikide normatiivsete jääkide plaanistamisel on oma mõningaid erilisusi. Toome neist mõned. Abimaterjalide normatiivide määramisel on eriline tähtsus transiitsaadetuste normidel. Abimaterjalide iga üksiku liigi tarvitus ei ole tavaliselt suur ja nende varu laos määratakse nende saamise vajadusega terve vaguni viisi korraga. Seepärast tuleb abimaterjalide normatiive määrata sageli tunduvalt suurematena kui näit. põhimaterjalidele, millede tarvitus on märksa kõrgem.

Siit järgneb abimaterjalide varustusbaaside organiseerimise eriline tähtsus, mis võimaldavad ettevõttele määrata nende materjalide normatiive sõltumata transiitsaadetuste normidest.

Abimaterjalide normatiivide kindlaksmääramise metodoloogia mitteküllaldane töötlemine tingib sageli nendele liiga kõrgete normatiivide kinnitamist. Selline olukord esines näit. viimaseil aastail Trjohgornõi manufaktuuris. Abimaterjalide normatiiv oli seal määratud 1. I 1938. a. 3100 tuh. rbl-le, tegelikult aga moodustasid abimaterjalide jäägid vabrikus 1911 tuh. rbl.; 1. I 1939. a. normatiivi alandati 2300 tuh. rublani, kuid see oli ikkagi veel üle tegeliku jäägi (1929 tuh. rbl.). Selline normimine ei saanud muidugi soodustada abimaterjalide kokkuhoidu ega säästlikku suhtumist neisse.

Kõige vähem rahuldab enamikus meie ettevõtteis korraldatud varuosade ja tööriistade jääkide normi-

mine. Sageli nende normatiiv sõltub lihtsalt tegelike jääkide määradest. Ometi etendab see materiaalsete varude osa tööstuse tootmisvarude koostises, nagu nägime, suurt osa. Eriti suured on need jäägid rasketööstuses ja masinaehituses, kus nad 1. I 1938. a. ulatusid 30,8%-ni kogu nende tootmisvarudest. Selle tootmisvarude osa normimise raskused tulenevad: 1) nende sortimendi mitmekesisusest, 2) varuosade ja tööriistade olemasolust nende koostises, mis kannavad individuaalset iseloomu ja valmistatakse ettevõtte eritellimuste järgi. Seepärast tuleb varuosade ja tööriistade normatiivi määramisel peale tavaliste tegurite võtta arvesse veel valmistamise moodust. On loomulik, et varuosade ja eritellimuste alusel valmistatavate tööriistade normatiivi määramisel tuleb võtta arvesse sellise tellimuse minimaalsed määrad. Ettevõte-hankija asub tellimuse täitmisele, mis on tavaliselt seoses tööpinkide ümberkorraldamisega, ainult selle tellimuse teatud suuruse korral. Isegi kui need tööriistad ja varuosad valmistatakse ettevõtte enda abitöökodades, eeldab nende valmistamine samuti tellimuse teatud suurust. Paljudes masinaehituse ettevõtteis valmistatakse tööriistade põhimass tehaste endi abitöökodades. Näiteks tööriistade tarvidus Keskmise Masinaehituse Rahvakomissariaadi tehastes rahuldati 1938. a. 93,8% ulatuses omade töökodade jõududega. Sarnane on olukord ka Raskemasinaehituse Rahvakomissariaadi tehastes. Ja lõpuks erineb nende materjalide kulutamine tootmisprotsessis ise teiste käibefondide liikide kulutamise protsessist, kuna nad ei kaota tavaliselt ühe tootmistsükliga oma tarbimisväärtust. Seepärast on siin otsustav tähtsus kõigi tootmistsükli lülide tagamisel vajaliku tööriistade ja varuosade sortimendiga. Tööriistade normatiivi määramisel on vaja silmas pidada, et käibevahenditega peavad olema kaetud mitte üksnes tööriistade jäägid laos, vaid ka tööriistad, mis on tootmisprotsessis ekspluateerimisel.

Mustmetallurgias selle lausendi all plaanistatakse nn.

vahetusseadmed, s. o. seadmed, millede kulutused kantakse vahetult toodangu omahinda. Selliste seadmete hulka kuuluvad terase sulatamise matriitsid, vormisavi ja -alused, valtsimisriistad jne. Nagu tööriistadegi puhul tuleb vahetusseadmete jääkide plaanistamisel arvesse võtta nende jäägid, mis on vahetult töökodades ekspluateerimisel, ja peale selle jäägid varuna ladudes.

Paljudel juhtudel varuosade normatiivi koostises võetakse arvesse mitte üksnes ettevõtte varude vajadus jooksvaks remondiks, vaid ka kapitaalremondiks, mis on õigustatud sellega, et seadmete kapitaalremonti ettevõtteis teostavad enamasti põhitegevuse jaoskonnad, nagu peamehaaniku, peaenergeetiku jaoskond jne. Kuid majanduslikult selline kapitaalremondi kulutuste katmine käibevahendite arvel on vaevalt õige. Kapitaalremont on ettevõtte kapitaalkulutuste osa, millel on amortisatsiooniliste eraldamiste kujul oma finantseerimise eri allikad, ja kõik sellega seoses olevad kulud tuleb teostada nende allikate arvel.

Teiseks ettevõtte suurimaks käibevahendite kirjeks on vahendid tootmises. Nende hulka peab kandma lõpetamata toodangu jäägid ja tulevaste aastate kulud. Selle käibevahendite osa tähtsus on meie mitmesugustes tööstusharudes erinev. Lõpetamata toodangu jäägid protsentides vahendite üldsummast käibes moodustasid 1. jaanuariks 1938. aastal: Rasketööstuse Rahvakomissariaadi alal 34%, Metsatööstuse Rahvakomissariaadi alal 20,8%, Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi alal 8,3%.

Selline suhtlus tuleneb tööstusharude mitmesugusest tootmisaja kestusest. Nii moodustas 1938. a. andmete järgi keskmine vahendite käibimine lõpetamata toodangus: masinaehituses — 52,2 päeva, mustmetallurgias — 15,2 päeva, metsatööstuses — 26,4 päeva, tekstiilitööstuses — 13,7 päeva ja toiduainete tööstuses ainult 9,9 päeva. Kõige väiksemad

lõpetamata toodangu jäägid olid kütteainete (5,7 päeva) ja liha-piima (4 päeva) harudel. Kõige suuremad need jäägid aga, nagu nägime, olid masinaehituses, kus need ulatusid 35—36%-ni haru kõigist materiaalseist varudest.

Tootmistsükli kestuse erinevus on tingitud tehnoloogilise protsessi erinevusest mitmesugustes tööstusharudes. Tööviljakuse kasv peab viima ja viibki tootmistempo kiirenemisele. Eriline tähtsus on siin stahhaanovliku liikumise võimsal arengul. Stahhaanovlased, murdes vanu tööviljakuse norme, esitavad ja lahendavad uutmoodi ka tootmisprotsessi kestuse küsimused.

Kuivõrra lõpetamata toodangu ulatus määratakse tehnoloogilise protsessi erilisustega, siis on ka normatiivide arvutluse meetodid mitmesugustel tööstusharudel erinevad. Me peatume siin vaid mõningail lõpetamata toodangu normatiivi arvutluste üldpõhimõtteil.

Loomulikult on tähtsaimaks teguriks, mis määrab varude ulatuse tootmises endas, tootmistsükli kestus. Mida pikem on see tsükkel, seda rohkem vahendeid on alatiselt tootmisprotsessis endas. Kuid siiski oleks ebaõige kindlaks määrata lõpetamata toodangu normatiivi määr päevades võrduvana tootmistsükli päevade arvuga. Seda viga aga esineb praktikas sageli. Näiteks ühes suuremas masinaehituse tehases oli lõpetamata toodangu normatiiv (arvesse võtmata tagatisvaru) määratud järgmiselt:

Operatsioon:	Töötlemisaeg:
Pinnimine	1 päev
Hõõgutamine	3 päeva
Treimine	3 päeva
Läitmine	1 päev
jne.	
Üldse	15 päeva.

Teiste sõnadega, normatiiv päevades on koostatud kui ajasumma, mille kestel toode on järjestikku igas töötlemise

staadiumis. Ometi on selge, et kulud kasvavad järjestikku toote läbimisega ühest töötlemise staadiumist teise. Tootmiskulutuste üldsumma pinnimise staadiumis ja järelikult lõpetamata toodangu jääk selles staadiumis peab olema väiksem kui, ütleme, selle läitmises, ehkki mõlemaks operatsiooniks on vajalik ühesugune aeg. Lõpetamata toodangu hulka karastamise operatsioonis lähevad juba kulutused, mis on teostatud eelmistes operatsioonides.

Seepärast tuleb lõpetamata toodangu normatiivi määramisel arvesse võtta mitte üksnes tootmistsükli kestust ennast, vaid ka kulutuste kasvu järkjärgulisust tsüklis endas. Ühe ja sama tsükli suuruse korral tuleb lõpetamata toodangu jääke kas rohkem või vähem, sõltuvalt kulutuste jaotusest tsükli käigus. Kui kulutuste põhimass läheb algoperatsioonidele, tuleb lõpetamata toodangu jääke suhteliselt rohkem, kui aga lõppoperatsioonidele, siis suhteliselt vähem. Kuid igal juhul peab lõpetamata toodangu normatiiv olema väiksem tootmistsüklist, kuna igas tootmises ei ole mõeldav kõikide kulutuste täielik koondamine vaid algoperatsioonidele.

Oletame, et kahel tootel A ja B on ühesugune maksus (50 rbl.) ja ühesugune tootmistsükkel (6 päeva), kuid kulutuste jaotus päevade järgi kujuneb neil erinevalt:

	Kulutused päevas		Kulutused päeva lõpul	
	Toode A	Toode B	Toode A	Toode B
1. päev	10	5	10	5
2. päev	20	5	30	10
3. päev	10	5	40	15
4. päev	5	10	45	25
5. päev	3	13	48	38
6. päev	2	12	50	50
Kokku	50	50	223	143

Meie näites toote A põhikulutused langevad 1. päevale ja seepärast selle lõpetamata toodangu jäägid on juba esimesil

päevil suured; vastupidi toote B kulutused langevad peamiselt viimastele päevadele ja selle toote lõpetamata toodangu jäägid on esialgu tunduvalt väiksemad. Näiteks 3. tootmispäeval toote A kulutused moodustavad juba 40 rbl. ja tootel B aga ainult 15 rbl. Arvulise väljenduse sellele kulude kasvutempo erinevusele annab suhtlus lõpetamata toodangu tõeliste kulutuste (iga tootmistsükli päeva lõpetamata toodangu jääkide summa) ja tsükli viimase staadiumi kulutussumma alusel arvutatud kulutuste vahel.

Tootel A selline koefitsient moodustab $\frac{223}{50 \times 6} = 74{,}3\%$, kus 223 on tsükli iga staadiumi tegelik kulutuste summa ja 6 — päevade arv tsüklis. Seesama koefitsient tootel B on:

$$\frac{143}{50 \times 6} = 47{,}7\%.$$

Sel juhul toote A lõpetamata toodangu normatiiv moodustab 6 päeva (tootmistsükli kestus) × 74,3 (kulutuste kasvu koefitsient), s. o. 4,5 päeva ja tootel B — 6 päeva × 47,7, s. o. 2,9 päeva. Seega on mõlemal erinevate tootmistsükleiga tootel hoopis erinevad lõpetamata toodangu normatiivid.

Arvutlus läheb keeruliseks selle poolest, et paljudel tootmistel on tootmistsükli katkestamatuse tagamise huvides vaja poolvalmissaaduste varu, mis tagaks järgnevais staadiumides nende katkestamatut töötlemist. Masinaehituse ettevõtteis on näiteks vaja valmistatavate masinate detailide varu. Sellise detailide varu suurust üksikuil tootmisfaasidel tuleb arvesse võtta lõpetamata toodangu normatiivi kindlaksmääramisel.

Detailide käibevarude õige organiseerimise küsimus on masinaehituses tootmise plaanistamise tähtsamaid küsimusi. Selle küsimuse lahendamisest oleneb teatud määral masinaehitustehaste toodangu väljalaske katkestamatus ja tormamise likvideerimine. Paljudes ettevõtteis esinev selliste käibevarude mittekomplektsus viib tähtaegade ja sortimendi alal toodangu väljalaske-plaanide nurjumisele ning lõpetamata toodangus

vahendite käibe aeglustumisele. Näiteks 1. novembriks 1939. a. tehas «Punane Tõrvik» oli tagatud üksikute detailidega tuletõrje käsipritsi rakestamiseks järgmiselt: imiventiiliga — 19,2% kuutarvidusest, lengipeaga — 24,4%, kaelaventiiliga — 26,3% ja samal ajal kolviga — 125%, võlliga — 313,2%. Novembris tehas jätkas detailide tootmist, mida oli tal juba kuu alguks külluses, ja kõvendas veel rohkem oma käibevarude mittekomplektsust. Tulemusena lõpetamata toodangu jäägid tehases ületavad tunduvalt plaanilised, moodustades juba 1. oktoobriks 1939. a. 3155 tuh. rbl., normatiivse jäägi olles 2180 tuh. rbl.

Lõpetamata toodangu normatiivi arvutluse valem koostatakse järgmiselt: tootmistsükli kestus päevades, korrutatud kulutuste kasvu koefitsiendiga tsükli käigus, pluss detailide (või teiste poolvalmissaaduste) tagatisvaru päevade arv mitmesugustes tsükli staadiumides. On iseendast mõistetav, et selliselt arvutatud lõpetamata toodangu normatiiv peab olema seoses ettevõtte üld- ja kaubatoodangu väljalaske ülesannetega. Üld- ja kaubatoodangu näitajate vahe tuleb täielikult määrata lõpetamata toodangu normitava jäägi muutustega: seejuures lõpetamata toodangu normatiivi arvutlus ei tohi muidugi passiivselt peegeldada ettevõttes kujunenud tootmistingimusi, vaid sellele peab seltsima nende arvustav läbivaatamine sihiga maksimaalselt kiirendada tootmisse mahutatud vahendite käibimist. Eriline tähtsus on kõigi võimaluste arvestamisel ja kasutamisel, mida annab stahhaanovlik liikumine.

Tulevaste aastate kulude hulgas on ülekaalus kulutused, mis on seoses uue toodangu omandamise kuludega, lõpetamata teaduslike uurimistöödega, ratsionaliseerimistöödega jne. Mingisuguse väiksema osa neist kulutustest moodustavad ka haldus-majandusliku iseloomuga kulud, mida teostatakse tulevase aasta arvel (rent, perioodiliste väljaannete tellimine). Nende kulutuste koostis mitmesugustes ettevõtteis erineb tugevasti. Nende määra normimisel tuleb lähtuda neile kinnitatud aastaeelarveist, võttes arvesse osa kulutusi, mis on kantud plaanis-

tatava perioodi jooksul omahinda ja seepärast ei kanta järgnevale aastale.

Kolmas suurem osa ettevõtete käibevahendeist katab nende valmistoodangu jäägid. Kehtiv hankijate arvelduste kord ostjaiga valmistoodangu eest, mille järgi arveldus sooritatakse tavaliselt ostja asukohal pärast temale saadetud kauba arve saamist, viib selleni, et ettevõtete valmistoodang koosneb toodangust, mis on laos, ja toodangust, mis on saadetud ostjale, kuid mille arveldus on veel sooritamata.

On ilmne, et laos oleva valmistoodangu ja ärasaadetud valmistoodangu jääkide plaanistamise küsimused peab lahendama eri viisil.

Valmistoodete jääkide määrad ladudes olenevad esmajoones ühe või teise tööstusharu müügi organiseerimisest. Tootmise ja isikliku tarbimise parema ja katkestamatu rahuldamise ning nõukogude kaubanduse huvid nõuavad meie majanduses valmistoodete alatiste jääkide olemasolu. Kas koondatakse need valmistooted vahetult ettevõtete ladudesse või eriliste müügiorganite ladudesse, see oleneb turustamise süsteemi organiseerimisest.

Valmistoodete üldsummast, mis oli tööstuse ladudes 1. jaanuaril 1938. a. (varundamisorganisatsioonideta), oli ettevõtete juures ligi 57%, ülejäänud summa aga koondus müügiorganisatsioonide ladudesse.

Üksikuis tööstusharudes on müükide osa mitmesugune; siit tulenevad suuremalt osalt ka mitmesugustes tööstusharudes esinevad valmistoodete käibe kiiruse tõsised erinevused. 1938. a. andmete järgi tekstiilitööstuse ettevõtetes, kus müükide osa on eriti suur, moodustas valmistoodete keskmine jääk üldse 4,0 päeva, masinaehituse alal aga, kus müükide osa on märksa väiksem, see ulatus 15,9 päevani. Kogu tööstuses aga oli 1938. a. kaheteistpäevane valmistoodangu varu ettevõtete ladudes ja ligi kahekümnepäevane varu müügiorganisatsioonide

ladudes. Erinevus tööstusettevõtete valmistoodete realiseerimise kiiruses ei seletu muidugi mitte üksnes toodangu müükide ja realiseerimisega, kuid selle teguri tähtsus on ikkagi suur. Kõneldes müükidest, me peame silmas ikka müügiorganisatsioone oma ladudega, kuhu on koondatud kaupade sorteering ja valik.

Metalliturustamise Peavalitsuse tüüpi müügiorganisatsioonid, kes esinevad peamiselt organiseerijatena ja kel peaaegu ei olegi omi ladusid, sellist osa etendada ei saa.

Niisiis tuleb valmistoodete normatiiv kindlaks määrata erisugusena ettevõtteile, kes realiseerivad oma toodangut peamiselt müügiorganisatsiooni kaudu, ja ettevõtteile, kes realiseerivad seda iseseisvalt.

Laos olevate valmistoodete jääkide plaanistamisel tuleb arvesse võtta:

1) aega, mis on vajalik kauba sortimiseks ja pakkimiseks. Enamikul juhtudel, näit. puuvillatööstuses, jalatsite tööstuses jt., kaup tuleb saata ostjale kindlas sortimendis. Isegi kui kogu kokkulepitud sortimenti lastakse ettevõtte poolt välja iga päev, nõuab see ikkagi teatud aega iga saadetava partii sortimiseks. Puuvillatööstuses näiteks tuleb kaup sortida nii, et iga pall sisaldaks polsterkangaid kindlas jooniste liikide sortimendis ja ühevärvilisi kangaid — kindlas värvide sortimendis. Kuivõrra ärasaadetud partii koosneb tavaliselt mitmest erisuguse sortimendiga pallist, siis peab laos olema alatiselt valmistoodete jääke, mis võimaldaksid sellist partiide komplektimist. See varu peab olema seda väiksem, mida ühtlasemalt täidetakse sortimendi plaani. Masinaehituses on mõningate masinate pakkimine seoses esialgse lammutamisega ja nõuab üksikuil juhtudel pikemaid tähtaegu (masinad tekstiili- ja jalatsite tööstusele, paberitööstusele jne.). On selge, et normatiivi määr selles osas on otseses sõltuvuses ettevõtte laomajanduse korraldamisest;

2) aega, mis on vajalik kauba toimetamiseks raudteejaama ja saatedokumentide saamiseks; samalinnalisel kauba saatmisel see element langeb muidugi ära;

3) aega, mis on vajalik arve väljakirjutamiseks ja pangas ärasaadetud kaupade eest laenu vormistamiseks. Aeg, mis on vajalik transpordidokumentide saamiseks, arvete väljakirjutamiseks ja pangas laenu vormistamiseks, ei tohi ületada kaht päeva, kuna õigesti organiseeritud raamatupidamisel arve väljakirjutamist toimetatakse viivitamatult pärast transpordidokumendi saamist.

Valmistoodete üldnormatiivi tuleb arvutada eriti hoolikalt, kuna majanduse huvid tervikuna nõuavad kiireimaid valmistoodangu ärasaatmisi ja selle käibevahendite osa käibe maksimaalset kiirendamist.

Ei saa pidada õigeks mõningate ettevõtete valmistoodete jääkide normimise praktikat. Näit. Trjohgornõi manufaktuuris määratakse valmistoodete normatiivi pikemat aega tunduvalt üle tegeliku jäägi laos. Näiteks normatiiv 1. jaanuariks 1938. a. oli kindlaks määratud 3331 tuh. rbl., manufaktuuri tegelik jääk laos moodustas aga ainult 1379 tuh. rbl.; 1. jaanuariks 1939. a. vastavad arvud olid — 3100 tuh. rbl. ja 649 tuh. rbl.; lõpuks, 1. oktoobriks 1939. a. peavalitsus kinnitas normatiivi summas 4050 tuh. rbl., tegelik jääk aga moodustas kõigest 1644 tuh. rbl.

Meie majandus ei tunne raskusi valmistoodangu turustamisega ja seepärast peab normatiiv olema rangelt piiratud minimaalse ajaga, mis on tehniliselt vajalik toodete sortimiseks, ärasaatmiseks ja nende arvelduste vormistamiseks. Normatiiv peab aga siiski olema küllaldane selleks, et ettevõttel oleks võimalus tagada lepinguis tingitud saadetavate partiide sortimenti.

Teisiti seisab küsimus ärasaadetud kaubajääkide plaanistamisega.

Siin karmide normatiivide määramine takistaks vaid toodete saatmist ja oleks rahvamajanduse vaatepunktist kahjulik. Saatmiste ergutamise otstarbel peab ettevõte saama oma ärasaadetud toodangu kulutuste tasu viivitamatult pärast ärasaatmist ja nende kulutuste täiel määral. Seda saavutatakse Riigipanga poolt ärasaadetud toodangu piiramatu krediteerimisega ilma igasuguste limiitideta enne selle tasumist ostja poolt. On iseendast mõistetav, et seda krediteerimist teostatakse, lähtudes kulutuste plaanilisest määrast, ja see ei tohi viia ostjate mitteõigeaegsete maksete katmisele pangakrediitidega.

Ettevõtete rahaliste vahendite jääkide plaanistamise küsimust on korduvalt arutletud meie kirjanduses. Nagu teada, seadus 23. juulist 1931. a., millega määrati majandusorganisatsioonide tarvidused, mis kuuluvad normimisele, ei võtnud nende hulka rahalisi vahendeid. Seega seadus ei võtnud majandusorganisatsioonide rahalisi vahendeid ettevõtete vajaduste hulka, mis kuuluvad katmisele omade käibevahenditega, ega näinud ette ettevõtte bilansis mingisuguseid muid eri ressursse kassa arveldusarve jääkide moodustamiseks. Tollest ajast on korduvalt tõstatatud küsimust arveldusarve kohuslikust normimisest ja selle moodustamiseks ettevõtteile eri vahendite osastamisest. Me juba märkisime ülalpool, et osa käibevahendeid peab alatiselt olema rahaliste vahendite kujul. See ei tähenda siiski, et tööstusel peab olema eri lisaressursse rahaliste jääkide moodustamiseks.

Ettevõtte põhimaterjalide tootmisvarud, nagu nägime normatiivide kindlaksmääramise metodoloogia vaatlemisel, peavad saavutama normatiivi taseme vaid võrdlemisi harvadeks daatumeiks (lepingus kokkulepitud uue partii saamise daatum). Ülejäänud ajal osa vahendeid, mis on osastatud ettevõttele vastavalt tootmisvaru normatiividele ega ole tema poolt kulutatud teiste materjalide tasumiseks, peavad

olema rahalisel kujul. Järelikult tootmisvarude liikumine ettevõttes põhjustab vabade rahaliste vahendite alatist akumulatsiooni arveldusarvel ja uute juurdeveetud materjalide partiide tasumise võimalust nende vahendite arvel. Seega ettevõttele vajalike materjalide soetamine, nõudes rahalisi vahendeid nende tasumiseks, ei nõua siiski ettevõttel eriressursside olemasolu arveldusarve jääkide moodustamiseks.

Peale materjalide tasumise on ettevõttel rahalisi vahendeid vaja töötasu maksmiseks. Kuid töötasu maksmise kord ise, ja nimelt juba töötatud aja eest, ja järelikult vahendite esialgne moodustamine ettevõtte käsutusse, mis on vajalikud töötasu maksmiseks, teeb jällegi tarbetuks tema varustamise eri vahenditega arveldusarve selle osa moodustamiseks. Seega juba ettevõtte vahendite ringkäigu iseloom ise põhjustab rahaliste vahendite alatist vabanemist, mille arvel moodustatakse ka arveldusarvete jäägid. Järelikult arveldusarvete kujundamine ei nõua selleks ettevõtte varustamist eri vahendeiga, vaid toimub tema käibevahendite üldmassi arvel, osalt nende rahalisel kujul perioodilise kogunemise arvel. Seega langeb ära ka selle osa ettevõtte käiberessursside normimise vajadus, kuna arveldusarve käive osutub tuletuseks materiaalsete ressursside käibe kiirusest ja töötasu maksmise tähtaegadest.

Me vaatlesime ettevõtte käibevahendite tähtsamate elementide käibe plaanistamise meetodeid. Nagu näeme, need meetodid seisavad selles, et õigesti liigendada materiaalsete väärtuste mitmesuguste liikide kogu liikumise tee üksikuiks järkudeks vastavalt nende liikumisele tootmisprotsessis ja määrata see minimaalne aeg, mille kestel materiaalsed väärtused peavad olema igas selle oma liikumise järgus. Meie praktika on seni piirdunud iga üksiku materiaalse väärtuse liigi (tooraine, kütteaine, lõpetamata toodangu, valmistoo-

dete jne.) käibe kiiruse plaanistamisega. Kuid suur praktiline tähtsus on kahtlemata ka ettevõtte vahendite käibe üldnäitaja kindlaksmääramisel. Selline näitaja võidakse määrata suhtlusena ettevõttele antud plaani järgi valmistatava toodangu massi kommerts-omahinna ja ettevõttele plaanistatud käibevahendite alatise jäägi vahel.

See näitaja, iseloomustades käibevahendite kasutamist tervikuna, võib ja peabki olema ettevõtte töö tootmise peanäitajaid. Selle ümber, samuti kui ka tootmisplaani täitmise ja omahinna alandamise näitaja ümber peab mobiliseeritama ettevõtte kollektiivi tähelepanu. Sellise ettevõtte vahendite käibe üldnäitaja peab määrama tema kõrgemalseisev organ. Ministeerium, peavalitsus peab määrama käibevahendite tähtsaimate elementide käibe üksikud näitajad (tooraine ja põhimaterjalid, abimaterjalid, kütteained, varuosad ja inventar, lõpetamata toodang). Ettevõte ise peab määrama iseseisvalt väiksemad normatiivid, mis määravad põhi- ja abimaterjalide, varuosade üksikute liikide normaalvarusid jne. Ilma nende väiksemate normatiivideta ettevõtte varustamise õige korraldamine pole võimalik.

Järgmiseks käibevahendite plaanistamise staadiumiks on nende vajaliku absoluutulatuse kindlaksmääramine, lähtudes käibe plaanilistest tähtaegadest ja ettevõttele kinnitatud tootmisplaanist.

Meie poolt kindlaksmääratud iga üksiku materiaalsete ressursside liigi käibe plaaniline näitaja — normatiiv — määras, milline ettevõtte tootmistöö päevade arv peab olema tagatud ühe või teise materiaalsete väärtuste liigiga. Selleks, et kindlaks määrata ettevõttel vajaliku materiaalsete väärtuste varude absoluutsumma suurus, on vaja kindlaks teha peale päevade arvu ka materiaalsete väärtuste üksikute liikide kulumäärad.

Nagu teada, on ettevõtte üldtoodangu väljalaske kulutuste summa antud tootmise aasta-eelarves. Meenutame selle tüüpstruktuuri.

1940. a. kulud.

Tooraine ja põhimaterjalid.
Abimaterjalid.
Kütteained.
Ostetavad poolvalmissaadused.
Ostetav elektrienergia.
Jooksva remondi varuosad.
Väheväärtuslik inventar.
Töötasu.
Töötasu lisandid.
Amortisatsioon.
Muud vabriku-tehase kulud.
Üldse kogutoodangu väljalaske kulutusi.
Lõpetamata toodangu jääkide muutused (pluss või miinus).
Kommertskulud.
Üldse kaubatoodangu väljalaske kulutusi.

Tootmiseelarve annab kõik vajaliku tootmisvarude tähtsamate elementide aastakulude määramiseks. Selleks, et asuda materiaalsete väärtuste kulude juurde päevas, peame esmajoones tegema kindlaks, millisest päevast on jutt — kas kalendri- või tööpäevast. Esimesel pilgul näib olevat õige võtta arvutluste aluseks tööpäev, kuna normatiivi arvutamise ülesanne on seoses tootmisprotsessi pidevuse tagamisega, järelikult ettevõtte tööpäevade arvuga. Kuid normatiivi arvutlemise meetod, mis on seoses varustustsükliga, mida arvutatakse kalendripäevades, kohustab meid ka järgnevat arvestust pidama kalendri-, mitte tööpäevades.

Oleks ebaõige materjalide päevakulu määrata tootmiseelarve järgi aastakulude jaotamise teel kalendripäevade arvuga aastas. Enamikus ettevõtteis on tootmistöö mastaap ja järelikult ka materjalide tarbimine mitmesugustes aasta kvartalites erisugune. Enamik ettevõtteid suurendab toodangu väljalaset kvartalist kvartalisse ja IV kvartalis on

neil kvartali kohta kõige suurem materjalide kulutus. Hooajalise iseloomuga tootmistes materjalide kulutus kõigub kvartalite järgi vägagi tunduvalt. On ilmne, et neil juhtudel materjalide aastakeskmine kulu päevas ei peegelda tegelikku asjade seisundit.

Selleks, et tagada tootmise pidevust ettevõtteile, kes tõstavad süstemaatiliselt toodangu väljalaset, peame lähtuma oma arvutlusis materjalide kulutamise kohta nende poolt perioodist, milles lastakse välja kõige rohkem toodangut, s. o. IV kvartalist. Hooajalisi ettevõtteid võidakse, vastupidi, tagada normatiividega nende minimaalse tarviduse piirides, kuna tarvidused, mis ületavad selle miinimumi, tuleb katta pangakrediitidega. Seepärast peame materjalide päevakulude arvutlemiseks võtma mitte tootmise aasta-eelarve, vaid ettevõtete esimesele rühmale tootmiseelarve IV kvar-

	IV kvartali kulu tuh. rbl.	Kulu päevas tuh. rbl.	Normatiiv päevades	Plaaniline jääk tuh. rbl.
Tooraine ja põhimaterjalid . . .	270	3	35	105
Abimaterjalid	90	1	60	60
Kütteained	45	0,5	30	15
Ostetavad pooltooted	45	0,5	45	22,5
Tööriistad	30	0,33	120	39,6
Varuosad	15	0,17	150	25,5
Jne.	—	—	—	—
Üldse kogutoodangu väljalaske kulutusi	630	7,00	10	70
Lõpetamata toodangu jääkide muutused (alanemine)	—10	—	—	—
Kommertskulud	25	—	—	—
Üldse kaubatoodangu väljalaske kulutusi	645	7,15	6	42,9
Kokku materiaalsed jäägid . . .	—	—	—	380,5
Peale selle järgmiste aastate kulutuste jääk	—	—	—	19,5

taliks ja teisele rühmale — kvartaliks selle väikseima toodanguga. Omades selliselt arvutatud materjalide päevakulu ja teades selle normatiivid, määrame juba ilma vaevata ettevõttele vajalikud tootmisvarud.

Toome selle näites (vt. tabel lk. 135).

Tootmisvarude arvutlemiseks kasutasime mitte kõiki tootmiseelarve artikleid, vaid ainult osa neist, mis peegeldab materiaalsete väärtuste tootmiskulusid.

Lõpetamata toodangu jääk on arvutatud meie poolt kogutoodangu väljalaske kulutuste päevasumma korrutamise teel (vabriku-tehase omahinnas) lõpetamata toodangu normatiiviga päevades. Selline arvutluse meetod tuleneb sellest, et toodangu koguväljalase peegeldab lõpetamata toodangu jääki tootmistsükli viimases staadiumis, kulutuste kasvu järjekindlus tootmistsükli käigus aga on meie poolt arvesse võetud lõpetamata toodangu normatiivi määramisel päevades.

Valmistoodete plaanilised jäägid on määratud kaubatoodangu väljalaske kulutuste päevasumma korrutamise teel valmistoodete normatiiviga päevades. Kaubatoodangu päevane väljalase annab meile valmistoodete summa, mis tulevad iga päev lattu. Seega tuleb meie poolt arvutatud materiaalsete väärtuste plaanilise summaga liita tulevaste aastate plaaniline normatiiv, kuna see käibevahendite element arvutatakse eri eelarvete, mitte aga tootmise eelarve alusel.

Materiaalsete väärtuste, nende käibimise ja vajalike absoluutmäärade plaanistamine on käibevahendite plaanistamise küsimuste tähtsamaid osi. Kuid sellega ei piirdu kogu küsimuste summa. Käibevahendite plaanistamise töö teiseks osaks on rahandusressursside allikate õige määramine ettevõttele vajalike materiaalsete varude moodustamiseks.

Küsimus käibevahendite moodustamise allikate ja nende osa õigest määramisest ettevõtte rahanduses on tööstuse ise-

majandamise õige korraldamise tähtsamaid küsimusi. Selle küsimuse lahendamisel tuleb lähtuda järgmistest ülesannetest:

1) ettevõte peab käsutama rahandusressursse täpses vastavuses talle plaani järgi määratud materiaalsete väärtustega. Rahandusressursside liigsus võib viia liigsete materiaalsete väärtuste akumuleerumisele, nende käibe aeglustamisele. Vastupidi rahandusressursside puudus ei võimalda ettevõttele käsutada tal vajalikke materiaalseid väärtusi ja hakkab järelikult ohustama tootmisprotsessi katkestamatust;

2) rahandusressursside olem ettevõttel peab olema otseses sõltuvuses tema töö mihusega ja esmajoones tema poolt akumulatsiooniplaani täitmisega;

3) ettevõtte käibevahendite seisund ja nende kasutamine tema poolt peavad olema finantseerivate organisatsioonide rahandusliku kontrolli all.

Teiste sõnadega, ettevõtte varustamise kord käibevahendeiga peab soodustama ettevõtte materiaalse majanduse õiget organiseerimist ja tootmisplaanide ning akumulatsiooniplaanide paremat täitmist.

Praegusel ajal kehtiv käibevahendite jaotamise kord — oma- ja laenatud käibevahendeiks — on määratud seadusega 23. juulist 1931. a. See seadus lähtub sellest, et majandusorganisatsioonide omakäibevahendid peavad olema küllaldased «tooraine, tootmis- ja abimaterjalide, kütteaine, pooltoodete, lõpetamata toodangu, valmistoodete ja -kaupade minimaalsete jääkide olemi, samuti tulevaste aastate kulutustesse mahutuste tagamiseks, mis on vajalikud nende tootmis-, kaubandus- ja ekspluatatsiooniplaani täitmiseks».

See määrus loendab seega üksikasjaliselt ettevõtete tarviduste ala, mis kuuluvad katmisele omavahendeiga. Edaspidi raamatupidamise aruannete ja bilansside määrustikus on käibefondide hulka, mis kuuluvad katmisele omavahenditega, kantud ka väheväärtuslik, kiiresti kuluv inventar ja tööriistad.

Teisest küljest 23. juuli 1931. a. seaduse järgi Riigipank «annab lühiajalist krediiti riigieelarveile ainult tarvidusteks, mis on seoses teel olevate väärtuste finantseerimisega, hooajaliste tooraine, kütteaine, tootmis- ja abimaterjalide varude akumulatsiooniga, ajutise mahutuste suurendamisega lõpetamata toodangusse, hooajalise valmistoodete ja -kaupade akumulatsiooniga, samuti teisteks ajutisteks vajadusteks, mis tulenevad kaupade tootmise ja käibimise käigust». Järelikult alatised materiaalsete väärtuste varud tuleb katta ettevõtte omavahenditega. Pangakrediidid, kui mitte arvestada laene väärtustele teel (ärasaadetud kaubad), peavad katma ainult majandusorganisatsioonide ajutisi tarvidusi.

Selline pangakrediidi objektide valik on määratud selleks, et pangakrediidi tähtaegade ja tagastamise korra uuesti sisseseadmist, mis oli likvideeritud 1930. a. krediidireformi kahjulike moonutustega (vt. II peatükk), saavutataks kergemini ja kiiremini pangakrediidi andmise teel ettevõtete ajutiste vajaduste katmiseks.

Kuid juba sama seadusega kindlaksmääratud ärasaadetud kaupade krediteerimine, mahutused milledesse kannavad alatist iseloomu, näitab, et pangakrediidi tagastamist ja tähtaegsust võib säilitada peale ettevõtte hooajaliste vajaduste ka pangakrediidi objektide ala laiendamisel. Sellist võimalust tõestas veel suuremal määral 1933. aastast alates kehistatud kaubaoperatsioonide krediteerimise kord. See kord näeb ka ette, et pangalaenud võivad olla ettevõtte käibevahendite täiendamise alatiseks allikaks, kuid samal ajal ei kaota pangakrediit oma tähtaegsuse ega tagastatavuse iseloomu.

Pangakrediidi tähtaegsust võib tagada mitte üksnes seoses hooajaliste, vaid ka seoses alatiste majandusprotsessidega ettevõttes. Laenude tähtaeg ärasaadetud kaupadele on seoses realiseeritud kauba maksedokumentide liikumise konkreetse tähtajaga. Kuigi kaupade realiseerimise protsess ise läheb pidevalt, võivad seda teenindada alatiselt antavad ja

alatiselt kustutatavad pangalaenud, mis järgnevad konkreetseile kaubasaatmistele. Selline pangalaenude alatine ümbervormistamine ei oma formaalset iseloomu, vaid tagades reaalsete majandusprotsesside kontrollimist ettevõttes, ta on isemajandamise kindlustamise meetodiks.

Kuna ettevõtte vahendid on alatises liikumises, siirdudes tootmisvarude staadiumist vahetult tootmisse, siis muutudes ettevõtte valmistoodanguks ja lõpuks sattudes selle toodangu eest saadud rahana arveldusarvele, kusjuures vahendite viibimise aeg igas selles staadiumis on määratud plaaniga, — võib pangakrediit olla seostatav materiaalsete väärtuste liikumisega igas selle ringkäigu staadiumis. Pangakrediidi tähtaeg sel juhul määratakse materiaalsete väärtuste liikumise plaanilise tähtajaga igas üksikus staadiumis.

Seni teataval määral säilinud pangakrediidi piiramine hooajaliste objektidega põhjustab pangalaenude ühtlast jaotamist üksikute tööstusharude vahel ja panga väga nõrka sidet mittehooajaliste harudega, eriti rasketööstuse harudega.

1. jaanuariks 1938. a. pangakrediit kattis:

Kogu tööstuse alal	30,1%	tema materiaalseist	väärtusist,	ära-
		saadetud kaupadeta.		
Sellest rasketööstuses	10,0%	„	„	„
Metsatööstuses	33,3%	„	„	„
Kergetööstuses	35,5%	„	„	„
Toiduainete tööstuses	45,1%	„	„	„

Veel enam mitteküllaldased on pangakrediidi sidemed mittehooajaliste tööstusharudega, kui võtta ainult tööstusettevõtted (müügi-varustamis- ja varundamisorganisatsioonideta, mis alluvad tööstuslikele ministeeriumidele).

Pangakrediitide erikaal tööstusettevõtete kaubalismaterjaalsete väärtuste katmises samaks daatumiks moodustas:

Rasketööstuse alal . . . 5,7%, kergetööstuse alal . . . 18,1%,
metsatööstuse alal . . . 36,8%, toiduainete tööstuse alal 46,5%.

Nagu näeme, pangakrediidi tähtsus rasketööstuses ei ole suur. Eriti tagasihoidlik on lühiajaliste krediitide osa masinaehituse käibevahendeis.

Riigipanga sideme kõvendamise otstarbel mittehooajaliste tööstusharudega lubas Majandusnõukogu NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures 1939. aastal Riigipangal katsena asuda mittehooajaliste vahendite mahutuste krediteerimisele lõpetamata toodangusse ja valmistoodete jääkidesse 7-s masinaehitustehases. 1940. a. lõpus selles korras krediteeritakse juba suurt hulka masinaehituse ettevõtteid.

Kooskõlas selle otsusega tuleb pangalaene anda igas ringkäigu staadiumis, seejuures vahendite plaanilise käibimise tähtajaks ja kindlas protsendilises suhtluses ettevõtte omavahenditega. Selline kord muudab krediidi alatiseks ettevõtte käibevahendite moodustamise allikaks, mis ei vabasta seda samal ajal tähtaegsuse ja tagastamise iseloomust. Sellega suureneb teravalt Riigipanga osa rublaga kontrollimise organina, tema kaasabi ettevõtete materiaalse majanduse õiges korraldamises ja nende omakäibevahendite kasutamises.

Hooajalistes tööstusharudes peavad omavahendid katma alatised materiaalsete väärtuste jäägid, pangakrediit aga tuleb kasutada hooajaliste ülenormatiivsete varude moodustamiseks. Hooajalistes harudes või harudes, milledel on väike hooajaline tähtsus, peab krediit esinema kui üks materiaalsete väärtuste alatiste jääkide kujundamise allikaid, normatiivide katmise allikaid. See võimaldab määrata Riigipanga krediidi tihedaid sidemeid tähtsamate tööstusharudega ja kõvendada täpset panga kontrolli nende töö üle.

Kuid aluseks ettevõtte rahandusliku majanduse organiseerimisel peavad olema tema omakäibevahendid. Isemajandamine nõuab ettevõtte käsutusse osa üleriigiliste käibefondide osastamist, temale nende kinnistamist ja talle ülesandeks tegemist vastutada nende säilimise eest. «Majandusorganeil

lasub otsene vastutus neile antud käibevahendite maksimaalselt efektiivse kasutamise, säilimise ja täiendamise eest. See tõstab majandusorganite huvi siseakumulatsioonide suurendamise vastu ja tollesamaga kõvendab partei positsiooni võitluses sotsialistliku ehitustöö bolševistlike tempode eest» (NSV Liidu RKN-i ja ÜK(b)P KK üleskutsest 21. oktoobrist 1931. a. «Isemajandamise juurutamise uute ürituste kohta»).

Ettevõtete varustamist käibevahendeiga teostatakse vastavalt kindlaile materiaalsete väärtuste normatiividele; igasugune materiaalsete väärtuste akumulatsioon üle normatiivide, igasugune käibevahendite kasutamine mitte määratud otstarbeks avaldub viivitamatult ettevõtte rahanduslikul seisundil. Siin esineb jällegi rubla täpne organiseeriv osa meie majanduses. Vähem tähtis ei ole ka küsimuse teine külg. Nagu märgitud ülaltoodud NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee üleskutses, ettevõtete varustamine omakäibevahendeiga suurendab nende huvi akumulatsioonide plaani täitmise vastu. Tõepoolest, omakäibevahendite suurendamine, mis ettevõttel on vajalikud seoses tema tootmisplaani kasvuga, peab toimuma esmajoones tema kasumite arvel. Ettevõtte käibevahendite täiendamine on seega otseses sõltuvuses tema poolt kasumiplaani täitmisega. Sotsialistliku tööstuse akumulatsioonide tähtsus käibevahendite kujundamiseks suureneb põikamatult ühes meie tööstuse sotsialistliku tulukuse kasvuga.

Ainult plaanis ettenähtud kasumite puuduse korral omakäibevahendite juurdekasvu katmiseks võib see juurdekasv selles osas, mida ei kaeta kasumitega, toimuda eelarvelise finantseerimise arvel.

Käibevahendite eelarveline finantseerimine peab olema ka ettevõtte isemajandamise tugevdamise meetodeid, peab vastama tootmisplaani täitmise tegelikule käigule ja järelikult ettevõtte lisakäibevahendite tegelikule tarvidusele.

Kuid praeguse aja käibevahendite eelarvelise finantseerimise kehtiv praktika tuleb selle ülesandega halvasti toime. Rahandusorganid kõigepealt määravad vajalikud finantseerimise summad tavaliselt uurimata üksikute, isegi suurimate ettevõtete aruandelisi andmeid, vaid tuginedes peavalitsuste koondandmeile. Eelarvelise kontrolli hoovad ettevõtteni, s. o. meie majanduse otsustava lülini vahetult ei ulatu.

Edasi, erinevalt eelarvelise kapitaalmahutuste finantseerimise kehtivast korrast, kus rahandusorganid tuginevad eripankade võrgule, teostavad eelarveliste vahendite andmist ettevõtete käibevahendeiks rahandusorganid vahetult ise. Seejuures NSV Liidu Rahandusministeerium teostab otseselt, kaasutamata selle juurde isegi kohalikke organeid, kõigi liidulise tähtsusega tööstusettevõtete finantseerimist. Täpsemini — vastavalt sellele, mis oli öeldud ülalpool, ta annab eelarvelisi vahendeid tööstuslikele peavalitsustele, ja need juba jaotavad neid oma heaksarvamuse järgi neile alluvate ettevõtete vahel.

Selline süsteem, mis kõrvaldab eelarve vahetust kontaktist ettevõttega ja kontrollist tema üle, ei ole otstarbekohane. Õigem oleks panna käibevahendite juurdekasvu vahetu finantseerimine rahandusorganite käsundeil Riigipangale, sarnaselt sellele, nagu see alates 1938. aastast esineb masina-traktorijaamade finantseerimise liinil. See võimaldaks kasutada eelarveliste vahendite andmisel Riigipanga hargnenud võrku, kes tunneb üksikute ettevõtete tööd, ja seega viia eelarveliste vahendite andmine kooskõlla ettevõtete tegelike tarvidustega.

Peale käibevahendite, mis on osastatud ettevõttele alatiseks kasutamiseks, on tal käibes vahendeid, mis vormiliselt temale ei kuulu, kuid siiski kehtiva arvelduste korra järgi on alatiselt teatavate summadena tema käibes. Esmajoones on see kreditoorne võlgnevus töölistele ja teenistujaile arvutatud töötasuna ja võlgnevus sotsiaalkindlustuse organeile.

Nagu teada, makstakse töötasu meie tööstuses kaks korda kuus juba töötatud aja eest. Töötasu arvutamine aga peab toimuma ettevõtte tegelike tootmiskulude selgitamise otstarbel tegelikku töökulutust mööda ja peegelduma omahinnas. Seepärast maksmata töötasu jääb ettevõtte käibesse ja seda võib vaadelda kui tema tootmiskulutuste katmise allikaid. Need maksmata töötasu jäägid aga on ettevõtte käibes mitmesugustel perioodidel erinevad. Need saavutavad suurima ulatuse töötasu maksmise momendiks ja vähenevad järsku pärast maksmise päeva selleks, et suureneda järkjärgult uueks maksmise tähtajaks.

On ilmne, et töötasu võlgnevuse kogusummat, mis kujuneb selle maksmise momendiks, ei saa lugeda alatiseks ettevõtte vahendite moodustamise allikaks. Juttu võib olla ainult sellest minimaalsest summast, mis on alatiselt ettevõtte käibes. Selle summa määr oleneb päevade arvust, mis mööduvad perioodi lõpust, mille eest makstakse töötasu, kuni selle maksmise daatumini. Töötasu makstakse eraldi esimese ja teise poolkuu eest. Kui maksmine toimuks 1. ja 15. päeval, läheks neiks daatumeiks töötasu võlgnevus nullini ja me ei saa seda üldse vaadelda kui alatist ettevõtte vahendite allikat. Kuid töötasu makstakse siiski tavaliselt mõni päev pärast selle tähtaja möödumist, peamiselt sellepärast, et on vaja teatavat aega töötasu arvutamiseks töölistele, kes töötavad tükiviisi.

Võtame näitena, et töötasu ettevõttes makstakse esimese poolkuu eest 5. päeval ja teise poolkuu eest 20. päeval, s. o. makseperioodi viimase päeva ja töötasu maksmise tähtaja vahel möödub 5 päeva. On ilmne, sellisel ettevõttel on alatiselt tema käibes maksmata töötasu viiepäevane jääk. Viiendaks päevaks, mil ettevõte peab maksma teise poolkuu eest, tal tuleb arvutada töötasu juba järgmise makseperioodi 5 päeva eest, mille arveldus toimub vaid 20. päeval. Omakorda 20. päeval ettevõtte käsutada on uus jääk, mis siirdub

järgmisele makseperioodile. Sedaliiki jääki võimegi võtta arvesse ettevõtte käibevahendite kattealika määramisel.

Eraldamisi sotsiaalkindlustuse organeile teostatakse ühtaegu töötasu maksmisega, summad aga, mis kuuluvad sotsiaalkindlustusele, arvutatakse ühes töötasu arvutamisega. Seepärast kuulub kogu öeldu ülalpool töötasu kreditoorse võlgnevuse suhtes ka võlgnevuse kohta sotsiaalkindlustuse organitele. Seega ei saa mitte kogu normaalset (s. o. makse tähtajani, mis pole veel saabunud) töötasu võlgnevust sotsiaalkindlustuse organeile võtta arvesse käibevahendite plaanistamisel, juttu on vaid minimaalsest võlgnevusest. Ülejäänud summad on ajutiselt ettevõtte käsutuses ja akumuleeruvad tema arveldusarvele töötasu maksmiseks, olles üks tähtsamaid allikaid tema rahaliste vahendite moodustamiseks. Otsustades ettevõtte aasta-aruannete järgi, selliste plaanistamata summade määr, mis on arveldusarveil jääkide moodustamise allikaks, on küllalt tunduv. Näiteks Stalini nim. metallurgia tehases 1. jaanuariks 1939. a. kuuluvast töötasu võlgnevusest 2220 tuh. rbl. on plaanis arvestatud ainult 1610 tuh. rbl., jalatsite tehases «Skorohod» — 2700 tuh. rublast — 1469 tuh. rbl. jne.

Ülaltoodud näites tegime kindlaks ettevõttele vajaliku materiaalse varu summas 400 tuh. rbl. Nüüd võime kindlaks teha vahendite allikad selliste varude moodustamiseks. Kuivõrra meil on tegemist ettevõttega, kelle tootmine ei kanna hooajalist iseloomu, siis ärasaadetud kaupade kulutusi, mis on kõigil ettevõtteil pangakrediidi objektiks, me arvesse ei võta ja kõik 400 tuh. rbl. võib moodustada ettevõtte omakäibevahendite ja neile võrrutatud töötasu ja sotsiaalkindlustuse minimaalse võlgnevuse summade arvel. Summa 400 tuh. rbl. määrasime kui ettevõttele vajaliku plaaniperioodi lõpul. Finantsplaani vaatepunktist huvitab meid mitte üksnes see lõppjääk, vaid ka selle muutus võrreldes jäägiga aasta alguks, kuna nimelt käibevahendite muutu-

mine aasta kohta määrab ette plaanistatud kasumite kasutamist ja eelarvelise finantseerimise nõudmist. Vastamiseks sellele küsimusele peame kindlaks tegema käibevahendite arvu, millega ettevõte peab aastat alustama. Selle summa võime võtta eelmise aasta finantsplaani arvutlusist.

Oletame, et eelmise aasta finantsplaani arvutluste järgi ettevõtte omakäibevahendite jääk peab moodustama 300 tuh. rbl. Sel juhul käibevahendite juurdekasv meie poolt plaanistataval aastal oleks 400 tuh. rbl. — 300 tuh. rbl. = 100 tuh. rbl. Arusaadav, et tegelik käibevahendite summa aasta alguks võib erineda plaanilisest ühele või teisele poole. Siiski peame orienteeruma plaanilisest arvust, kuivõrra iga järgnev plaan ei saa katta automaatselt rahanduslikus majanduses lünki, mis on tingitud eelmise perioodi plaani mittetäitmisest. Järelikult tuleb meil märkida uue aastaplaani omakäibevahendite juurdekasvuks 100 tuh. rbl. Teatava osa sellest juurdekasvust võib katta töötasu ja sotsiaalkindlustuse minimaalse võlgnevuse suurendamisega. Seepärast peame kindlaks tegema selle võlgnevuse suuruse. Meie näites minimaalne võlgnevus võrdub 5 päevaga. Oletame, et eelmise aasta IV kvartalis töötasu päevane fond moodustas 3,0 tuh. rbl. ja plaanistatava aasta IV kvartalis — 4 tuh. rbl. Päevase fondi juurdekasv võrdub 1 tuh. rublaga ja viiepäevane — 5 tuh. rublaga. Töötasu lisand sotsiaalkindlustuse kasuks sellelt ettevõttelt on 6% ja 5 tuh. rublalt järelikult 300 rbl.

Seega moodustab vahendite juurdekasv, mis on võrrutatud omavahendeiga, 5300 rbl. Ettevõttel vajalike väärtuste juurdekasv 100 rbl. võrra kaetakse töötasu ja sotsiaalkindlustuse minimaalse võlgnevuse suurendamisega 5300 rbl. võrra ja omakäibevahendite suurendamisega 94700 rbl. võrra. Tõepoolest, kui Riigipank krediteerib sellise ettevõtte normitavate materiaalsete väärtuste alatisi jääke osalise osavõtu põhimõt-

tel, tuleb see summa jaotada protsendiliselt osaks, mis kaetakse omavahendeiga, ja osaks, mis kaetakse pangakrediitidega. Kui tegelik käibevahendite jääk aasta alguks osutub alla plaanilist, millest lähtume käibevahendite juurdekasvu määramisel, siis selle vahe peame näitama finantsplaanis eraldi ja küsimust selle katmise vajaduse ning selleks vahendite allikate kohta tuleb vaadelda eraldi.

Seega oleneb käibevahendite juurdekasv, mis on märgitud finantsplaanis, eranditult plaanistatava aasta tingimuste muutustest võrreldes eelmise aastaga. Otsustavaks on siin *tootmisplaani juurdekasv*. Ühes tootmisplaani kasvuga suureneb tootmiskulutuste määr, kasvab tootmiseelarve määr. Kuid tootmiseelarve ei saa kasvada täielikus vastavuses tootmismahu kasvuga, kuna eelarves peegeldub välistatava toodangu omahinna alandamise ülesanne. See ülesanne osas, mis langeb kulutuste materiaalseile elementidele, peab viima nende kulude suhtelisele alanemisele ja järelikult avalduma ka vajalike tootmisvarude määradel. Tootmiseelarve üldkokkuvõte, mis määrab, nagu teame, kogutoodangu osas lõpetamata toodangu jäägid, kaubatoodangu osas aga — valmistoodete jäägid, tuleb samuti väiksem omahinna alandamise ülesande summa võrra, millega ka lõpetamata toodangu ja valmistoodete jäägid kasvavad aeglasemini kui tootmismahu üldnäitajate kasv. Seega võitlus omahinna alandamise eest, töö tootlikkuse kasvu ja materiaalsete ressursside kokkuhoiu eest tootmises avaldub vahetult vajalike käibevahendite määradel, viib ka sel alal kokkuhoiule.

Edasi oleneb vajalike käibevahendite juurdekasv plaanistataval aastal nende plaanilisest käibimisest. Me nägime, et stahhaanovlik liikumine, varustamise ja turustamise ratsionaliseerimine peavad soodustama vahendite käibe kiirenemist. Seepärast peab plaan tavaliselt peegeldama käibe kiirendamise, käibevahendite üksikute elementide normatiivide vähendamise

ülesannet. Muidugi üksikuil juhtudel, varemini kindlaksmääratud normatiivide vähesuse puhul, plaan võib ette näha ka nende suurendamist. Seepärast normatiivide muutmatuse puhul käibevahendite juurdekasv peab kulgema aeglasemini kui tootmismahu kasv. Normatiivide läbivaatamine peab tavaliselt veelgi rohkem suurendama käibevahendite kokkuhoidu.

Kõneldes ettevõttele mittekuuluvaist, kuid alatiselt tema käibes olevaist summadest, vastavalt tavalisele rahandusliku plaanistamise praktikale osutasime vaid töötasu ja sotsiaalkindlustuse võlgnevusele. Tegelikult aga võib selliste kirjete arvu tunduvalt laiendada. Tegelik arvelduste organiseerimine ettevõtete vahel, samuti eelarvega põhjustab paljude kreditoorsete summade alatist esinemist ettevõtte käibes. Nende hulka kuuluvad esmajoones hankijad aktseptitud maksenõuete alal. Kehtiva seadusandluse järgi linnavälise dokumendikäibe puhul ettevõte-ostja tasub maksenõude saadud kauba eest vaid 10 päeva jooksul pärast selle saamist Riigipanga osakonnas, kes teenindab ostjat (vt. VII peatükk). Seepärast on ettevõtja-ostja käibes alatiselt tasumata materiaalseid väärtusi, kuna ei ole saabunud makse tähtaeg. Muuseas ettevõttele vajalike ressursside määramisel võetakse arvesse kogu tema materiaalsete varude vajadus, nagu tasutaks need temale viivitamatult pärast maksenõude aktseptimist. Järelikult plaanis arvestamata kaupade tasumise fakt võimaldab vaid 11. päeval (10 päeva pärast arve saamist) ettevõttel käsutada materiaalseid väärtusi määrades, mis ületavad plaanilisi jääke. Nende summade tähtsuse iseloomustamiseks osutame, et kogu riigi tööstuses need moodustasid 1. jaanuariks 1938. a. 2927 mln. rbl. ja ainult tööstusettevõtete alal — 1841 mln. rbl. Üksikuis harudes nende summade tähtsus oli veelgi suurem. Näiteks ettevõtteil, kes alluvad Kondiitritööstuse Peavalitsusele, käibevahendite normatiivi juures 1. jaanuariks 1939. a. 114,5 mln. rbl. oli aktseptitud nõudeid 24,4 mln. rbl. Parfümeeria Peavalitsuse ette-

võtteil samaks daatumiks oli aktseptitud maksenõuete võlgnevus 13,5 mln. rbl. käibevahendite normatiivi juures 148,5 mln. rbl.

Vähema tähtsusega ettevõtete käibevahendeile on nende käsutusse jäänud ja samuti plaanis mitteettenähtud faktureerimata hangete summad. Siin on jutt materiaalseist väärtusist, mis on tulnud ettevõtte käsutusse, kuid on veel tasumata arve puudumise tõttu. Arve saamise takistus on sageli tingitud hankija mitterahuldavast dokumendikäibe korraldamisest, kuid mõningal juhul on see seletatav ka kauba ja selle arve liikumise normaalse lüngaga. Selliseid faktureerimata hangete summasid märgiti riigitööstuse bilansis 1. jaanuariks 1938. a 796 mln. rbl.

Lõpuks tekivad käibevahendite tasumata summad meie ettevõtteil ka kehtivast arvelduste korrast eelarvega. Enamik ettevõtteid kannab Rahandusministeeriumile kuuluvad käibemaksu summad teatava hilinemisega, võrreldes nende tegeliku kogunemise tähtaegadega ettevõtte käibesse. Suurte maksnike käibevahendeis need summad etendavad küllalt tõsist osa.

Nende plaanivälistе summade kogunemise ebanormaalsus ettevõtte käibesse viis selleni, et paljud peavalitsused ja trustid hakkavad neid arvestama normaalsete ressurssidena ettevõtte tarviduste katteks käibevahendeis. Selle praktika peab tunnustama õigeks ja tuleks taotella selle üldist levimist.

Kuid siiski ei otsusta seda liiki summade arvestuse praktika üldine levimine ettevõtete finantsplaanides seda küsimust täielikult. Need summad tuleb arvesse võtta ministeeriumide ja peavalitsuste finantsplaanide läbivaatamisel.

Kuivõrra ettevõtte käsutuses olevate omakäibevahendite suurus oleneb ettevõtte töö tulemustest, esmajoones akumu-

latsioonide plaani täitmisest, nende tarvidus aga oleneb ettevõttele kindlaksmääratud tootmisplaani määrast ja selle täitmise käigust, siis tekib üksikute ettevõtete käsutuses olevate käibevahendite operatiivse taasjaotamise vajadus plaani täitmise käigus.

Sellist taasjaotamist peavad teostama ministeeriumid ja peavalitsused, kelle valitseda on ettevõtted.

Seadus 23. juulist 1931. a. määras kindlaks, et sellist taasjaotust võib teostada aasta-tootmisplaani kinnitamisel, selle muutmisel aasta keskel, samuti ettevõtte aasta-aruande läbivaatamisel. Peale selle see seadus lubas, kui ettevõttel on olemas ajutiselt vabu käibevahendeid, taasjaotada neid ettevõtete vahel tähtajaga mitte üle kuu kohustusega need tagastada ettevõttele, kellelt raha on võetud.

Praktika näitas, et selline vahendite ajutine laenamine, tähtajaga ainult üks kuu, ei otsusta küsimust. Karm liigsete vahendite võimaliku tagastamata äravõtmise juhtude piiramine, mis on lubatud 23. juuli seadusega, ei võimalda aga operatiivselt reguleerida käibevahendite jaotamist ettevõtete vahel vastavalt plaanide täitmise käigule.

Seepärast Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrus 16. juunist 1936. a. tööstuslike rahvakomissariaatide peavalitsuste isemajandavuslike õiguste kohta andis «... Tööstuslike rahvakomissariaatide rahvakomissaridele õiguse aasta jooksul taasjaotada oma peavalitsuste, majandusorganite ja ettevõtete vahel liigseid käibevahendeid». Järelikult praegusel ajal ettevõtete käibevahendite jaotamise õigus nende ministeeriumide poolt ei ole millegagi piiratud ja seda taasjaotust võib teostada nende heaksarvamuse järgi.

Sellega on loodud mehhanism, mis võimaldab hoida ettevõtete käibevahendite seisu neile vajalikul tasemel. Kuid tegelikult ei ole tänapäevanigi üle saadud käibevahendite ebaõigest

jaotamisest ettevõtete vahel. Näiteks 1938. a. aasta-aruannete järgi paljudel masinaehituse tehastel esines tunduv omakäibevahendite liigsus.

	Määratud normatiiv	Omakäibevahendite seis	Omakäibevahendite liigsus
	tuh. rbl.		
Tehas „Kaliiber"	12724	17211	+ 4487
Auto-traktori Elektriseadistuse Tehas	31410	38205	+ 6795
Tehas „Manomeeter"	8057	8721	+ 664
Tehas „Krasnaja Presnja" . . .	4236	4431	+ 195

Paljudel teistel tehastel oli samal ajal terav käibevahendite puudus.

Selline käibevahendite seisund desorganiseerib ettevõtete majandust ja mitte juhuslikult just sellepärast, et meie poolt nimetatud masinaehituse tehastel oli tunduvaid materiaalsete väärtuste jääke. Tehasel «Kaliiber» samaks daatumiks need jäägid ületasid 4 mln. rbl., Auto-traktori Elektriseadistuse Tehasel — 7 mln. rbl. jne. Tehased aga, kel on käibevahendeist puudu, täiendavad neid kõrvalressursside ebaseaduslikku, mitteplaanilise kaasutuse arvel. Näiteks Stalini nim. tehas 1. jaanuariks 1929. a. viitis oma hankijate makse 5 mln. rbl. suuruses.

Käibevahendite tegeliku kasutamise praktika suurimaks puuduseks on hankijate maksete viitused ostetud materiaalsete väärtuste eest. Sellised viitused viivad selleni, et ettevõttel käibevahendite moodustamise normaalsete, seaduslike allikate kõrval tekivad ebaseaduslikud allikad, mida plaanis pole ette nähtud, kujuneb tähtajaks tasumata arvete (maksenõuete) kreditoorne võlgnevus. Paljudel ettevõtteil selline ebaseaduslik võlgnevus moodustab tunduvaid summasid. Nii moodustas tähtajaks tasumata arvete summa 1. jaanuariks 1939. a. Kuznetski Metallurgia Tehasel 4,7 mln. rbl. Linavabrik «Krasnõje

Tkatši», omades omakäibevahendeid 3390 tuh. rbl., ei tasunud tähtajaks arveid samaks daatumiks 2520 tuh. rbl. suuruses.

Sellise ebanormaalse võlgnevuse kujunemise fakt ise peegeldab ettevõtte käsutusse materiaalsete väärtuste laekumist määrades, mis ületavad temal olevaid rahandusressursse, mis aga nõrgendab rubla mõju ettevõtte materiaalse majanduse organisatsioonile.

Plaani mittetäitmine ettevõtte poolt ja ebamajanduslikkus viivad selleni, et ettevõttel ei osutu küllalt rahandusressursse materjalide tasumiseks ja see peetab nende tasumist.

Seepärast üks tähtsamaid ülesandeid nii finantsplaani koostamisel kui ka eriti selle täitmisel on ebaseadusliku võlgnevuse likvideerimise ürituste töötlemine ja elluviimine. Nende ürituste iseloom peab tulenema kreditoorse võlgnevuse kujunemise põhjuste analüüsist. Kui viimane on seoses plaanis mitteettenähtud materiaalsete väärtuste akumulatsiooniga, on vaja töödelda üritusi ettevõtte materiaalse majanduse korrastamiseks — liigsete materiaalsete väärtuste realiseerimiseks, laomajanduse korra parendamiseks, tootmisprotsessi, valmistoodete ärasaatmise ja nende dokumendikäibe kiirendamiseks. Näiteks liigsete põhimaterjalide realiseerimine üksi oleks võimaldanud Dorogomilovski Keemiatehases täielikult likvideerida tema hankijate võlgnevuse. Põhimaterjalide ülejäägid tehases moodustasid 1. jaanuariks 1939. a. 2021 tuh. rbl., selles antratsiidi jäägid 300 tuh. rbl. suuruses seisavad tehases juba 1936. aastast; tasumata arvete jääk on 1377,5 tuh. rbl.

Vabrikul «Krasnõje Tkatši» oli samaks daatumiks tasumata arveid hankijaile 2,5 mln. rbl. eest. Selle summa oleks võinud täielikult kustutada, kui vabrik oleks taotelnud plaani järgi temale kindlaksmääratud materiaalsete väärtuste käibimist, kuna materiaalsete väärtuste liigsus ulatus temal peaaegu sama summani (2,1 mln. rbl.).

Teistel juhtudel võitlus mittemaksetega nõuab esmajoones ürituste läbiviimist, mis tagavad akumulatsioonide plaani täie-

likku täitmist ja ettevõtte akumulatsioonide arvel temal puuduvate käibevahendite täiendamist. Näiteks kui Stalini nim. tehas (Donbassis) oleks täitnud 1938. a. temale kindlaksmääratud tootmisplaani, ei oleks tal olnud vajadust kasutada ebaseaduslikult hankijate vahendeid. Sedasama võiks öelda ka Makejevski Metallurgia Tehase ja paljude teiste kohta.

Ettevõtte arvelduste õigeaegsus hankijaiga on tema rahandusliku majanduse õige pidamise, tema käibevahendite õige organiseerimise paremaid näitajaid.

Seepärast hankijaiga arvelduste õigeaegsuse tagamine on mitte üksnes rahandusliku plaanistamise tõsisemaid momente, vaid ta peab etendama ka suurt osa ettevõtte suhtlustes eelarvega ja Riigipangaga.

Kuivõrra arvelduste seisund peegeldab ettevõtte käibevahendite seisundit ja esmajärjekorras tema omakäibevahendite osa, siis ei saa Riigipank isegi tema praeguste krediiditöö objektide juures seista kõrval omakäibevahendite kasutamisest ettevõttes, vaid peab teostama kontrolli ettevõtte käibevahendite liiklemise üle.

Majandusnõukogu NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures oma otsusega 9. maist 1939. a. näitas Riigipangale sellise kontrollimise põhisuunad. See otsus keelab Riigipangal krediteerimast organisatsioone, kellel on käibevahendeist puudu ja kes lubavad edasist käibevahendite immobiliseerimist kahjumeisse ja kapitaalehitusse.

Organisatsioone, kel on käibevahendeist puudu, kuid kes ei luba nende edasist immobiliseerimist, krediteerib Riigipank ainult peavalitsuste tagatisel. Selline kord sunnib nii Riigipanka kui ka peavalitsusi süstemaatiliselt analüüsima ettevõtete käibevahendite seisundit, nende tegevuse rahanduslikke tulemusi ja võtma õigeaegselt abinõusid tarvitusele nende töö parandamiseks. Siiski sellest on vähe. Riigipank peab kogu oma krediiditöö korraldama nii, et soodustada maksevõimelisi ja tervendada maksevõimetuid organisatsioone. Maksevõimelistele organisat-

sioonidele tuleb võimaldada krediteerimisel erilisi eeliseid. Maksevõimetuid organisatsioone Riigipank võib krediteerida vaid ajutiselt ja eritingimustel, mis tagavad antud laenude tagastamist.

Käibevahendite plaanistamine ei piirdu seepärast kaugeltki plaaniliste käibimise normatiivide ja käibevahendite kattealli-kate kindlaksmääramisega. Otsustavaks teguriks on nende plaani näitajate tõeline tagamine. Ja siin on eriti suur tähtsus õigesti korraldatud ministeeriumide ja Riigipanga kontrollil käibevahendite plaanide täitmise käigu üle.

V peatükk.

Amortisatsiooniliste lisandite plaanistamine.

IV peatükis näitasime, et mitmesugused tootmisvahendite kategooriad ei võta ühtlaselt osa tootmisprotsessist. Me nägime, et töövahendid võtavad osa tervest reast paljudest tootmistsükleist, kuludes ja muutudes kõlbmatuks vaid järk-järgult.

Nemad võtavad seepärast osa toodangu omahinna kujundamisest vaid osaga oma hinnast, vastavalt nende kulumisele.

On ilmne, et osa, mis langeb ühe tootmistsükli toodangule, on seda väiksem, mida suuremast tootmistsüklite arvust võtavad osa antud tööriistad, mida suurem toodangu mass valmistatakse nende osavõtul.

«Mida kauemini kestavad töövahendid, mida aeglasemini need kuluvad, seda kauemini alatise kapitali maksus jääb selles tarbimise vormis fikseerituks. Kuid milline ka ei oleks töövahendi tugevuse määr, see määr, milles nad edasi annavad oma väärtust, on alati vastuproportsionaalne töövahendite funktsioneerimise üldkestusega» [1].

Marxi poolt avastatud tööriistade eriline osa tootmisprotsessis tuleneb materiaalse tootmisprotsessi enda erilisusist ja järelikult säilib ka sotsialistlikus korras.

Tootmisprotsessis kulutatud tootmisvahendite taastamise ülesanne seisab ka sotsialistliku ühiskonna ees. On ilmne, et ilma selliste kulutuste katmiseta sotsialistliku taastootmise

[1] K. Marx. Kapital, II köide, lk. 135 (vene k.).

protsess oleks võimatu. Tööriistade suhtes see ülesanne tuleb lahendada valmistoodangu omahinna määramisel, arvesse võttes tööriistade kulumise määri selle toodangu valmistamisel. Tegelikult saavutatakse seda tootmise selle osa tööriistade hinna võtmisega omahinda, mis vastab nende kulumisele, s. o. amortisatsiooniliste summade võtmisega toodangu omahinda.

Sellise kulumise määrad, nagu nägime, olenevad tööriistade vastupidavusest, nende osavõtu kestusest tootmisprotsessis. Kõneldes maksuse määradest, mille tööriistad kannavad üle valmistoodangusse, Marx märgib:

«see määratakse tootmisvahendite funktsioneerimise keskmise kestuse järgi, mis hõlmab aega sellest momendist, millal nad lähevad tootmisprotsessi, kuni momendini, millal nad on täiesti kulunud, muutuvad kõlbmatuks, millal neid peab asendama sama liiki uute eksemplaridega, peab taastama» [1].

See käibevahendite erinevate liikide keskmine kestus oleneb esmajoones nende vahendite iseloomust ja nende osast tootmisprotsessis. Hooned on tavaliselt kauemkestvad kui masinad, mitmesugustel seadistuse liikidel on samuti erinevad olelu tähtajad.

Isegi ühesugustel tööriistade liikidel võivad tootmisprotsessis olla erilised funktsioneerimise tähtajad, mis on seletatav esmajoones nende kasutamise erineva intensiivsusega tootmisprotsessis. Seadistuse kasutamise intensiivsus oleneb esmajoones selle koormatusest ja nn. vahetuskoefitsiendist. On ilmne, vähekasutatav seadistus ettevõtte vähese koormatuse tõttu kulub, kaotab oma füüsilised omadused palju pikaldasemalt kui alaliselt funktsioneeriv seadistus. Samuti on ilmne, et seadistus, mida kasutatakse ühes vahetuses, kulub pikaldasemalt kui see, mis töötab kahes ja seda enam kolmes vahetuses.

---

[1] K. Marx. Kapital, II köide, lk. 134 (vene k.).

Kapitalismi tingimusis on suur tähtsus nn. moraalsel kulumisel:

«... peale materiaalse kulumise masin allub ka nii-öelda moraalsele kulumisele. Ta kaotab vahetusväärtust seda mööda, kuidas sama konstruktsiooniga masinad hakkavad taastootma odavamini või paremad masinad astuvad temaga võistlusse» [1].

Võistlusvõitluses kapitalist on sunnitud kõrvaldama füüsiliselt veel kõlblikud masinad, asendades neid tehniliselt täiuslikumatega.

Ühiskondliku omandi varastamine, tarvitamiseks veel kõlblike tootmisriistade likvideerimine viivad kapitalistliku ettevõtte kulude kasvule.

Sotsialismi tingimusis tehniline protsess läheb ääretult kiiremate tempodega kui kapitalistlikus majanduses. Ühtlasi sotsialistliku majandussüsteemi eelised likvideerivad selle tööriistade vargusliku lagastamise, mis esineb kapitalismi tingimustes põhikapitali moraalses kulumises. Sotsialistlikud ettevõtted moderniseerivad ja teevad ümber vanad tööpingid, tõstes nende tootlikkust uute tasemeni, tehniliselt täiuslikumate mustriteni. Vabrikute ja tehaste stahhaanovlased, täiendades tööpinke uute seadistega, tõstavad mitmekordselt nende tootlikkust. Juhtudel aga, kui vana seadistust ei ole otstarbekohane kasutada eesrindlikes suurtes ettevõtteis, seda kasutatakse muudel majandusaladel. Järelikult amortisatsiooni määrade arvutamisel tuleb lähtuda vaid tööriistade töötamise füüsilistest tähtaegadest. Füüsilised seadistuse teenistuse tähtajad aga, nagu nägime, määratakse:

a) seadistuse iseloomuga ja b) selle koormatuse määraga (võttes arvesse asenduskoefitsienti).

Selleks, et põhifondid võiksid töötada oma normaaltähtaja lõpuni, nõuavad nad lisamahutusi oma funktsioneerimisprotsessi — nad vajavad remonti.

---

[1] K. Marx. Kapital, I köide, lk. 382 (vene k.).

«põhikapitali eluea keskmise kestuse määramisel eeldatakse, et seda peetakse alatiselt aktiivses seisundis, — osaliselt puhastamisega (siia kuulub ka ruumide pidamine puhtaina), osalt parandamisega, mida sooritatakse igakord, kui seda vajatakse. Maksuse ülekanne, mis on seoses põhikapitali kulumisega, võetakse arvesse selle olelu keskmise kestuse järgi, kuid see keskmine periood omakorda arvestab sellega, et kogu aeg avansseeritakse lisakapitali, mis on vajalik selle säilitamiseks» [1].

Seega on õigeaegne põhifondide remont nende normaalse funktsioneerimise vajalikuks tingimuseks.

Peamiselt selline remont tähendabki põhifondide vahendite lisakulutust, kuid kulutust, mida teostatakse mitte üheaegselt nende fondide loomisega, vaid mis jaotatakse nende funktsioneerimise kogu tähtajale. Kulutused põhifondide säilitamiseks võivad olla kahte liiki: need on kas tööd, mis on seoses tegutsevate põhifondide lihtsa säilitamisega, või kulutused, mis tähendavad põhifondide osalist uuendamist nende naturaalsel kujul. Viimase kulude liigi vajadus tuleneb masinate, tööpinkide, hoonete üksikute osade füüsilise oleluse mitmesugusest tähtajast.

Mõned masinaosad kuluvad kiiremini kui teised. Masina normaalse funktsioneerimise tagamiseks need osad tuleb asendada selle masina normaalse töötähtaja jooksul. Kuid kulunud masinaosad asendatakse tavaliselt tehniliselt täiuslikumate osadega, mis tagavad terve masina kõrgemat tootlikkust. Seepärast sellised asendamised viivad paljudel juhtudel tootlikkuse suurenemisele.

Tööd aga, mis on seoses lihtsa põhifondide säilitamisega, kannavad jooksvat iseloomu, ei peegeldu vahetult põhifondide hinnal ega vii otseselt toodangu suurenemisele.

Meie majanduselu praktikas need kulutused kuuluvad nn. jooksva remondi hulka ja lähevad vahetult toodangu oma-

[1] K. Marx. Kapital, II köide, lk. 150 (vene k.).

hinda. Iseasi on need kulutused, mis on seoses osalise põhifondide uuendamisega, nende üksikute osade asendamisega natuuras. See on oma olemuselt juba põhifondide täiendav suurendamine, osaliselt nende kulumuse asendamine. Kui esialgu ütleme kulutused masina soetamiseks moodustasid 10 tuh. rbl. ja kui selle masina funktsioneerimiseks tema tegevuse normaaltähtaja jooksul on vaja asendada osasid, mis kuluvad kiiremini, ütleme 3 tuh. rbl. eest, siis masina tegelikud kulutused väljenduvad juba mitte 10, vaid 13 tuh. rublas. Selliseid üksikute osade asendamise kulutusi nimetatakse kapitaalremondiks ja nende kulutuste katmist tuleb teostada samas korras, nagu esialgsete kulutuste katmistki põhifondide loomiseks. Seepärast amortisatsiooniliste summade suuruse arvutlemisel tuleb lähtuda mitte üksnes vajadusest katta esialgsed kulutused põhifondide loomiseks, vaid ka edaspidised kulutused nende kapitaalremondiks.

Pärast masina täielikku ärakasutamist võib seda tarvitada vanametallina, üksikuil juhtudel aga tema osi võib rakestada teistele masinatele. Seega masin osaliselt ehk õigemini selle osad säilitavad mingisuguse väärtuse (nn. jäägimaksuse), masin ise aga pärast seda lakkab füüsiliselt olemast.

Kui põhifondide üldsumma moodustab 1000 tuh. rbl., kulutused kapitaalremondiks aga, mis on vajalik põhifondide töö säilitamiseks nende funktsioneerimise normaaltähtaja jooksul, moodustavad 300 tuh. rbl., põhifondide jääkväärtus aga pärast nende kõrvaldamist tootmisest moodustab 250 tuh. rbl. ning põhifondide funktsioneerimise normaaltähtaeg võrdub 20 aastaga, siis amortisatsiooniliste lisandite määr aastas on $\frac{1000+300-250}{20} = 52{,}5$ tuh. rbl. ja protsentides põhifondide väärtusest — 5,25%.

Ülisuur tähtsus õigete amortisatsioonimäärade kindlakstegemiseks on põhifondide hindel.

Praegusel ajal on põhifondide hindamise küsimus lahendatud riiklike ja kooperatiivsete majandusorganite ja ettevõtete raamatupidamise aruannete ja bilansside määrustikuga, mille on kinnitanud Rahvakomissaride Nõukogu 29. juulil 1936. a.

Kooskõlas selle määrustikuga «kõik põhivahendid näidatakse bilansi aktivas esialgse hindega, mis võrdub soetamise, ehitamise või püstitamise kulutuste summaga (kaasa arvatud kohaletoimetamise ja seadistamise kulud), maha arvates sellest hindest amortiseeritud osa. Lahutatav amortiseeritud osa näidatakse väljaspool bilanssi».

Järelikult selleks, et teha kindlaks esialgne kulutuste määr põhifondide loomiseks, tuleb võtta nende summa, mis on märgitud bilansis, ja lisada sellele amortisatsiooniline kulumine, mis esineb väljaspool bilanssi. Amortisatsiooniliste lisandite arvutlemise aluseks tuleb seada esialgsete kulutuste summa põhifondide loomiseks ja vajalike kulutuste summa kapitaalremondiks. Seega ei ole arvutlemise aluseks kulutused, mis on vajalikud põhifondide taastamiseks, lähtudes aasta tootmistingimusist, mil teostatakse amortisatsiooni, vaid kulutused, mis on teostatud tegelikult nende põhifondide loomiseks.

Sellisel hindamise moodusel on mõningaid ebamugavusi. Ühtede ja samade omadustega ja sama liiki põhifondide kulutuste määr võib erinevail aastail, lähtudes tootmistingimusist, olla mitmesugune ja järelikult ühed ja samad põhifondid, sõltuvalt oma asutamise aastast, võivad olla bilansis mitmesuguse hindega ning põhjustada amortisatsiooniliste lisandite erinevat määra.

Isegi põhifondid, mis on lastud käiku ühel ja samal aastal, võivad olla erineva hindega, kuna tööde teostamisel hankena need hinnatakse eelarveliste hindade järgi, kuid tööde teostamisel majanduslikul teel — tegelike kulutuste järgi.

NSV Liidu suurtööstuse põhifondidel on järgmine dünaamika (mlrd. rbl.)[1]:

1. I 1928. a.	1. I 1933. a.	1. I 1937. a.
9,0	22,6	50,4

Nagu näeme, meie tööstuse põhifondide põhimass on loodud esimesel ja teisel viisaastakul, eriti aga teisel viisaastakul. Ehituse väärtuse indeks nende aastate kohta on tunduvalt muutunud. Siit aga osutub ettevõtete põhifondide väärtus erinevaks mitte üksnes sõltuvalt nende tehnoloogilistest erinevustest, vaid ka sõltuvalt asutamise ajast[2].

---

[1] Vt. Hromovi töö „NSV Liidu suurtööstuse amortisatsioonifondid", lk. 18 (vene k.).

[2] Meie kirjanduses on korduvalt esinenud meie tööstuse põhifondide ühekordse ümberhindamise küsimus põhifondide hindamise korrastamise otstarbel. Selline ümberhindamine tooks põhifondide hindesse ühtlust ja likvideeriks erinevuse nende hindes, mis tuleneb nende mitmesuguste ekspluatatsiooni-laskmise aastate tingimuste erinevusest.

Kuid selline ümberhindamine oleks väga töörohke, kallis ja tülikas operatsioon.

1925. a. teostatud põhifondide hindamine, millal nende maht moodustas peaaegu kümnendiku osa praegusel ajal olevast, läks maksma peaaegu 10 mln. rbl.

Teisest küljest ühekordne ümberhindamine unifitseeriks põhifondide hinde vaid selleks ajaks. Edaspidi uued põhifondid arvestatakse bilanssides, lähtudes järgmiste aastate tingimusist, ja ümberhindamise efekt oleks uuesti kadunud.

Õigem on võtta arvesse põhifondide bilansilise väärtuse põige nende taastamise väärtusest, s. o. neist kulutustest, mis oleks vaja teostada samasuguste põhifondide loomiseks praegusel, amortisatsiooniliste lisandite määrade kindlaksmääramise ajal. Ettevõtteil, kelle põhifondid on loodud kõrge ehitusväärtuse aastail ja järelikult tähistatakse bilanssides suurendatud hindega, tuleb amortisatsiooniliste lisandite protsent määrata madalam kui ettevõtteil, kelle põhifondid on loodud madalama ehitusväärtuse indeksi ajal.

Teised amortisatsiooni arvutluse koostusosad: kulutused kapitaalremondiks, ekspluatatsiooniks kõlbmatuks muutunud põhifondide hind (ülejäänud väärtus), põhifondide funktsioneerimise tähtaeg — tuleb arvutada kui keskmised antud põhifondide liigis.

Sotsialismi tingimustes ei saa amortisatsiooniliste lisandite määra kindlaksmääramist jätta üksiku ettevõtte enda teha. Nende määra õige kindlaksmääramine on vajalik täielikuks kulutuste taastamiseks, mis on kantud toodangu valmistusse funktsioneerivate põhifondide kulumise tõttu, ja sotsialistliku riigi käsutuses olevate põhifondide säilitamiseks. Kõrgendatud amortisatsiooninormide määramise praktika viiks toodangu omahinna kunstlikule tõstmisele. Taastamisperioodi algu-aastaist peale oli amortisatsiooniliste lisandite suuruse kindlaksmääramine keskendatud Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu kätte. Eriline tähtsus oli amortisatsiooninormidel, mis kinnitati Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu ja NSV Liidu Rahanduse Rahvakomissariaadi käskkirjaga juunis 1930. a. Need normid olid diferentseeritud põhifondide liikide järgi, nende liikide piirides aga — sõltuvuses põhifondide kasutamise määrast. Nii näit. tööstushoonetel olid järgmised amortisatsiooniliste lisandite normid:

	Ettevõtte töötamisel		
	ühes vahetuses	kahes vahetuses	kolmes vahetuses
Kivi-, betoon- ja raudbetoonhooned . .	2,25	2,6	2,7
Segahooned	3,4	3,9	4,1
Puuhooned	4,5	5,2	5,4

Tööstusehitustel, samuti mittetööstusliku iseloomuga hoonetel olid omad amortisatsiooninormid, samuti diferentseeritud nende liikide ja kasutamismäära järgi.

Seadistuse amortisatsioonilisi eraldamisi diferentseeriti nii alade kui ka kasutamisastme järgi. Nii moodustasid tootmisseadistuse amortisatsiooni normid:

	Töötamisel ühes vahetuses ja koormatuses		Töötamisel enam kui ühes vahetuses ja vahetuskoefitsiendis			
	50%-ni	80%-st	1,0—1,25	1,25—1,50	1,50—1,75	2,5—3,0
a) õliajamise ja seebikeetmise tehastes .	4,5	5,5	5,75	6,0	6,25	6,9
b) maagi-, kivisöe-, masinaehituse-, metallurgia-, tekstiili- jt. ettevõtted	5,4	7,0	7,4	7,7	8,1	8,9

Kõigi tööstusharude seadistus jaotati selle käskkirjaga kuude rühma. Sellist diferentseerimist ei saa siiski lugeda küllaldaseks. Toodud näites juba nägime, et kivisöe šahtide, metallurgiatehaste, masinaehitustehaste, tekstiilivabrikute ja paljude teiste harude ettevõtete (üldse 29) seadistus amortiseeritakse ühtlase protsendiga. Juba selliste mitmesuguste harude seadistuse erineva tehnoloogilise protsessi iseloomuga funktsioneerimise tähtaeg ei saanud olla ühtlane.

1930. aastast kehistatud amortisatsiooniliste normide mittekülladane diferentseerimine oli põhjuseks normide muutmisele, mis teostati Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 8. jaanuarist 1938. a. See määrus määras esmajoones kindlaks mitmesugused amortisatsiooniliste eraldamiste normid rakendatult 1938. a. olnud tööstuslikele rahvakomissariaatidele. Need normid olid määratud märksa kõrgemal tasemel kui 1930. a. omad.

Näiteks keskmine amortisatsiooniliste lisandite protsent, arvutatud 1936. a. (s. o. 1930. a. normide järgi), moodustas

5,5% [1]. Rahvamajanduse Arvestamise Keskvalitsuse 1933. a. andmed annavad madalama amortisatsiooniprotsendi ja nimelt 5% kogu tööstusest, selle seas 5,2% — tööstuse alal, mis toodab tarbimisvahendeid [2]. Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 8. jaanuarist 1938. a. on kindlaks määratud järgmised amortisatsiooniliste lisandite protsendid rahvakomissariaatide järgi:

Rasketööstuse Rahvakomissariaadi alal	5,6%
Masinaehituse Rahvakomissariaadi alal	5,5%
Kaitsetööstuse Rahvakomissariaadi alal	5,5%
Metsatööstuse Rahvakomissariaadi alal	6,0%
Kergetööstuse Rahvakomissariaadi alal	5,5%
Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi alal	6,0%

Valitsus on määranud need protsendid keskmistena. Nende piirides tuleb kindlaks määrata amortisatsiooniliste eraldamiste protsendid üksikuile peavalitsustele ja ettevõtteile. «Silmas pidades tööstusseadistuse ja -ehituste tüüpide erinevust, samuti üksikute tööstusharude töö intensiivsuse ebaühtlast astet ja sellega seoses seadistuse ja ehituste kulumise tähtaegade erinevust, määrata kindlaks amortisatsioonieraldamiste diferentseeritud määrad ja samuti kapitaalremondi assigneeringute diferentseeritud määrad üksikute tööstusharude ja üksikute ettevõtete järgi. Vastavalt sellele nii amortisatsiooniliste eraldamiste määrad kui ka assigneeringute määrad, mis lähevad kapitaalremondiks, määrab kindlaks:

a) üksikuile peavalitsustele — rahvakomissar NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu kinnitusel;

b) üksikuile ettevõtteile — rahvakomissar vahetult antud harule kindlaksmääratud eraldamiste ja assigneeringute piirides» (määruse 4. punkt).

---

[1] Hromov. „Amortisatsioon NSV Liidu tööstuses".

[2] Koguteos „NSV Liidu sotsialistlik ehitustöö" 1935. a.

Järelikult on praegu kehtiv amortisatsiooniliste eraldamiste määramise kord koostatud nende määramise range tsentraliseeritud korra ühendusel nende diferentseerimisega vastavalt üksikute ettevõtete erilisustele, lähtudes põhifondide erinevast tüübist ja nende kasutamise määrast.

Seadus 8. jaanuarist 1938. a. määras kindlaks amortisatsioonilised lisandid ettevõtete järgi, kuid jättis lahtiseks nende edasise diferentseerimise seadistuse liikide järgi. On ilmne, et seda diferentseerimist tuleb teostada juba keskmise protsendi piirides, mis on kindlaks määratud antud ettevõttele. Kuna selline keskmine protsent võib paremini arvesse võtta ettevõtte individuaalseid erilisusi ja eriti ettevõtte fondide mitmesugust bilansilist hinnangut ning vajaliku kapitaalremondi erinevaid määri, tuleb see võtta aluseks amortisatsiooni arvutamisel. Selle keskmise protsendi diferentseerimist võib teostada ettevõttes endas, lähtudes tema põhifondide tegelikust seisundist.

Amortisatsiooniliste eraldamiste ja vastavate summade võtmise tulemusena tööstustoodangu omahinda tööstuse kasutusse kujunevad erilised amortisatsioonifondid.

Nende fondide sihiks on kulutatud põhifondide taastamiskulutuste ja kapitaalremondi kulude katmine. Kuni NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määruseni 8. jaanuarist 1938. a. ei olnud selget amortisatsioonifondi jaotust nendeks kaheks osaks. See tekitas vastutusetust ettevõttele osastatud põhivahendite säilitamise, nende õigeaegse remondi eest. Paljudes ettevõtteis sellist olukorda kasutasid rahvavaenlased meie ettevõtete seadistuse hävitamiseks.

Oma otsuses 8. jaanuarist 1938. a. NSV Liidu valitsus märkis eriti sellise korra ebaõigsust, kus ei eraldata amortisatsioonilistest summadest eraldi osa kapitaalremondi finantseerimiseks, kuna see nõrgendab ettevõtete juhatajate vastutust seadistuse õigeaegse remondi ja seisundi eest. Selle määrusega kehistati amortisatsioonifondi selge jaotamine osaks,

mis on määratud kapitaalremondi finantseerimiseks, ja mis läheb kapitaalehituseks. See jaotus saavutatakse amortisatsiooniliste lisandite summa üldmäära piirides selle osa kindlaksmääramisega, mis kinnistatakse kapitaalremondiks. See osa 8. jaanuari 1938. a. seaduse järgi moodustab:

	% põhifondi väärtusest	% amortis. lisandite üldsummast
Rasketööstuse Rahvakomissariaadi alal . . .	2,4	42,8
Masinaehituse Rahvakomissariaadi alal . .	2,2	40,0
Kaitsetööstuse Rahvakomissariaadi alal . .	2,6	47,2
Metsatööstuse Rahvakomissariaadi alal . . .	3,0	50,0
Kergetööstuse Rahvakomissariaadi alal . . .	3,6	65,5
Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi alal	2,8	46,6

Amortisatsiooniliste lisandite osa, mis on määratud kapitaalremondiks, nagu näeme, on mitmesuguste rahvakomissariaatide järgi erinev. See määratakse seadistuse seisundiga, selle kulumise määraga. On ilmne, et vanem seadistus nõuab suuremaid remondikulutusi. Kuna kergetööstuse seadistus (kuhu 1938. a. kuulus ka tekstiilitööstus) oli rohkem kulunud kui teistes harudes ja nõudis järelikult suuremal määral kapitaalremonti, siis Kergetööstuse Rahvakomissariaadi alal määrati amortisatsioonisummast kõige suurem eraldamiste protsent remondiks (65,5%). Vastupidi, masinaehitusel, mis on loodud peamiselt stalinlike viisaastakute aastail, on võrdlemisi vähe kulutatud fonde ja ta vajab väiksemaid assigneeringuid nende remondiks. Siit järgneb madalam kapitaalremondi osa masinaehituse amortisatsioonilistes eraldamistes (40,0%). Selline kapitaalremondi normide diferentseerimine peegeldab seda tähtsat fakti, et masinaehituses juba 1936. a. moodustasid enne 1928. a. loodud ettevõtete põhifondid ainult 11,3% harude põhifondide üldmäärast. Vastupidi, tekstiilitööstuses ettevõtete

põhifondid, mis olid loodud enne 1928. a., moodustasid veel 61% ja selle tähtsaima haru — puuvillatööstuse alal isegi 75,9%.

Kapitaalremondi kulutuste osa üldises amortisatsioonifondis on diferentseeritud mitte üksnes rahvakomissariaatide (ministeeriumide) järgi, vaid ka nende peavalitsustes ja ettevõtetes endis samas korras, nagu toimub amortisatsiooniliste eralduste üldnormide diferentseeriminegi. Seetõttu peab igal ettevõttel olema mitte üksnes temale kindlaksmääratud amortisatsiooniliste lisandite üldprotsent, vaid nende koostises ka temale kinnistatud assigneeringute osa kapitaalremondiks.

Kapitaalremondiks kinnistatud eri summade osastamise sihiks on tagada sellega seosesolevate kulude katkestamatut finantseerimist. Kui enne 8. jaanuari 1938. a. seadust assigneeringuid kapitaalremondiks teostati kapitaalmahutuste assigneeringute hulgas ja suunati Tööstuspanga süsteemi kaudu, siis pärast seda seadust assigneeringud kapitaalremondiks osastatakse üleriigilisest kapitaalmahutuste plaanist, määratakse kindlaks eri korras ja suunatakse Riigipanga kaudu.

Kapitaalremondi summade moodustamise allikaks, nagu nägime, on ettevõtte amortisatsiooniliste eralduste osa, mis on kinnistatud selleks otstarbeks tsentraliseeritud korras.

Need summad tuleb ettevõttel kanda eri arvele Riigipangas ja kulutada neid Riigipanga kontrollimisel.

Kapitaalremondi vahendeil on range sihtiseloom ja nende kasutamise tagamine määratud otstarbeks on ettevõtte rahandusliku majanduse tõsiseks ülesandeks.

Kapitaalremondi finantseerimisel Riigipank kontrollib kehistatud korras kinnitatud kapitaalremondi plaani olemasolu ettevõttel, samuti eelarvelis-rahanduslikke arvutlusi, mis määravad kapitaalremondi üksikute objektide kulutuste ulatuse.

Remonttööde kallinemise vältimiseks Riigipank kontrollib ehitusmaterjalide hindade õigsust, mida ettevõtted ostavad remonttöödeks.

Kuid praktika on näidanud, et enamikul juhtudel ettevõtted kasutavad vahendeid eri arveilt mitte kapitaalremondi otsesteks kulutusteks, vaid kulutuste katmiseks, mis varemini on teostatud selleks otstarbeks käibevahendite arvel, mis on seletatav sellega, et kapitaalremonti teostavad tavaliselt ettevõtte samad jaoskonnad, kes jooksvat remontigi. Neis tingimustes Riigipanga kontroll paljudel juhtudel ei saavuta oma sihti.

Jooksva remondi teostamine kapitaalremondi arvel ja lipu all tähendab ilmselt tõelise kapitaalremondi plaani mittetäitmist. Kapitaalremondi teostamine aga jooksva remondi assigneeringute arvel moonutab tööstustoodangu omahinda.

Jooksva ja kapitaalremondi kulude piiritlemist raskendab selgete kriteeriumide puudumine, mis eristaksid kapitaalremondi töid jooksva remondi töödest. Rahvamajanduse Kõrgem Nõukogu määrustikus jooksvate ja kapitaalremontide kohta (27. VI 1927) taotles kindlaks määrata seda piiri remondi maksuse kindlate protsentidega põhifondide väärtusest.

Kapitaal- ja jooksva remondi piiritlemisel on vaja lähtuda sellest, et jooksev remont peab soodustama vaid põhifondide funktsioneerimise säilitamist, sellal kui kapitaalremont tähendab kulunud osade asendamist. Muidugi selline määramine annab vaid kummagi remonttööde liigi sisu põhimõttelise iseloomustuse. Konkreetset ühtede või teiste remonttööde asetamist ühte või teise liiki peab otsustatama vastavalt neile põhimõtteile otseselt praktikas, kapitaalremondi plaanide kindlaksmääramisel ja kinnitamisel.

Nagu nägime ülalpool, amortisatsiooni osa, mis suunatakse plaani järgi kapitaalremondiks, ei saa vaadelda ainult kui lihtsat taastamise allikat. Seda enam käib see amortisatsiooniliste summade kohta, mis suunatakse kapitaalehituseks.

Riiklik kapitaalehituse plaan käsitab meie tööstuses kujunevat amortisatsioonifondi kui kapitaaltööde plaani rahandusliku katmise allikaid, seda sugugi mitte piirates tingimata ainult lihtsa põhifondide taastamisega. Isegi üksiku ettevõtte vaatepunktist võib amortisatsioonilisi summasid täie õigusega kasutada tema laiendamiseks, kuna põhifondid, millede kulumist need summad peegeldavad, funktsioneerivad tavaliselt veel tootmisprotsessis.

See on seda enam õige sotsialistliku taastamise vaatepunktist tervikuna. Sotsialistlik ühiskond saab oma käsutusse amortisatsioonilised summad enne, kui ta neid vajab füüsiliseks põhivahendite uuendamiseks, ja teiseks — mis ongi peaasi — ühiskondliku töö tootmisjõu kasvu tõttu, tehnilise progressi tõttu, on jutt tavaliselt mitte samasuguste masinate rakestamisest, kui on kulunud, vaid tehniliselt hoopis täiuslikumaist, rohkem tootmisvõimelisist masinaist.

Järelikult on amortisatsioonilised summad üks sotsialistliku ehitustöö rahandusressursside liike. Siit järgneb amortisatsiooniliste eralduste õige plaanistamise tohutu tähtsus.

Amortisatsioonisummade määr oleneb, nagu nägime, amortisatsiooniliste eralduste kindlaksmääratud ulatusest ja põhifondide summast, mille heaks need lisandid määratakse. Küsimust amortisatsiooninormide kindlaksmääramisest me valgustasime ülalpool. Need normid tuleb juurde arvutada tegelikult plaanilise perioodi jooksul tegutsevaile põhifondidele. Seepärast on olulisemaks amortisatsiooniliste summade plaanistamise küsimuseks põhifondide määrade kindlaksmääramine, mis peavad tegutsema plaanilisel perioodil. Nende fondide määr oleneb: 1) sellest nende summast, millega ettevõte alustab plaaniperioodi, 2) ettevõttele plaanistatud põhifondide (uute põhivahendite käikulaskmise plaani) suurendamisest ja 3) põhifondide summast, mis plaaniperioodi jooksul peavad muutuma kõlbmatuks, tootmisest välja langema.

Kuna amortisatsiooni juurdearvutus toimub põhivahen-

deile, mis funktsioneerivad tootmisprotsessis igal antud momendil, siis nõuab õige amortisatsiooniliste summade plaanistamine plaaniperioodi jooksul keskmiselt tegutsevate põhifondide arvutlust.

Tavaliselt teostatakse amortisatsiooni plaanistamist järgmise skeemi järgi:

Tegutsevate põhifondide väärtus plaaniperioodi algul	10 000 000 rbl.
Põhifondide käikulaskmine plaaniperioodi jooksul	690 000 „
Plaani järgi käikulastavate põhifondide aastakeskmine väärtus	300 000 „
Plaaniperioodi jooksul väljalangevate põhifondide väärtus	100 000 „
Plaaniperioodi jooksul väljalangevate põhifondide aastakeskmine väärtus	57 500 „
Plaaniperioodil tegutsevate põhifondide aastakeskmine väärtus	10 242 500 „
Ettevõttele kindlaksmääratud amortisatsiooniliste eralduste keskmine protsent	5,5%
Amortisatsiooniliste eralduste summa	56 300 rbl.

Põhifondide aastakeskmise käikulaskmise näitajad ja põhifondide väljalangemine saadakse kvartaliplaanide andmeist. Nii näit. uute põhifondide käikulaskmise aastaplaan 690 tuh. rbl. jaotatakse kvartalitele järgmiselt: I kvartal — 60 tuh. rbl., II kvartal — 90 tuh. rbl., III kvartal — 150 tuh. rbl., IV kvartal — 390 tuh. rbl.

Aastakeskmise käikulaskmise saamiseks liidame uued põhivahendid, mis tegutsevad I-s kvartalis, s. o. 60 tuh. rbl., ja aasta algusest käikulastud põhifondid; edasi põhivahendid, mis tegutsevad II kvartalis, s. o. mis lasti käiku I-s ja II-s kvartalis (60 tuh. rbl. + 90 tuh. rbl.) = 150 tuh. rbl.; aasta algusest käikulastud põhifondid, mis tegutsevad III kvartalis, s. o. need, mis lasti käiku I-s ja II-s ja peab käiku lastama III-s kvartalis (60 tuh. rbl. + 90 tuh. rbl. + 150 tuh. rbl.) = = 300 tuh. rbl., ja põhivahendid, mis on lastud käiku aasta algusest ja tegutsevad IV kvartalis (60 tuh. rbl. + 90 tuh. rbl. + 150 tuh. rbl. + 390 tuh. rbl.) = 690 tuh. rbl.

Selleks et kindlaks teha uute põhifondide määra, mis on töös kogu aasta, on vaja saadud summa (1200 tuh. rbl.) jagada neljaks.

Samuti teeme kindlaks aasta jooksul väljalangenud põhivahendite aastakeskmise summa.

Oletame, et väljalangemise aastasumma 100 tuh. rbl. jaotatakse kvartalitele järgmiselt:

I kvartal.....	30 tuh. rbl.	III kvartal.....	20 tuh. rbl.
II „	10 „ „	IV „	40 „ „

Siis põhivahendid, mis välja on langenud aasta algusest, moodustavad:

I kvartalis.....	30 tuh. rbl.	III kvartalis.....	60 tuh. rbl.
II „	40 „ „	IV „	100 „ „

ja keskmiselt aastas 230 tuh. rbl. : 4 = 57,5 tuh. rbl.

Amortisatsiooniliste lisandite arvutlemisse tuleb võtta mitte üksnes tootmise põhivahendid, vaid ka mittetootmisliku iseloomuga fondid, mida käsutab ettevõte, s. o. elamu-kommunaal-, sotsiaalolustikulised jt. fondid.

Järelikult ettevõtte plaanistatud amortisatsioonisumma peab olema suurem kui summa, mis on näidatud tootmise eelarves, kuhu kuuluvad ainult tootmisfondide amortisatsioonilised eraldused.

Määranud amortisatsiooniliste lisandite üldmäära, on vaja teha kindlaks nende kasutamine ja määrata esmajoones nende osa, mis jäetakse ettevõttele kapitaalremondiks. Selle osa määr on antud ettevõttele kindlaksmääratud eraldamiste protsendiga kapitaalremondiks. See protsent, nagu osutatud ülalpool, on osa amortisatsiooniliste eraldamiste üldprotsendist.

Näiteks kui meie kasutatavas näites selline protsent määratakse 2,5, siis järelikult amortisatsiooniliste eralduste üldsummast 56,3 tuh. rbl. (10 242,5 tuh. rbl. $\times$5,5%) tuleb kapitaalremondiks suunata (10 242,5 $\times$ 2,5%) = 25,6 tuh. rbl.

Siiski tuleb silmas pidada, et ettevõte võib tegelikult käsutada plaanistatava aasta jooksul kapitaalremondiks märksa suuremat vahendite summat, kuna tema käsutuses võivad osutuda summad, mis on assigneeritud möödunud aasta plaani järgi ja mida siis ei kasutatud. Seda summat, nagu teada, hoitakse eri arvel Riigipangas ja erinevalt summadest (eriti samadest amortisatsioonisummadest), mida ettevõte hoiab Tööstuspangas, neid aasta lõpul ei suleta ja nad jäävad järgnevaks aastaks ettevõtte käsutusse.

Teine amortisatsiooniliste eralduste osa määratakse kapitaalmahutuste finantseerimiseks, meie näites — 56,3 tuh. rbl. miinus 25,6 tuh. rbl., s. o. 30,7 tuh. rbl. Sõltuvalt antud ettevõtte kapitaaltööde plaanist, samuti antud haru rahanduse organiseerimisest, see läheb kas vahetult selle ettevõtte kapitaalmahutuste finantseerimiseks või eraldatakse see täielikult või osaliselt ja kasutatakse teiste ettevõtete kapitaalmahutuste finantseerimiseks.

VI peatükk.

Kapitaalehituse finantsplaan.

ÜK(b)P XVIII kongressi poolt seatud ajaloolise ülesande lahendamine — järele jõuda ja ennetada ka majanduslikus suhtes kõige enam arenenud Euroopa kapitalistlikud maad ja Ameerika Ühendriigid ning saavutada kõigi rahvamajandusharude tehnilise varustuse tunduvat edasist kasvu — eeldab meie sotsialistliku tööstuse põhifondide uut suurimat kasvu.

«Kolmanda viisaastaku rahvamajanduse tõusu hiigelplaan nõuab vastavat uue ehitustöö hoogu», kõneles sm. Molotov oma esitises ÜK(b)P XVIII kongressil. Nagu teada, tööstuse kapitaalmahutuste üldmäär peab ulatuma 111,9 mlrd. rublani.

Partei ja valitsus on märkinud korduvalt, et ehituse parendamise, selle tempode tõstmise tee läheb võimsa ehitustööstuse loomise kaudu.

Oma määruses 11. veebruarist 1936. a. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee märkisid, et «Ehitusala korrastamise ja ehituse odavdamise aluseks on üleminek ehitusala omaette nokitsemiselt ja kodusel viisil töötamiselt suure ehitustööstuse teele. Selleks on vaja siirduda ehitustööde täitmisele hanke korras, s. o. alatiselt tegutsevate hankeorganisatsioonide poolt, kes omavad oma materiaal-tehnilist baasi (mehhanisme, transporti, käibevahendeid, elamufonde jne.) ning alatisi ehitajate kaadreid ja tuginevad oma töös suurele ehitusdetailide, pooltoodete ning konstruktsioonide tööstuslikule tootmisele».

Selle otsuse vastuvõtmise ajast on sooritatud suur ehitustööstuse loomise ja kindlustamise organisatsiooniline töö. NSV Liidu Ülemnõukogu kolmanda istungjärgu otsus erilise Ehitustööstuse Rahvakomissariaadi loomise kohta kinnistas organisatsiooniliselt lõplikult ehitustööstuse. Meie tööstuse tähtsamaid ehitusi tuleb teostada selle rahvakomissariaadi (ministeeriumi) jõududega. Teiste ministeeriumide valdusse jääb vähem tähtsate ehituste ja peamiselt tegutsevate ettevõtete kapitaaltööde teostamine nende ettevõtete endi jõududega (nn. majanduslikul teel).

Kapitaaltööde tähtsus sotsialistliku ehitustöö üldplaanis nõuab nende plaanistamise korra eriti hoolikat töötlemist.

Riiklik rahvamajanduse plaan määrab kindlaks vaid vahendite üldsumma, mis suunatakse põhifondide taastamise laiendamiseks, ja kapitaalmahutuste jaotuse üksikute harude ning ehituste järgi.

Ressursse, mida riik osastab oma põhifondide laiendamiseks, tuleb kasutada maksimaalse efektsusega. See eeldab nende plaanistamise ranget keskendamist.

Praegu kehtiv kapitaalehituse plaanistamise organisatsioon on määratud kindlaks NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 23. oktoobrist 1934. a. See NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsus määras kindlaks kõigi kapitaalkulutuste jaotuse ülelimiitseiks ja alalimiitseiks. Ülelimiitsete ehituste hulka kuuluvad need, millede eelarveline väärtus ei ole alla teatud kindlaid summasid (limiite). Nende summade suurus on mitmesugustele tööstusharudele määratud erinevalt. Kõige väiksemad tööstuse limiidid on määratud soolatööstuse ja ehitusmaterjalide ettevõtteile, kus nad moodustavad 0,5 mln. rbl. Kõige suuremad limiidid on määratud elektrijaamadele, kus need moodustavad 5 mln. rbl.

Iga ülelimiitse ehituse kapitaaltööde plaanid, mis näevad ette selle kapitaalmahutuste määrad plaanistatavaks aastaks, kinnitab NSV Liidu Ministrite Nõukogu. Ülejäänud ehituste

(alalimiitsete) tööde mahu kinnitavad ministeeriumid summade piires, mille neile selleks otstarbeks on lubanud NSV Liidu Ministrite Nõukogu.

Kuna ülelimiitse ehituse tööde plaani võetakse kulutused, mis kuuluvad tehnilise kava juurde lisatud eelarvesse, ehituses aga peale selle on võimalikud tööd, mida teostatakse üksikute eelarvete järgi, millel ei ole otsest suhet üldisse tehnilisse töökompleksi, siis ei ole võimatu ühel ja samal ettevõttel nii ülelimiitsete kui ka alalimiitsete objektide olemasolu. Sel juhul osa kapitaaltöid ettevõttes tuleb teostada plaani järgi, mille on kinnitanud NSV Liidu Ministrite Nõukogu, teine osa aga plaani järgi, mis on saadud ministeeriumilt.

Sellise olukorra näiteks võib olla tegutsev ettevõte, kus teostatakse suurt tehnilist rekonstruktsiooni (ülelimiitset ehitust) ja ehitatakse ühtaegu elamuid tegutsevate jaoskondade töölistele, mille ehitusel ei ole vahetut suhet teostatavasse tehnilisse rekonstruktsiooni (alalimiitsed objektid).

Kinnitatud kapitaaltööde plaanid näevad seega ette mitte vahendite summat, mis tegelikult on vajalikud ehituse teostamiseks, vaid täitmisele kuuluvate kapitaaltööde mahtu, mis on hinnatud muutumatute näitajatega (eelarveliste hindadega). Selliseks muutumatuks näitajaks on 1936. a. eelarvelise teatmiku andmed, mis on arvutatud, lähtudes 1936. a. kapitaaltööde teostamise tingimusist, s. o. selleks aastaks kinnitatud töönormidest, töö tasumise hinnetest, ehitusmaterjalide hindadest, lisakulude normidest jne. Seadistuse hinnad aga võetakse 1937. a. hinnakirjadest.

On arusaadav, et ehitustehnika edusammud, ehitustöö parem organiseerimine, tööviljakuse kasv jne. peavad viima selleni, et ehituse kulutused peaksid olema alla 1936. aastaks ettenähtud, s. o. alla eelarvelisi hindu. Ehitusprotsessi organiseerimise mihus väljendub esmajoones selle odavnemises. Ehituse odavnemisel, mis tähendab vahendite kokkuhoidu kapitaaltööde plaanistatud mahu teostamisel, on eriti oluline rahva-

majanduslik tähtsus, kuna ta lubab samade vahenditega luua uute põhifondide suuremaid masse.

ÜK(b)P XVIII kongress, formuleerides tähtsamaid ülesandeid kapitaalehituse alal, pani ette tagada ehitustöö maksuse alandamist kolmanda viisaastaku lõpuks 12% võrra teise viisaastaku lõpu taseme vastu. Seega peavad mahutused kapitaalehitusse 1942. a. andma põhifondide juurdekasvu 12% võrra rohkem, kui annaks sama kulutuste summa 1937. aastal.

Juba üksi ehituse maksuse alandamise ülesanne, mis määratakse iga aasta, võimaldab finantseerimise mahu määramist, mis on vajalik kapitaaltööde plaani teostamiseks tervikuna ja iga ehituse alal eraldi, väiksemais summades, kui see tuleneb vahetult neile kinnitatud tööde mahust.

Oluline tähtsus on ka ettenähtud kapitaaltööde osalise teostamise võimalusel materiaalsete väärtuste arvel, mis on veetud ehitusplatsile eelmisel aastal, s. o. möödunud aastal ehituseks finantseeritud summade arvel.

Ehitustöö protsessi pidevus eeldab ehitusplatsil alatist ehitusmaterjalide jääkide olemasolu.

Puudused ehitusprotsessi organiseerimisel viisid selleni, et paljudel ehitustel on jääke määrades, mis ületavad tunduvalt nende materjalide tõelist tarvidust. Teiste sõnadega, osa finantseeringut, mida need ehitused said möödunud aastail, osutus kasutatuks mitte vahetult ehituse otstarbeks, vaid materjalide ja seadistuse liigsete jääkide akumuleerimiseks. On ilmne, et neid ehitusele tarbetuid materjale võib ja peabki tema poolt mobiliseeritama ja need muudetama kapitaaltööde plaani katmise allikaiks. 1. jaanuariks 1938. a. oli tööstuslike ministeeriumide valduses olevatel ehitustel materjalide jääke 1750 mln. rbl. eest. Peale selle oli veel hanke-ehitusorganisatsioonidel materjale 660 mln. rbl. eest. Nende ehituste kapitaalmahutuste maht 1937. a. moodustas 12 700 mln. rbl. Seega oli ehitusplatsidel materjale umbes 19% määral kapitaaltööde aastamahust. 1938. a. ehitusel materjalide jäägid kasvasid jällegi.

Väga tunduv materjalide liiguste olem paljudel ehitusplatsidel teeb nende liiguste mobiliseerimise probleemi, nende kaasutamise rahvamajanduslikku käibesse, tõsiseks rahvamajanduslikuks probleemiks. Materiaalsete väärtuste elustamine, mis lebavad surnud kaubana paljudel ehitusplatsidel, mitte üksnes ei vabasta riigivahendeid, vaid võimaldab kasutada ka neid materjale majandusliku ehituse teistel aladel.

Finantseerimise õige mahu kindlaksmääramine, võttes arvesse ehitusel olevaid materiaalseid väärtusi, loob rahandusliku režiimi, mis soodustab ehitusel õiget materiaalsete ressursside kasutamist.

Need kaks põhitegurit — ehituse maksuse alandamise ja siseressursside mobiliseerimise ülesanne — määravad tööde mahu täitmise võimaluse väiksema otsese finantseerimise summaga. Nende mõlema ülesande rahandusliku väljenduse kindlaksmääramine on kapitaalehituse rahandusliku plaanistamise tähtsaimaks küsimuseks.

Ehituse maksuse alandamise ülesanne määratakse, lähtudes rahvamajanduse plaani võetud tööde maksuse alandamise üldülesandest ja arvesse võttes platsidel olevaid tööde maksuse alandamise konkreetseid võimalusi (tööviljakuse kasvu, haldusmajanduskulude vähendamist, materjalide kokkuhoidu jne.), samuti tööde struktuuri ennast. Nagu teada, kapitaalkulutused võivad minna: 1) puhtehituseks — ehitustöödeks selle sõna kitsamas mõttes, 2) seadistuse soetamise kuludeks, 3) seadistuse rakestamise töödeks — montaažtöödeks, 4) projektimise, teaduslike uurimistööde, tulevase ettevõtte kaadrite ettevalmistamise kuludeks jne.

On selge, et iga selle rühma kulude alandamise võimalused on mitmesugused. Näiteks seadistuse riiklike hindade stabiilsuse korral selle artikli kulutuste alandamine võib esineda ainult selle soetamise ja kohaletoimetamise lisakulude arvel. On ilmne, et ehitustel, millede plaanis on ette nähtud suured assigneeringud seadistuse soetamiseks, on vähem võimalusi

ehituse maksuse alandamiseks kui ehitustel, mille plaanis on ülekaalus ehitus-rakestustööd.

Sellest järgneb, et igale ehitusele peab kindlaks määrama ehituse maksuse alandamise ülesande eri määra ja et praktikas sageli rakendatav ehitusele ühesuguse ülesande kindlaksmääramise süsteem peavalitsuse kohta keskmiselt võetud määrades ei ole õige.

See ülesanne võib väljenduda ehituse finantsplaanis mitmesuguselt, sõltuvalt tööde teostamise moodusest. Kui tööd tehakse majanduslikul teel, avaldub kogu efekt nende odavnemisest vahetult ettevõttes, kes neid töid teostab endale. Kui aga töid teostab eriline ehitusorganisatsioon hankekorras ja tellija, kooskõlas kehtivate juhistega, tasub töövõtjale tööde täitmise eest eelarveliste hindadega (s. o. arvesse võtmata ehituse maksuse alandamise ülesannet), siis efekt maksuse alandamisest avaldub hankeorganisatsiooni rahanduslikus seisundis. Sel juhul ettevõte (tellija) vajab rahandusressursse, olenemata tööde maksuse alandamise ülesandest. Järelikult kapitaalkulutuste finantseerimise ulatuse kindlaksmääramisel plaanis peab arvesse võtma ainult summa, mis vastab tööde maksuse alandamise kokkuhoiule, mida teostatakse majanduslikul teel. Kokkuhoid tööde maksuse alandamisest, mis tehakse hankekorras, võetakse arvesse mitte kapitaaltööde katmise finantsplaanis, vaid ehitusorganisatsiooni enda finantsplaanis. On ilmne, et tööde teostamisel segasüsteemis ehituse maksuse alandamise kokkuhoid, mis langeb tööde osale, mida teostatakse majanduslikul teel, tuleb arvesse võtta ehituse üldises finantsplaanis. Kuivõrra tööde struktuur, mida teostatakse majanduslikul teel, on tavaliselt erinev töödest, mis tehakse hankekorras, oleks ühesuguse protsendi rakendamine mõlemal juhul ebaõige. Ehituse maksuse alandamise ülesannet peab tingimata diferentseerima kulutuste liikide järgi.

Selgitame kogu öeldut näites:

	Tööde aasta-plaan (tuh. rbl.)	Neist tehakse majand. teel (tuh. rbl.)	Tehakse hanke-korras (tuh. rbl.)	Alan-damise %	Peab arvesse võtma ette-võtte finants-plaanis (tuh. rbl.)
Ehitustööd	1000	300	700	5	15,0
Rakestustööd	400	100	300	5,5	5,5
Seadistuse soetamine .	800	800	—	1	8,0
Muud kulutused . . .	100	100	—	2	2,0
Üldse	2300	1300	1000	3,6	30,5

Meie näites ehituse maksuse üldine kokkuhoid ulatub 82 tuh. rublani (2300 tuh. rbl. × 3,6%).

Sellest 82 tuh. rublast töödel, mis tehakse majanduslikul teel, tuleb 5% 300 tuh. rublast, pluss 5,5% 100 tuh. rublast, pluss 1% 800 tuh. rublast, pluss 2% 100 tuh. rublast, s. o. 30,5 tuh. rbl. Ülejäänud kokkuhoiu summa langeb töödele, mis on antud hankeorganisatsioonile, ja võetakse arvesse mitte kapitaalehituse finantseerimise plaanis, vaid ehitusorganisatsiooni finantsplaanis.

Teiseks mitte vähem vastutavaks kapitaalehituse rahandusliku plaanistamise etapiks, nagu nägime, on ehituse siseressursside mobiliseerimise ülesande üldmäärade väljaselgitamine. Siin võib olla juttu ehituse põhimaterjalide jääkide, mitmet liiki abimaterjalide (erirõivastuse, inventari jne.) jääkide, seadistuse ja debitoorsete summade jääkide vähendamisest. Iseendast mõista, et sellist mobiliseerimist võib saavutada kahel teel — kas mittevajalike materjalide otsese realiseerimisega väljapoole või nende kasutamisega antud ehituses. Teostatud mobiliseerimise üldnäitajaks peab olema ehituses materiaalsete väärtuste jääkide absoluutmäära alandamine. On ilmne, et sellise ülesande ulatus oleneb kahest suurusest:

a) materiaalsete väärtuste ja debitoorsete summade tegelikust seisust ehituses,

b) nende tarvilikust hulgast, lähtudes aastaks plaanistatud tööde mahust.

Esimese näitaja väljaselgitamine raskusi ei tekita, kuivõrra see on antud vahetult ehituse arvestuses ja aruandluses. Teine näitaja nõuab üksikute väärtuste liikide teatavate normatiivide kindlaksmääramist. Muidugi sellised normatiivid tuleb kindlaks määrata eraldi materjalidele, seadistusele ja debitoorsetele arvutlustele.

Ehituse rahandusliku majanduse õige organiseerimine eeldab ilmselt sellele põhi- ja abimaterjalide normatiivide kindlaksmääramist kohandatult nendega ehituse varustamise individuaalseile erilisustele. Siin peab arvesse võtma ka nende materjalide hangete regulaarsust, tähtsamate hankijate kaugust, nende materjalide erikaalu, mida toodetakse vahetult ehituse abiettevõtteis, jne.

Normatiivide kindlaksmääramise metodoloogia nendele materjalidele peab sobima nende tootmisvarude arvutluse metodoloogiaga tegutsevais ettevõtteis.

Tähtsaimate ehitusmaterjalide normatiive peab diferentseerima sõltuvuses sellega, millisel staadiumil on ehitus.

Praegusel ajal selliseid individuaalselt töödeldud materjalide normatiive ehituste jaoks meil ei ole, ehkki nende vajadus on silmanähtav.

Selle asemel lähtutakse rahanduslikul plaanistamisel materjalidega normaalse tagamise keskmistest normidest (mis on kõigil ehitustel ühesugused). Sellised normid on hanke-ehitusorganisatsioonidele kindlaks määratud seadusega. Neile ehitustele, mida teostatakse majanduslikul teel, vajalike materjalide arvutlemisel lähtutakse hankeorganisatsioonide normatiividest.

Hankeorganisatsioonid, kes töötavad ühel platsil, moodustavad oma käibevahendid omavahendeist 10,3% suuruses aasta-ehitusplaanist ja avansist, mida saadakse tellijalt ja mille määr ei tohi ületada 15% aastalepingu summast ehitustööde täitmise korral. Üldse võib hankeorganisatsioonidel olla

käibevahendeid kuni 25,3% oma aastaplaanist. Kuid need vahendid katavad mitte üksnes materjalide jäägid, vaid ka lõpetamata toodangu jäägid, mida tellija pole tasunud (kas selle tõttu, et tasumise tähtaeg ei ole veel saabunud, või ka selle tõttu, et see lõpetamata toodang kujutab endast konstruktiivelementide lõpetamata osa, mis ei kuulu tasumisele). Käibevahendite osa, mis läheb lõpetamata toodangu katmiseks, ei tohi olla vähem kui 7—8%. Seega materjalide jääk (kaasa arvates abimaterjalid, erirõivastus, majandusinventar jne.) ei tohi töövõtjal olla rohkem kui 17—18% aastaplaanist, s. o. maksimum võib moodustada 60-päevase jäägi.

Tuginedes sellele praktikale ehituse varu hindamisel, lähtutakse ka majanduslikul teel sooritatava ehituse korral samuti 60-päevasest varust kui materjalide normaaljäägist, võttes plaani siseressursside mobiliseerimiseks kõik materjalide jäägid, mis ületavad sellise normi. Iseendast mõista tuleb see 60-päevane varu arvutada mitte kogu kapitaaltööde mahust, vaid ainult ehitus-raskestustöödest, kuna teised kapitaalmahutuste liigid — seadistuse soetamine, mittemahulised kulutused — materjale ei nõua.

Kordame siiski, et materjalide jäägid ehitusel ei olene ainult ehitusplaani mahust, vaid tehakse kindlaks paljude teiste ehituse individuaalsete erinevustega, ja seepärast huupi normaalvaruna 60 päeva kinnitamine igasugustele ehitustele oleks ilmselt ebaõige.

Kui materjalide jääkide suhtes ei saa rakendada kõigile ehitustele ühtlast normi, siis seda enam on ühtlane norm täiesti ebaõige vajalike seadistuse jääkide määramiseks. Ehitusel peab normaalselt olema vaid see seadistus, mille rakestus on ette nähtud vastava aasta plaanis. Seadistus, mida pole võetud rakestuse aastaplaani, ja seda enam seadistus, mille rakestamist ehituse tehnilises projektis ei ole üldse ette nähtud, tuleb ilmsesti ehitusest üle viia ja laekumised selle realiseerimisest võtta kapitaaltööde aastaplaani üheks katteallikaks. Erandi võib teha

ainult seadistusele, mis on tellitud nimelt antud ehitusele ja mis ainult sellele on vajalik. Tavaliselt peab siseressursside mobiliseerimise plaani seadistuse liini mööda võtma seadistuse kogu summa, mida ei ole seadistuse juurde lisatud aastaplaanis märgitud.

Lõpuks debitoorsete summade plaan peab lähtuma ebaseadusliku debitoorse võlgnevuse täielikust likvideerimisest. Eriti tuleb tähele panna ehituse arvelduse seisundit töövõtjaiga.

Praktikas sageli avansi määr, mis tellija on andnud töövõtjale, ületab seadusega kindlaksmääratud norme. See on seletatav kas ehitusplaani muudatustega (selle vähendamisega aasta kestel) või töövõtja poolt oma avansi kustutamise kohustuste mittetäitmisega. Sageli juhtub ka töövõtja võlgnevust tellijale nn. muude arvelduste alal, s. o. teenendite eest, mis on osutatud hankeorganisatsioonile (valve ja tuleohu kaitse, elektrijõud, aur ja vesi, juurdeveo-raudtee liini kasutamine jne.), või talle antud materjalide eest. Selline võlgnevus on ebaseaduslik ja selle kustutamine, samuti kui ebaseadusliku avansi osa kustutamistki, tuleb arvesse võtta finantsplaani koostamisel ja seda tuleb vaadelda kui plaanistatava aasta kapitaalehituse finantseerimise ressursse.

On ilmne, et kogu rahandusliku plaanistamise protsess selles osas on lahutamatult seoses ehituse rahandusliku majanduse plaanistamise üldiste ülesannetega.

Kapitaalehituse finantseerimise plaanis tuleb arvesse võtta vaid seda ehituse siseressursside mobiliseerimist, mis kuulub majanduslikul teel teostatavasse ehitusse. Ehitusorganisatsioonide siseressursside mobiliseerimist tuleb arvesse võtta nende finantsplaanides. Määranud kindlaks plaani võetud kokkuhoiu ehituse maksuse alandamisest ja siseressursside mobiliseerimise määrad, teeme kindlaks ehituse otsese finantseerimise määra.

Ehituse finantseerimist teostatakse rea allikate arvel. Siia kuuluvad kõigepealt amortisatsioonilised lisandid, mis jäävad

üle pärast kapitaalremondi plaani katmist. Edasi kuuluvad siia ettevõtete omad kasumid selles osas, mis suunatakse kapitaalehituse finantseerimiseks. Lõpuks kuulub siia eelarveline finantseerimine. Eelarvelise finantseerimise osa kapitaaltööde plaani katmises oleneb nii oma akumulatsioonide määradest, mida võidakse kasutada selleks otstarbeks, kui ka iga konkreetse ehituse rahvamajanduslikust tähtsusest. Tähtsaimad ehitused peavad olema tagatud finantseerimisega ja tööde käiku neis ei saa asetada sõltuvusse akumulatsioonide plaani täitmisest tegutsevate ettevõtete poolt. Seepärast tuleb uusi põhiehitusi finantseerida eelarve arvel. Vähema rahvamajandusliku tähtsusega ehitusi ja peamiselt kapitaaltöid, mida teostatakse tegutsevais ettevõtteis, tuleb esmajärjekorras finantseerida ettevõtete omade akumulatsioonide arvel. Selline kord, tagades tähtsaimate ehituste katkestamatut finantseerimist, samal ajal tugevdab tegutsevais ettevõtteis isemajandamist, kui kapitaalehitus neis asetatakse sõltuvusse kasumite akumulatsiooni tegelikust käigust.

Üksikute finantseerimise allikate osa teise viisaastaku kapitaaltöödes oli järgmine (%-des):

	Raske-tööstus	Metsa-tööstus	Kerge-tööstus
Üldse (kaasa arvatud kapitaalremont) .	100,0	100,0	100,0
Selles:			
Eelarvelise finantseerimise arvel . . .	72,7	78,1	64,6
Amortisatsiooni arvel	18,1	20,1	22,7
Kasumi ja muude allikate arvel . . .	9,2	1,8	12,7

Otsustavaks allikaks kapitaalehituse finantseerimisel on seega eelarvelised assigneeringud. Seda oma osa säilitasid need ka 1939. ja 1940. a.

Kuivõrra eelarve suhtlused majandusorganisatsioonidega praegusel ajal kujunevad mitte üksikute ettevõtete, vaid peavalitsuste finantsplaanide järgi, siis omavahendite taasjaota-

mise ülesannet, mis on määratud peavalitsuste finantsplaanide järgi kapitaaltööde finantseerimiseks üksikute ettevõtete vahel, peavad teostama peavalitsused ise. Selline jaotus saavutatakse peavalitsuste arveldusarvetes neile alluvate ettevõtete kasumite ja amortisatsiooniliste lisandite summade selle osa kontsentratsiooniga, mis ületab nende vajadusi, ja nende summade üleandmisega ettevõtteile, kelle tööde plaanid nende omade mahutustega ei kattu. Seepärast võib majandusorganisatsioonide omi mahutusi kapitaalehitusse teostada kahel teel: 1) kas kasumite ja amortisatsiooniliste lisandite kasutamise teel vahetult ettevõtete kapitaaltöödeks, kelle juures need summad kujunesid, 2) või nende summade taasjaotamise teel peavalitsuste kaudu.

Nagu teada, kõik ressursid, mis on määratud kapitaalehituse finantseerimiseks, tuleb sõltumata nende päritolust esialgu koondada kapitaalehituse finantseerimise eripankadesse. Seepärast rahandusressursside plaanistamine kapitaalehituse otstarbeks on tihedas seoses eripankade tööga, kes teostavad finantseerimise protsessi ennast.

Põhidokumendiks, mis fikseerib ehituse finantseerimise ulatuse ja allikad, on finantseerimise limiit — dokument, mis määrab panga suhtluse ehitusega. See limiit sisaldab nii ehitusele kinnitatud tööde mahu üldsumma eelarvelistes hindades kui ka kõik selle tööde mahu katteallikad, s. o. mitte üksnes selle finantseerimise otsesed allikad, vaid ka kokkuhoiu ehituse maksuse alandamisest ja plaaniliste ressursside mobiliseerimise summa. Selle dokumendi koostamise näide on toodud lk-l 184.

Meie esimese näite järgi vahendite üldsumma, mis suunatakse kapitaalehitusse, koosneb otsese finantseerimise summast 1500 tuh. rbl., ehituse maksuse alandamise kokkuhoiust 45 tuh. rubla ja vahendeist, mis saadakse siseressursside mobiliseerimisest, 130 tuh. rbl., üldse 1675 tuh. rubla.

Teises näites plaan märgib mitte materiaalsete väärtuste mobiliseerimist, vaid vastupidi — nende jääkide kasvu. See-

Finantseerimise allikad	I näide	II näide
Finantseerimise limiidi üldsumma	1500	1200
Selles:		
Riigieelarve	700	400
Tsentraliseeritud omad mahutused:		
amortisatsioon	200	100
kasum	—	200
Kohapealsed:		
amortisatsioon	500	400
kasum	100	—
Muud	—	100
Kokkuhoid ehituse maksuse alandamisest, mis teostatakse majanduslikul teel	45	30
Siseressursside mobiliseerimine (+) (—)	+130	—70
Vahendite üldsumma, mis suunatakse kapitaalehitusse	1675	1160

pärast vahendite summa, mis paigutatakse vahetult ehitusse, siin juba määratakse otsese finantseerimise summana (1200 tuh. rbl.), pluss plaanistatud kokkuhoid ehituse maksuse alandamisest (30 tuh. rbl.), miinus plaanistatud materiaalsete väärtuste suurenemine platsil (70 tuh. rbl.), üldse 1160 tuh. rbl.

Tsentraliseeritud omavahendite panuste all mõistetakse kasumit ja amortisatsioonilisi lisandeid, mida taasjaotab peavalitsus ja seepärast laekuvad Tööstuspanka mitte vahetult ettevõttelt, vaid peavalitsuse kaudu. Omamahutuste summad kohapeal — need on summad, mida annavad ettevõtted nende omade kapitaaltööde finantseerimiseks. Lahtris «muud» näidatakse mitte-eelarvelise iseloomuga vahendid, mida samal ajal aga ei saa kanda kasumi või amortisatsiooni hulka. Sellised on näit. vahendid, mida ettevõtted saavad liigse või vananenud seadistuse realiseerimisest, mis esineb nende põhitegevuse bilanssides ja mida võidakse kasutada nende kapitaalehituse finantseerimiseks. Siin tulebki peegeldada vahendeid, mida saadakse nn. teiste organisatsioonide poolt finantseerimise korras.

See finantseerimine võib esineda juhul, kui antud ehitusobjektist on huvitatud paljud ettevõtted ja selle assigneerimine läbib paljude organisatsioonide plaane. Sellise objekti ehitamist ennast teostab muidugi üks neist ettevõtteist, kõik ülejäänud ettevõtted aga annavad nende poolt ehituseks assigneeritud vahendid ettevõttele, kes teostab vahetult seda ehitust. Viimase plaanides need üleantavad vahendid peegeldatakse lahtris «muud» jaotuses «omamahutused».

Tavaliselt selles korras teostatakse kanalisatsiooni, veevärgi jt. ehitust, millistest töödest on huvitatud paljud rajooni tööstusettevõtted ja organisatsioonid. Samas lahtris võidakse peegeldada ka summasid, mida ehitus saab oma põhivahendite (mehhanismide, abiehituste jne.) realiseerimisest, mis omal ajal on ostetud nn. peaeelarve kolmanda (tagastatava) osa arvel.

Me juba nägime, et ehituse finantsplaani struktuurile on tõsise tähtsusega ehitustööde teostamise viis, kuna hanke teel ehitamisel kokkuhoid selle maksuse alandamisest ja siseressursside mobiliseerimisest selles plaanis peegeldust ei leia.

Kuid tööde teostamisel majanduslikul teel nende finantseerimist võib toimetada kahte moodi. Kõiki ülelimiitseid ehitusi, mis on viidud hanke-meetodile, tuleb finantseerida ehitustööde täitmist mööda. Finantseerimist ehituskulutuste otsese katmise teel (materjalide arvete tasumine, vahendite andmine töötasuks, haldus-majanduskulud jne.) võib teostada vaid alalimiitsete ehituste alal. Finantseerimine ehituse plaani täitmist mööda tähendab riigi raha andmist ehitusele täpses vastavuses tema poolt riikliku tööde plaani täitmisega. Selline kord viib ehituses otsustavale rahandusliku kontrolli tugevdamisele.

Selle korra olemus seisab järgmises. Ehitustööde teostamist toimetab eriline ehitusaparaat (kapitaalehituse osakond). Kapitaalehituseks antavate vahendite käsutamist teostab ettevõtte direktor. Ettevõtte direktor annab need vahendid oma kapitaalehituse osakonnale mitte tema kulude tasumise, vaid

täidetud ehitustööde tasumise teel. Arveldused teostatakse Tööstuspanga kaudu ja tema kontrolli all.

Vahendite summa, mida käsutab ehitus, määratakse tervikuna tema töö mihusega, tema poolt ehitusplaani täitmise käiguga. Eriline tähtsus on sellel, et direktori poolt ehitustööde tasumine, mida on teostanud kapitaalehituse osakond, peab toimuma mitte tegeliku omahinna järgi, vaid hindadega, mis on ette nähtud ehituse eelarves, arvesse võttes selle plaanistatud maksuse alandamise ülesannet. Järelikult tööde kallinemine mõjub vahetult ehituse rahanduslikule seisundile.

Kuid selleks, et kapitaalehituse osakond võiks teha ehitustöid, tal peavad olema käsutada erilised käibevahendid. Selliseid käibevahendeid peab osastama kapitaalehituse osakonnale ettevõtte direktor üldsummade arvel, mis on antud ehitusele finantsplaani järgi. Seda kapitaalehituse osakonna varustamist käibevahendeiga teostatakse ettevõtte direktori poolt avansi ülekandmise teel kapitaalehituse osakonna juhatajale tulevasteks ehitustöödeks.

Kapitaalehituse osakonnale ülekantava avansi arvutamise õigsus on tähtsamaid momente kogu finantseerimise ja kontrollimise mehhanismi funktsioneerimises. Kui avanssi kantakse kapitaalehituse osakonnale liigsel määral, siis võimaldab see talle akumuleerida mittevajalikke materiaalsete väärtuste jääke, teha selleks asjatuid kulutusi või, mis veel halvem, kasutada neid vahendeid oma kahjumite katteks, mis tekivad seoses tööde kallinemisega. Nii võib ebaõige avansi arvutamine nurjata kogu ülalesitatud süsteemi mõtte, selle kontrolliva ja organiseeriva tähtsuse. Avansi arvutamine on seega ehituse käibevahendite plaanistamise meetodiks.

Avansi arvutlemisel tuleb pidada silmas, et kapitaalehituse osakonna poolt teostatud tööde tasumist direktor teostaks kord kuus.

Vastavalt sellele tuleb avansi arvutamisel võtta arvesse vahendite tarvidust: 1) ehitusmaterjalide tasumiseks, mis on

mahutatud ehituse teostamisse enne nende kulutuste õiendamist ettevõtte direktori kontokorrentarvelt, s. o. kuu jooksul; 2) töötasu maksmiseks samuti enne nende kulude katmist ehitustööde arvete tasumise teel; 3) ehitusmaterjalide alatiste jääkide moodustamiseks platsil ja teel. Sellise jäägi määra peab kindlaks tegema plaaniga ja, nagu juba nägime, normaalselt ei tohi see ületada 60-päevast tarvidust. Materjalide hooajaliste varundamiste teostamise vajaduse puhul need kulutused tuleb arvesse võtta täiendavalt; 4) ehitusel vajalike konstruktsioonide ja detailide veoks. Industriaalsete meetodite juurutamine ehitusse nõuab igakülgset detailide ja konstruktsioonide rakendamise praktika laiendamist, mis on valmistatud selleks otstarbeks spetsialiseeritud ettevõtteis. Kuid selle avansiosa ülekanne kapitaalehituse osakonna juhataja käsutusse peab toimuma vaid konstruktsioonide ja detailide tegelikku vedu mööda platsile, selleks et neid vahendeid ei saaks kasutada teisteks otstarveteks; 5) lõpetamata toodangu jääkide moodustamiseks ehituste abiettevõtteis, kes ei ole viidud iseseisvale bilansile (tisleritöökojad, mittemaagi kaevamise karjäärid jne.). Selle avansiosa arvutamisel tuleb silmas pidada, et valitsus abiettevõtteile, kes viidud iseseisvale bilansile, on määranud kindlaks käibevahendite normatiivi 15% suuruses nende aastaplaanist; 6) ühiselamute inventari ostmiseks, ajutiste seadmete ehitamiseks, milleks ei ole eri assigneeringuid (nn. tiitlivälised ehitused), samuti aruandeliste summade andmiseks.

Samal ajal aga kapitaalehituse osakond käsutab ka mõningaid alatisi seaduslikke kreditoorseid summasid. Esmajärjekorras on selleks minimaalne töötasu võlgnevus töölistele ja teenistujaile, samuti maksete alal sotsiaalkindlustuse organeile. On ilmne, et selle summa võrra võib ehitusel vajaliku avansi määra vähendada.

Avansi määr tuleb kindlaks määrata igakvartaalselt ja selle arvutamise küsimus on kvartaalse, mitte aga aastaplaanistamise küsimus. See on seda enam õige, et aasta lõpul kõik

kasutamata assigneeringud kapitaalehituseks suletakse. See jääkide sulgemine puutub mitte üksnes kapitaalehituse osakonna kasutamata jääkidesse direktori kontokorrentarvel, vaid ka vahendite jääkidesse arveldusarvel.

Järelikult rahanduse plaanistamist ülelimiitsele ehitusele, mida tehakse majanduslikul teel, teostatakse kahel viisil. Finantseerimise plaan määrab kapitaaltööde katteallikad. Avanss, mis kantakse kapitaalehituse osakonna arveldusarvele, fikseerib talle vajaliku käibevahendite määra.

Kapitaaltööde teostamisel hankemeetodiga need kaks plaanistamise viisi eraldatakse teineteisest organisatsiooniliselt: kapitaaltööde katteallikate plaanistamine läheb ettevõtete-tellijate liini mööda, s. o. ettevõtete liini mööda, kelle kapitaaltöid teostatakse; ehituse käibevahendite plaanistamine aga lahendatakse juba ehitusorganisatsioonide endi rahanduse plaanistamise liini mööda.

Seepärast on meil ehituse finantsplaani kõrval veel hankeorganisatsioonide finantsplaan, ehitustööstuse finantsplaan.

Kuivõrra ehitusorganisatsiooni kulutusi tasub tellija ehitustööde täitmist mööda, siis hankeorganisatsiooni rahandusliku majanduse organiseerimise otsustavaks küsimuseks on tema arvelduste organiseerimine tellijaga täidetud tööde eest.

Praegu kehtiv tellija arvelduste kord töövõtjaga on määratud kindlaks seadusega 26. veebruarist 1928. a. Selle korra järgi arveldusi toimetatakse tellija poolt täidetud hanketööde vastuvõtu-aktide alusel. Need aktid tuleb koostada tegelikult teostatud tööde mõõtmise alusel natuuras. Sellist mõõtmist peavad toimetama mõlemad pooled ja olemuselt tähendab see töövõtja poolt tellijale tehtud tööde üleandmist. Sellisele üleandmisele ja järelikult vastuvõtu-aktidesse võtmisele kuuluvad ainult lõpetatud konstruktiivelementide osad (tellisemüüri kuupmeetrid, põranda ruutmeetrid, krohvimine jne.). Lõpetamata konstruktiivelementide osi (lõpetamata nn. mustad põrandad, seinad, mis on ette valmistatud krohvimiseks, kuid mitte krohvi-

tud jne.) tööde vastuvõtu-akti ei võeta. Järelikult selle korra tõttu töövõtjal võib kujuneda lõpetamata töid, mille kulusid tellija talle ei tasu ehk täpsemini — tasutakse vaid pärast kindlate konstruktiivelementide osade lõpetamist.

Ainult lõpetatud konstruktiivelementide osade vastuvõtu-aktidesse võtmine põhineb sellel, et ainult neil on ehituse eelarveis iseseisvad hinded, s. t. — on määratud nende täitmise eelarveline kulutuste maksus. Selline kord ergutab pealegi kiiremat tööde teostamist, sunnib hankeorganisatsiooni keskendama jõude kindlaile aladele ja mitte neid killustama kogu ehituse rindel. Konstruktiivelementide tükeldamine oleneb iseseisvate hinnete arvust, mis esinevad antud ehituse eelarves, ja seepärast mitmesugustel ehitustel võib see olla erinev. Kuid kõigi eelarvete aluseks, mis koostatakse pärast Rahvakomissaride Nõukogu otsust 26. veebruarist 1938. a., tuleb võtta Rasketööstuse Rahvakomissariaadi poolt töödeldud ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu poolt kinnitatud üldehitustööde eelarveliste rühmnormide teatmik. Need eelarved peavad loomulikult sisaldama hindeid, mis on koostatud ühtede ja samade ning järelikult ühtlase tükeldamise põhimõtete järgi.

Teostatud tööde mõõtmist tuleb toimetada igakuuliselt. Mõõtmise alusel koostatud tööde vastuvõtu-akt peab määrama summa, mis kuulub tasumisele töövõtjale täidetud tööde eest. See summa arvutatakse konstruktiivelementide lõpetatud osa arvu korrutamise teel nende eelarveliste hinnetega. Sellise korra kehtimisel töövõtja kulud kaetakse tööde tegelikku täitmist mööda ja seejuures nende eelarvelise maksuse järgi. Kuna aga tööde tasumine vaid üks kord kuus nõuaks ehitusorganisatsiooni varustamist üsna suurte käibevahendeiga, siis näeb seadus ette kuuarvelduste kõrval ka dekaadilisi arveldusi.

Hankeorganisatsiooni poolt teostatud tööde tasumine toimub tellijale ehituse finantsplaani järgi antud summade piires ja arvel.

Hankeorganisatsiooni käibevahendite küsimust peab aga otsustatama vahetult tema enda finantsplaaniga, mis on selle plaani kesksemaks osaks. Me nägime, et tegutsevate ettevõtete käibevahendid kujunevad kahe allika — omavahendite ja pangakrediitide arvel. Ehitusorganisatsioonide käibevahendid moodustatakse veidi teistsugustel alustel. Nende allikaiks, peale omavahendite ja pangakrediitide, on tellijalt saadud avansid. Ehitusorganisatsioonide varustamine omakäibevahendeiga on reglementeeritud NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrusega 11. veebruarist 1936. a. «Ehitusala parendamise ja ehituse odavdamise kohta» ning NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 26. juulist 1933. a. «Ehitusorganisatsioonide käibevahendite kohta».

Kooskõlas nende seadustega ehitusorganisatsioonile vajalike omakäibevahendite ulatus määratakse kindlaks protsentides tema aasta-ehitusplaanist ja järelikult oleneb vahetult tema poolt teostatava ehituse suurusest. Protsent ise diferentseeritakse sõltuvalt organisatsioonilisest struktuurist ja ehitusorganisatsiooni spetsialisatsioonist. Näiteks ehitusorganisatsioonidel, kes teevad töid mitmel platsil, peab olema käibevahendeid 11,7% suuruses nende aasta-tootmisplaanist, organisatsioonidel aga, kes töötavad ainult ühel platsil, peab olema vähem käibevahendeid, nimelt 10,3%; ehitusorganisatsioonidel, kes teostavad eritöid (elektrotehnilisi, sanitaar-tehnilisi jt. töid) — 14%.

Kuid selline diferentseerimine ei võta sugugi arvesse organisatsiooni töö individuaalseid erilisusi ja seepärast ei saa seda lugeda küllaldaseks.

NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrus 26. juulist 1933. a. määrab kindlaks tarviduste loetelu, mis kuuluvad katmisele organisatsiooni omakäibevahendeiga:

a) limiteeritud, s. o. mis on ette nähtud plaanis kui alatised, materjalide varude väärtus ehitusorganisatsioonide baa-

side ladudes ja materjalide väärtus teel. Järelikult materjalide jääke vahetult ehitusplatsil omavahenditega katta ei tohi;

b) lõpetamata toodang töötasu kulutuste osas, haldus-valitsemis- ja teised (peale materjalide) kulud kuni tellijailt maksete saamiseni üleande-aktide alusel. Nende kulutuste määramisel on vaja silmas pidada, et valitsuse määrus 20. juulist 1933. a. eeldas tellija poolt kõigi töövõtja kulutuste ja mitte üksnes lõpetatud konstruktiivelementide osa kulutuste täielikku tasumist (muidugi eelarveliste hindadega), kuna viimane arvelduste kord on sisse seatud alles 1938. a. Seepärast hankeorganisatsiooni omavahendid ei tohi katta tema lõpetamata toodangu kulutusi, mis koosneb lõpetamata konstruktiivelementide osadest, ja on seepärast tellija poolt normaaltähtajaks tasumata (dekaadiarvete ja vastuvõtu kuuaktide järgi);

c) oma transpordi ja alatiselt töötavate mullakaevurite limiteeritud furaaži jääkide väärtus;

d) plaani järgi kindlaksmääratud tööriistade, erirõivastuse, kütteaine ja teiste abimaterjalide varude väärtus;

e) ajutiste ehitiste väärtus, mida ehituse tiitelnimestikes pole ette nähtud;

f) tööjõu värbamise kulud.

Seega omakäibevahendid ei kata materjalide jääke ehitusplatsil, lõpetamata toodangut materjalide kulutuste osas enne nende tasumist dekaadiarvete ja vastuvõtu-aktide järgi ning kõiki mahutusi lõpetamata konstruktiivelementide osadesse, mis ei kuulu tellija poolt üldse tasumisele.

Need tarvidused tuleb katta eri avansiga (kuni 15% aastalepingu summast), mille annab tellija töövõtjale.

Avansi annab tellija, lähtudes hankeorganisatsiooniga sõlmitud aastalepingu summast kapitaalehituse üldassigneeringute arvel. Kui töövõtja suhtlused tellijaga lõpevad aasta keskel, katab sellise avansi töövõtja teostatud töödega. Tavaliselt aga tellija suhtlused töövõtjaga kannavad kestvamat iseloomu

ja vormistatakse mitte üksnes aasta-, vaid peaeelarvega. Sel juhul avanss, mille on saanud töövõtja, siirdub järgnevasse aastasse ja on organisatsiooni käibevahendite moodustamise allikaks (kuni ehituse lõpetamiseni). Ilmsesti peab avanss, mis siirdub järgnevasse aastasse ja on antud jooksva aasta finantseerimise aastaplaani arvel, olema eriti ette nähtud kapitaalehituse finantsplaanis, sest muidu selle andmine toimuks tööde aastamahu vähendamise arvel, mis pole lubatav. Järgnevasse aastasse siirduv avanss tuleb plaanis arvesse võtta samuti, nagu võetakse arvesse ehituste materiaalsete väärtuste vajaduski, kuna sel viisil toimubki ehitusorganisatsioonil materjalide jäägi juurdekasvu katmine.

Kui ehitustööstuse käibevahendite moodustamist avansside arvel peab ette nägema organisatsioonide finantsplaanis, kellele ehitust teostatakse, siis tema varustamist käibevahendeiga tuleb peegeldada ainult tema enda finantsplaanis. Hankeorganisatsiooni omakäibevahendite moodustamise otsustavaks allikaks on kokkuhoid, mis saadakse ehituse maksuse alandamisest. Tellija tasub hankeorganisatsiooni poolt täidetud tööd eelarveliste hindadega, järelikult kogu kokkuhoid tööde täitmisest odavamini, kui see on ette nähtud eelarves, peab jääma töövõtja käsutusse. Selline kord ergutab võitlust ehituse maksuse alandamise eest, huvitab materiaalselt organisatsiooni ehituse odavdamise ülesande täitmises.

Kuna ehituse maksuse alandamisest saadav kokkuhoiu plaanistatud summa on kogu ettevõtte aastatöö saaduseks, hankeorganisatsioonil aga tarvilikud käibevahendid võivad olla vaja juba aasta algusest, siis Tööstuspank on neil juhtudel kohustatud oma krediidiga avansseerima tulevast kokkuhoidu ehituse maksuse alandamisest. Kui plaanistatud kokkuhoiu määr ületab hankeorganisatsioonile vajalikke summasid omakäibevahendite ja oma kapitaalmahutuste juurdekasvuks, siis vahendite ülejäägi peab hankeorganisatsioon kandma riigieelarvesse.

Kokkuhoiu kõrval ehituse maksuse alandamisest peab hankeorganisatsiooni käibevahendite moodustamise allikaks olema tema kasum. See kasum kujuneb sellest, et eelarvete koostamisel ehitus-rakestustööde kalkulatsiooni võetakse plaanilisi akumulatsioone 3% suuruses.

Tellija omakäibevahendid ja avanss peavad katma organisatsiooni alatised käibeväärtuste vajadused. Ajutised tarvidused, mis on seoses ehitusmaterjalide, furaaži ja kütteaine hooajalise varundamisega ja akumulatsiooniga, tuleb katta Tööstuspanga krediitidega. 1. jaanuari 1938. a. bilansi andmete järgi hankeorganisatsioonidel, kes kuulusid tööstuslike rahvakomissariaatide koosseisu, suhtlus nende kolme vahendite allika vahel esines järgmisel kujul:

Omakäibevahendid . . .	53%
Tellijate avansid	29%
Tööstuspanga krediidid . .	18%

Nende arvude hindamisel tuleb siiski silmas pidada, et 1938. a. jooksul äärmise avansi määra, mida antakse hankeorganisatsioonile, tõsteti 10%-lt kuni 15%-ni ja järelikult praegusel ajal avansside tähtsus ehitustööstuse käibevahendeis peab olema suurem. Sellised on üldjoontes ehitustööstuse rahandusliku majanduse organisatsiooni tegelikud põhimõtted.

Mõned hanketrustide ja -kontorite rahanduse tegeliku organisatsiooni jooned vajavad muutmist. Esmajoones on vaja loobuda hankeorganisatsioonile tarvilike käibevahendite määramisest, lähtudes ühtlasest protsendist, ja siirduda organisatsioonile vajalike materiaalsete väärtuste normimisele vastavalt ehitusorganisatsiooni individuaalseile erilisusile. Peale selle hankeorganisatsioonide käibevahendite moodustamine osaliselt tellija avansside arvel ei tugevda ehitustööstuses isemajandamist. Avanss antakse tavaliselt hankelepingu sõlmimisel ja järelikult väljaspool sõltuvust ehitusplaani täitmise käigust. Enamik hankelepinguid näeb ette avansi kustutamist täidetud tööde arvetega. Järelikult kui organisatsioon ei täida plaani,

ei kustuta ta ka avanssi ja järelikult tal on suured rahandusressursid ja kindlam rahanduslik seisund, kui organisatsioonil, kes täidab plaani. Õigem oleks see ehitustööstuse käibeväärtuste osa katta mitte tellija avansiga, vaid Tööstuspanga erikrediitidega. Selline kord kõvendaks panga sidet hankeorganisatsioonidega ja tugevdaks panga kontrolli selle üle.

Kapitaaltööde teostamine eriliste ehitustrustide poolt lahendab radikaalselt küsimuse põhitegevuse ja kapitaalehituse vahendite piiramisest. Sellise piiramise vajadust dikteerib asjaolu, et vahendite suunamine riigi põhifondide laiendamiseks ühelt poolt ja selle materiaalsete varude (käibefondide) suurendamiseks teiselt poolt määratakse rahvamajanduse plaaniga, ning selle suhtluse igasugune rikkumine tähendab plaani võrrete rikkumist.

Selline piiramine on vajalik ka siis, kui kapitaaltööd teostatakse tegutsevas ettevõttes ja ettevõtte enda jõududega. Nagu teada, seda piiramist saavutatakse esmajoones sellega, et ettevõttel on kaks bilanssi. Igal neist ettevõtte tegevusaladest on temale kinnistatud vahendid ja nende vahendite kasutamine teisteks otstarveteks (kas käibevahendeid — kapitaalmahutusteks või kapitaalehitusele ettenähtuid käibe vajadusteks), rikkudes rahvamajanduse plaani ülesannet, on jäme finantsilise distsipliini rikkumine.

Vahendite mitte otstarbe järgi kasutamise keeld ei tähenda muidugi majanduslike suhtluste keelamist ettevõtte põhitegevuse ja tema kapitaalehituse vahel. Tavaliselt osutab põhitegevus kapitaalehitusele paljugi teenendeid — varustab seda elektriga, auruga, veega, valmistab vajalikke esemeid oma abijaoskondades ja paljudel juhtudel annab ka materjale, mis on ostetud käibevahendite arvel. Seda liiki majanduslike sidemete arendamine ja kõvendamine ettevõtte töö mõlema ala vahel on muidugi vajalik. Kuid käibevahendite mahutamise vältimiseks kapitaalehitusse ei tohi seda liiki teenendeid osutada tasuta. Kapitaalehitus on kohustatud tasuma ettevõtte põhitegevusele

tema materjalide tootmise ja teenendite kulutused kapitaalehitusele. Loomulikult saab siin juttu olla vaid kulutustest, mis on hinnatud plaanilise omahinna järgi, kuna ettevõtte halva töö tulemuste veeretamine kapitaalehitusele, selle omahinna tõstmine oleks ebaõige, mitteisemajandavuslik ja takistaks ehituse maksuse alandamise ülesande täitmist.

Range finantsilisest distsipliinist kinnipidamise vajadus põhitegevuse suhtlustes kapitaalehitusega nõuab arvelduste teostamist nende vahel Tööstuspanga kontrolli all. Siit järgnebki kategooriline seaduse nõue (NSV Liidu RKN-i määrus 26. veebruarist 1938. a.) arvelduste toimetamise kohta tegutseva ettevõtte ja tema ehituse vahel eranditult Tööstuspanga kaudu.

Seni vaatlesime selliste kapitaaltööde rahandusliku organiseerimise korda, millede teostamine on ette nähtud rahvamajanduse plaanis ja järelikult mida teostab ettevõte, kui need on olemas temale kinnitatud tööde aastaplaanis.

Plaaniliste kapitaalmahutuste kõrval võib teatud juhtudel teostada ka kapitaaltöid väljaspool üldriiklikku plaani. Seda liiki täiendavate kapitaaltööde lubamine tuleneb:

a) ettevõttel mitmet liiki väiksemate ehitustööde olemasolust ja tarvidusest soetada väiksemat seadistust ja inventari. Seda liiki kapitaaltööde ulatust ei saa ette näha tsentraliseeritud määramise korras — ühtses riiklikus plaanis — ja nende teostamise vajaduse küsimus tuleb lahendada vahetult ettevõttes. Muidugi juttu saab olla siin ainult väga väikesist kulutusist, kuna vastasel korral see rikuks kapitaaltööde tsentraliseeritud plaanistamise põhimõtet. Seadus lubab seda liiki kulutusi teha üldsummas mitte üle 5 tuh. rbl. ühe tööstusettevõtte kohta aastas;

b) ettevõtte võitluse ergutamise ülesandest akumulatsiooniplaanide täitmise ja ületamise eest. Ettevõttel on õigus kasutada oma kapitaaltöödeks vahendeid direktorifondist, samuti nende kasumite arvel moodustatavast fondist, mida saavad jäätmete töötlemise jaoskonnad laiatarbeesemete toot-

misest. Kuna vahendite kulutamist neist fondidest teostatakse tavaliselt eelarvete järgi, mida kinnitavad peavalitsused, siis seda liiki plaaniväliste kapitaaltööde teostamist saab toimetada vaid peavalitsuse loal.

Seejuures seadus määrab kindlaks, et seda liiki kapitaalmahutusi võib suunata ainult objektidesse, mille eelarveline väärtus ei ole üle vahendite summa, mida kasutab ettevõte direktorifondist ja laiatarbefondist. Vastasel juhul alatud ehitusobjekti lõpetamine ei oleks tagatud ettevõttel olevate vahenditega. Teise viisaastaku aastail seda liiki kapitaaltöid teostati 4090 mln. rbl. eest, s. o. ligi 7% sama perioodi plaanilistest kapitaaltöödest.

VII peatükk.

Arvelduste organiseerimine.

Majandusorganisatsioonide õigeaegsed maksed üksteisele kaupade ja teenendite eest ja õigeaegne maksekohustuste täitmine nende poolt rahandusinstituutide ees on tööstusettevõtete rahandusliku majanduse õige organiseerimise ning plaanistamise tingimusi.

Rahaliste maksete laekumine ostjailt annab ettevõtte käsutusse selle vahendite summa, mis on küllaldane tema poolt tootmisplaani täitmiseks plaanide kvalitatiivsete näitajate täitmise tingimusel. Ja vastupidi, vajadus tasuda soetatavaid tootmisvahendeid peab olema tegureid, mis innustavad ettevõtet täitma plaani näitajaid, kinni pidama kindlaksmääratud kulunormidest, mitte ületama neid materiaalsete väärtuste varude määri, mis on kindlaks määratud plaani järgi.

Maksedistsipliini rikkumised, mille tõttu kaupade liiklemine läheb lahku raha liiklemisest, õõnestavad isemajandamise põhimõtet. Ettevõtted, kes ei tasu oma kohustusi, omandavad sellega vahendite täiendava üleplaanilise allika, mille arvel nad võivad katta lünke plaanide täitmises. Ettevõtted, kellele ostjad ei maksa, hakkavad kannatama raskusi isegi plaaniliste ülesannete täielikul täitmisel.

Nagu nägime II peatükis, krediidireform, tühistanud kaupade andmise ja teenendite osutamise ühe sotsialistliku ettevõtte

poolt teisele krediiti, oli tähtsamaid tähiseid tööstuse rahandusliku plaanistamise arenemises. Moonutuste likvideerimisega krediidireformi teostamise praktikas sotsialistlike ettevõtete arveldused ja kogu maksekäive ühiskonnastatud majanduses organiseeriti selliselt, et kujunes võimalus tagada Riigipanga kaudu sotsialistliku riigi kontrolli majandusorganisatsioonide maksete käigu üle.

Juba Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 3. aprillist 1929. a. oli kindlaks määratud, et riiklikud ja kooperatiivsed organisatsioonid on kohustatud hoidma oma vabad rahalised vahendid krediitasutistes, peale summade, mis on vajalikud jooksvateks kuludeks. Töö- ja Kaitsenõukogu määrus 23. juulist 1931. a., mis määras kindlaks sotsialistlike ettevõtete käibevahendite kehtiva režiimi, juhindas, et kõik majandusorganite nii oma kui ka laenatud rahalised vahendid laekuvad nende organite arveldusarvele Riigipangas, kust majandusorgan teostab kõik kulud ja tasub kõik oma kohustused. Majandusorganisatsioonide maksed üksteisele, nende maksed rahandusorganeile, vahendite laekumised viimastelt finantseerimise korras ja teised arveldused ühiskonnastatud majanduses teostatakse sularahata korras, vastavate organisatsioonide arvete kirjendite teel Riigipangas. Arveile Riigipangas koondatakse seega kogu ühiskonnastatud majanduse sisemine maksekäive.

Selline maksekäibe organiseerimine sotsialistlikus majanduses võimaldab: 1) kasutada majandusorganisatsioonide rahalisi reserve, mis kogunevad arveldusarveile Riigipangas, ressurssidena majanduse lühiajaliseks krediteerimiseks; 2) vabastada majanduslikust käibest tunduval määral sularaha, mis vähendab käibe tarvidust rahamärkide emissioonis ja soodustab nõukogude rubla kindlustamist; 3) piirata sularaha käibimise sfääri riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide käibes kindla maksete alaga (töötasu kulud, kaubanduslik took, trans-

pordi eest saadud raha jne.), mis kergendab Riigipangal rahalise käibimise reguleerimist; 4) kontrollida majandusorganite maksmisi üksteisele, mitte lubades rahaliste vahendite ebaseaduslikke ülekandeid, mis ei ole seoses kauba liiklemisega, ja põikeid maksmistest saadud kauba ja osutatud teenendite eest.

Sellise arvelduse süsteemi tähtsus nähtub seltsimees Stalini juhtnöörist ÜK(b)P XVI kongressil:

«Krediidinduse organisatsiooni ratsionaliseerimisel ja õigel rahaliste vahenditega manööverdamisel on tõsine tähtsus rahvamajanduse arendamiseks. Partei üritused selle probleemi lahendamiseks lähevad kahte liini mööda: kogu lühiajalise krediidinduse koondamise liini mööda Riigipanka ja rahata arveldamise liini mööda ühiskonnastatud sektoris. Sellega Riigipank esiteks muutub üleriigiliseks tootmise arvestuse ja toodangu jaotamise aparaadiks, teiseks vabastatakse käibest terved rahamassid. Ei saa olla vähimatki kahtlust, et need üritused viivad (nad juba viivadki) kogu krediidinduse korrastamisele ja meie tšervontsi kindlustamisele».

Tööstusettevõtete rahaliste vahendite jäägid nende arveldusarveil kujutavad endast nende ettevõtete rahalisi reserve ja kassalisi jääke, s. o. selliseid rahalisi vahendeid, mis vabanevad ajutiselt majanduskäibest ja on ettevõttel maksmiseks hankijaile, töötasu õiendamiseks, kandmiseks riigieelarvesse, laenude kustutamiseks Riigipangale ja teisteks maksmisteks.

Tootmise käigus toimub alatine rahaliste vahendite vabanemine ja kulutamine. Kui jäägid arveldusarveil moodustasid 1. jaanuaril 1938. a. 7,8 mlrd. rbl. ja 1. jaanuaril 1939. a. 8,7 mlrd. rbl., siis arveldusarvete käive 1938. a. ulatus 682 mlrd. rublani. Iga rubla ringleb arveldusarveil aastas keskmiselt ligi 90 korda; keskmine vahendite viibimise kestus arveldusarveil moodustas 1938. a. vähe üle 4 päeva.

Majandusharude järgi arveldusarvete jäägid jagunevad järgmiselt (1. jaanuaril 1938. a.):

1. End. Rasketööstuse Rahvakomissariaadi ja Masinaehituse Rahvakomissariaadi ettevõtted	12,3%
2. Metsatööstuse ettevõtted	2,8%
3. End. Kergetööstuse Rahvakomissariaadi ettevõtted	8,4%
4. End. Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi ettevõtted	14,7%
5. End. Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi ettevõtted	1,6%
6. Muud (mittetööstuslikud) ettevõtted ja organisatsioonid	60,2%

Seega moodustavad tööstuse vahendid ligi 40% käibevahendeist, mis vabanevad majandusorganisatsioonidel.

Vahendite jäägid arveldusarveil on tuletatavad paljudest ja mitmesugustest maksmistest ja laekumistest. Vahendite jääkide määradele on tähtis mitte üksnes laekumiste ja kulude üldsumma, vaid ka üksikute laekumiste ja maksmiste järjestus ajas. Kuna ettevõtte vajalike rahaliste reservide seisust oleneb tema katkestamatu maksmiste käik, siis peab igal ettevõttel olema enda jaoks nn. maksekalender, s. o. ta peab teadma teatud ajavahemikuks (näit. kuuks), millal ja millised suuremad maksmised seisavad ees ja milliste laekumiste arvel võidakse neid teostada. Selleks ettevõte peab arvesse võtma: a) valmistoodangu ärasaatmise tähtaegu ja selle arveldamise tingimusi, mis määravad maksete laekumise tähtajad; b) tooraine, kütteainete, materjalide jt. saamise lepingulisi tähtaegu; c) pangalaenude saamise ja kustutamise tähtaegu; d) eelarvelise finantseeringu saamise ja eelarvesse maksmiste tähtaegu; e) töötasu maksmise tähtaegu ja juurdearvutatud töötasu määri jne.

On loomulik, et ettevõtte rahaliste vahendeiga õige manööverdamise tingimuseks on lepingudistsipliinist kinnipidamine nii ta enda kui ka tema hankijate poolt, samuti ettevõtte poolt plaani näitajate täitmine materiaalsete väärtuste varude, töötasuvahendite kulu jt. määrade osas. Teisest küljest tooraine, materjalide, kütteaine jt. hangete ja valmistoodangu ärasaatmiste tähtaegade määramine ettevõtte ja tema hankijate vahel

sõlmitud lepinguis peab olema kooskõlastatud maksekalendri nõuetega.

Maksekalendri koostamine ei ole veel küllalt juurdunud tööstusettevõtete rahanduse praktikasse, kuid maksekalendri abil võib mitmeti korrastada rahaliste ressursside manööverdamist.

Rahaliste vahendite kõikumiste peapõhjusi tööstusettevõtete arveldusarveil on valmistoodangu ärasaatmiste ja hankijailt tootmisvahendite saamise tähtaegade mittekokkusattumine. Kui näiteks ettevõte saadab ära toodangut regulaarselt, viiepäevakute viisi, tooraine ja kütteainete peapartiide saamine aga määratakse kuu lõpule, siis peab ettevõte summadest, mis laekuvad ärasaadetud toodangu eest, säilitama teatava osa arveldusarvel, selleks et akumuleerida rahalisi vahendeid hankijate arvete tasumiseks. Selle teguri mõjul jäägid ettevõtte arveldusarvel hakkavad kuu jooksul alatiselt kasvama, selleks et kuu lõpul järsku langeda.

Järgmiseks ettevõtte rahaliste jääkide kõikumiste teguriks on ärasaadetud toodangu eest maksete laekumise tähtaegade ja töötasu maksmise tähtaegade ebakooskõla. Ühtlaste ärasaatmiste puhul peab jällegi esinema rahaliste reservide akumuleerimine, mida kulutatakse töötasu maksmise päevil.

Peale selle ettevõtte toodangu realiseerimisel ilmub rahana tema kasum. Enne kasumi ühe osa ülekandmist eelarvesse ja teise osa, mis vastavalt tema finantsplaanile jääb ettevõttele, edasiandmist kapitaalmahutuste finantseerimise panka need vahendid on ettevõttel tema käibevahendite täiendamise allikaks ja võivad osaliselt seista rahana arveldusarvel.

Arveldusarve operatsioonide teostamise kord on seatud nii, et maksimaalselt tagada majandusorganisatsiooni isemajandavuslikku iseseisvust tema majandusplaani täitmisel ja

ühtlasi tagada Riigipanga kontrolli seadusega kindlaksmääratud plaaniliste ülesannete ja normide täitmise üle majandusorganis.

Peatume mõningail nn. «arveldusarve režiimi» küsimusil. Arveldusarvet läbivad ainult ettevõtte tootmistegevuse käibed. Ettevõtte kapitaalehituse kulud läbivad eripankade arveid: kapitaalremondi kulud — eriarveid Riigipangas, kuhu kogutakse amortisatsioonilised eraldamised.

Arveldusarve operatsioonide piiramine ettevõtte ekspluatatsioonilise tegevuse käivetega on üks rublakontrolli vorme rahvamajanduse plaani täitmise üle rahvamajanduse ressursside jaotamise osas kapitaalehituse sfääri ja jooksva tootmise sfääri vahel.

Arveldusarve vahendite piirides on Riigipank kohustatud täitma kõik ettevõtte, arve valdaja käsundid, kuid ainult sel juhul, kui need käsundid ei riku kindlaksmääratud majandusorganite rahanduslike suhtluste põhimõtteid. Riigipank näiteks ei täida käsundeid vahendite kandmiseks arveldusarvelt vahetult kapitaalehituse kuludeks. See muidugi ei puutu ettevõtte kasumite, tema amortisatsiooni, direktorifondi vastava osa kulutuste jne. kandmisse ehituse finantseerimise panka, sest selliste kannete abil toimetatakse finantsplaanidega kindlaksmääratud tööstusettevõtete akumulatsioonide ja amortisatsiooni taasjaotamist ning suunamist ehituse vajadusteks. Vahendite kulutamine arveldusarveilt võib toimuda ka plaaniväliseks kapitaalehituseks tingimusel, et kulutuste summa ei ületa 100 tuh. rbl. aastas. Tavaliselt Riigipank ei luba ülekandeid arveldusarvelt avansside maksmiseks, kuivõrra avansside andmine, peale mõningate juhtude — näit. avansid kodukäsitööndusliikule kooperatsioonile — rikub krediidireformi seadust ja viib plaanivälisele käibevahendite taasjaotamisele ettevõtete ja majandusharude vahel. Järelikult täites kõiki majandusorganisatsioonide käsundeid vahendite ülekandmiseks nende arveldusarveilt, Riigipank kontrollib nende kulude vastavust

seaduse nõuetele. Peale selle on arveldusarve kasutamist piiratud ka töötasu kulude alal. Töötasu maksmiseks antakse arveldusarveilt raha ainult vastavalt ettevõtte poolt tootmisplaani täitmisele.

Majandusorganisatsioonide rahaliste vahendite koondamine Riigipanka ja nende arvelduste teostamine panga kaudu võimaldavad panga kontrolli selle üle, et ettevõte kasutaks tema juures laekuvaid vahendeid makseteks viivitamatult ja seadusega kindlaksmääratud järjekorras. Ettevõtte kohustused, nagu töötasu, maksed rahandusorganeile ja laenude kustutused Riigipangale, aktseptitud (maksnike poolt tunnustatud) maksenõuded hankijaile kaupade ja teenendite eest — on sellised nõudlused, mis tasutakse sundkorras. Riigipank reguleerib seejuures mitte üksnes vahendite suunda, mis laekuvad majandusorganile tema kohustuste tasumiseks, vaid ka nõudluste rahuldamise järjekordsust. Kui vahendid, mis laekuvad majandusorganisatsioonile, ei ole küllaldased kõigi tema kohustuste rahuldamiseks, siis esimeses järjekorras rahuldatakse tema kohustused töötasu ja sotsiaalkindlustuse organeile eraldamiste alal, teises järjekorras — kohustused rahandusorganite ees, edasi — majandusorganite maksed amortisatsioonist ja kasumeist kapitaalehituseks, laenude kustutamise kohustused Riigipanga ees, kauba ja teenendite kohustused hankijate ees, kusjuures hankijate nõudluste rahuldamine toimub samuti järjekorras, sõltuvalt arvete saamise tähtaegadest.

Siirdume nüüd arvelduste organisatsiooni vaatlusele. Kehtiva arvelduste süsteemi peapõhimõtteks on see säte, et hankijate arved kaupade ja teenendite eest tasutakse ostja arveldusarvelt: 1) rahaliste vahendite seisu piires arveldusarvel, 2) kui on olemas ostja nõusolek (arve aktsept) või tema käsund (akreditiiv).

Maksniku nõusolek arve tasumiseks või tema käsund on

vajalikuks tingimuseks, mis on kehtiv kõigis NSV Liidu majanduse arveldussuhtluste mitmekesistes vormides.

Põhinõuded ühele või teisele arvelduste süsteemile, mis käivad panga kaudu ja tema kontrolli all, on sellised:

1. arvelduste organisatsioon peab soodustama ostja täielikku tasumist hankijale temale ärasaadetud kauba eest kindlaksmääratud tähtajal;

2. arvelduste organisatsioon peab tagama ostja kontrolli hanke vastavuse üle lepingu tingimustele;

3. arveldused peavad olema organiseeritud selliselt, et ei tekiks takistusi materiaalsete väärtuste käibes ja et oleks viidud miinimumini majandusorganisatsioonide rahaliste vahendite mobiliseerimine maksekäibes.

Arvelduste aktseptilise vormi aluseks (nagu üldse paljude teiste nn. «spetsialiseeritud» arveldusvormide aluseks, vt. allpool) on aktsept, s. o. ostja nõusolek arve tasumiseks. Eriti laialt on levinud arvelduste aktseptiline vorm maksekäibes majandusorganite vahel, kes asuvad eri punktides (kellel on seejuures arveldusarved Riigipanga eri osakondades), s. o. nn. teiselinnalises käibes.

Põhijoontes see operatsioon toimub järgmisel kujul: arvelduste aktseptilise vormi korral hankija, ära saatnud kauba ostjale, annab Riigipanga osakonda, kus tal on arveldusarve, maksenõude. Maksenõude annab hankija panka inkassoks, s. o. hankija käsundab panga osakonda maksesaamiseks.

Riigipanga osakond, kes teenindab hankijat, saadab maksenõude (ja arve-faktuuri) panga osakonda, kes teenindab ostjat. Ostja peab kolme päeva jooksul pärast panga osakonnalt maksenõude saamist aktseptima maksenõude või loobuma aktseptist, s. o. andma nõusoleku maksenõude tasumiseks või loobuma selle tasumisest. Viimasel juhul ta loobub loomulikult ka talle saadetud kauba kasutamisest.

Kuna enamikul juhtudel ostjal ei ole põhjust loobuda aktseptist, siis selle operatsiooni lihtsustamiseks on praegusel ajal kehistatud nn. «eitav aktsept»: kui ostja võtab vastu maksenõude, siis tal ei tarvitse midagi teatada panga osakonda. Pangale peab ta teatama ainult aktseptist loobumise juhust (täielikust või osalisest). Maksenõue, mille järgi 3 päeva jooksul ei ole saadud aktseptist loobumist, loetakse täielikult aktseptituks.

Majandusorganisatsioon, kes on aktseptinud maksenõude, peab kindlaksmääratud tähtajaks selle nõude tasuma. Äärmiseks tasumise tähtajaks enamikul kaupadel on 10-päevane tähtaeg, arvates maksenõude saamise päevast pangas. Kui selle tähtaja jooksul ettevõte ei anna korraldust maksenõude tasumiseks tema arveldusarvelt, siis Riigipank kirjutab ise maksesumma maha maksniku arveldusarvelt ja saadab selle panga osakonda, kus hankijal on arvelduşarve, kandmiseks viimase arveldusarvele. Sel juhul, kui maksniku arveldusarvel sel momendil ei ole raha, hoitakse tasumata maksenõuded panga osakonnas (nn. kartoteegis nr. 2) ja tasutakse vahendite laekumist mööda arveldusarvele, kinni pidades ülalmainitud järjekordsusest. Riigipank reguleerib seega nende majandusorganisatsioonide makseid, kellel ei osutu vahendeid kõigi oma kohustuste tasumiseks.

Makse tähtaja pikendus pärast aktsepti on määratud NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 4. juunist 1936. a. selleks, et maksnik, teades varemini oma eelseisvaist maksetest dekaadis, saaks maksekalendri alusel manööverdada rahaliste vahendeiga. Kuid majandusettevõtted tavaliselt ei kasuta küllaldaselt neid 1936. a. 4. juuni määrusega antud kassalise manööverdamise võimalusi. Tavaliselt praegugi ettevõtted käsitavad 10-päevast tähtaega pärast maksenõude saamist mitte kui äärmist, vaid kui normaalset tähtaega, praktiseerides ainult harvadel juhtudel kauba tasumist enne selle tähtaja saabumist.

Andes ostjale teatavad kontrollimise võimalused lepingu tingimuste täitmise üle hankija poolt, võib loobumine aktseptist real juhtudel anda hoolimatule ostjale võimaluse kõrvale põigelda tema poolt tellitud kauba tasumisest või vastuvõtmisest tema tarviduste muutumise või täpsustamise puhul jne. Seepärast on suur tähtsus panga kontrollil aktseptist loobumise motiivide seaduslikkuse üle. Selle kontrolli teostamisel Riigipanga osakond, kus on ostja arveldusarve, ei saa siiski võtta endale arbitraaži funktsioone ostja ja hankija vahel, otsustada küsimust selle kohta, kas lepingu tingimusi ühel või teisel juhul on rikutud või mitte, ja teha otsuseid, mis oleksid kohuslikud mõlemale poolele. Riigipank kontrollib ainult, kas aktseptist täielikult või osaliselt loobumise motiivid vastavad neile motiividele, mille järgi lubatakse aktseptist loobuda, mitte tungides küsimuse lahendamisse, kas on tegelikult olemas fakte, mis võivad olla loobumise motiiviks.

Arvelduste aktseptilise vormi korral maksenõue aktseptitakse andmete kontrollimise alusel, mis on näidatud maksenõudes endas või arve-faktuuris, kuid mitte saadetud kauba natuuras ülevaatuse või selle kontrollimise alusel, kas kauba mihus vastab lepingu tingimustele. Õigus, on ette nähtud küll, et kui kaup saabub enne aktsepti tähtaja möödumist ja ostja avastab, et see kaup on halb, ta võib loobuda aktseptist kasel motiivil. Tavaliselt aga kaugete saatmiste puhul kaup saabub pärast maksenõude tasumise tähtpäeva möödumist. See asjaolu, et ostjal tuleb sageli aktseptida maksenõuet, mitte nähes kaupa, on arveldussüsteemi aktseptilise vormi helli kohti, kuna sellega väheneb ostja võitluse efektiivsus temale saadetud toodangu mihuse eest.

Teiseks ja põhiliseks aktseptilise arveldusvormi hellaks kohaks on see asjaolu, et kaup kuni selle tasumiseni on juba ostja käsutuses. Ostja käsutusse saabunud kaupa võib ta kasutada enne maksenõude tasumist ja järelikult paljudel juhtudel isegi vahendite puudumisel maksenõude tasumiseks. Ainult

kaubad, mille järgi ostja loobus maksenõude aktseptist, ja kaubad, mis saabuvad neile majandusorganisatsioonidele, kes on osutunud süstemaatiliselt mittemaksjateks ja kellele Riigipank rakendab eri režiimi («vastutava hoidmise režiimi»), — on ostja juures hoiul ja ta ei või neid kasutada oma tootmises.

Andes ostjale teatavad (ehkki, nagu nägime, küllalt piiratud) võimalused kontrollida lepingutingimusist kinnipidamist hankija poolt, arvelduste aktseptiline vorm ei taga küllaldaselt hankija huve, kõrvaldab Riigipanga maksekäibe käigu aktiivsest mõjutamisest ega taga hankijale küllaldasel määral Riigipanga abi maksete saamiseks ärasaadetud toodangu eest.

Saates ostjale kaupa hankija ei tea ostja rahanduslikku seisukorda ega ole kindel õigeaegses kauba tasumises. Riigipank aga, pidades ostja arveldusarvet ja krediteerides teda, peab olema teadlik tema rahanduslikust seisukorrast, kuid ei abista hankijat selgitades, kuivõrra makse on ostja poolt tagatud. Ainult kui mittetasumine tähtajaks saab faktiks, reguleerib Riigipank vahendite kasutamist, mis laekuvad ostja arvele tema viitatud kohustuste katmiseks.

Arvelduste aktseptiline vorm etendas suurt osa arvelduste automatismi likvideerimisel, lepingudistsipliini kindlustamisel, võitluses kaupade saatmistega, mis ei vasta lepingu nõuetele, jne. Kuid see arvelduste vorm ei suuda küllaldasel määral tagada maksete laekumist ostjailt hankijaile.

Peab märkima seejuures, et teiselinnalistele arveldustele peab vältimatult seltsima teatav ressursside immobiliseerimine, kuivõrra kaubad ja raha, mis on laekunud maksedokumentide tasumiseks, peavad teatava aja olema teel. Arvelduste aktseptilise vormi korral Riigipank kompenseerib hankijaile vahendeid, mida see on immobiliseerinud arveldustesse, võimaldades laene summadele teel posti kogu edasi-tagasi-liiklemise ajaks ja tähtajaks, mis on antud ostjale maksenõude tasumiseks. Seega on arveldusliikes operatsioonides tähtsal kohal panga

vahendid. Nende krediitide summa moodustas 1. jaanuaril 1939. a. 10,8 mlrd. rbl.[1].

Tunduvalt suuremat tagatist annab hankijale ärasaadetud kauba tasumisel arvelduste akreditiivne vorm. Selle arveldusvormi korral annab ostja pangale käsundi tasuda tema arvelt talle saadetud kaup hankija asukohal. Panga osakond, kes teenindab ostjat, reserveerib akreditiivi summa suuruses rahalisi vahendeid eri arvel, kirjutades maha vastava summa ostja arveldusarvelt või andes talle selleks otstarbeks krediiti. Ühtaegu see panga osakond saadab hankijat teenindavale pangaosakonnale käsundi tasuda hankijale kaubasaadetis akreditiivi summa piirides. Hankija poolt kauba ärasaatmisel kantakse tema arveldusarvele temale kuuluv summa.

Oluliseks arvelduste akreditiivi vormi eeliseks on see asjaolu, et ta annab hankijale kindluse ostjalt makse saamiseks ja seejuures viivitamata pärast kauba ärasaatmist. Teisest küljest selle arveldusvormi korral on ostjal tunduvalt raskem teostada kontrolli hankija üle, kuna selleks, et aktseptida maksekäsundit, temal peaks olema oma volinik hankija asukohal.

Arvelduste akreditiivi vormi rakendatakse tavaliselt neil juhtudel, kui ettevõte-ostja teostab kauba vastuvõttu hankijalt tema asukohal, näit. seadistuse vastuvõtmisel; kui hankijal on tegemist ostjaga, kes rikub süstemaatiliselt maksedistsipliini või kui hankijal ei ole kindlust selles, et ostja tasub tähtajaks oma kohustused jne. Paljudel juhtudel see arveldusvorm on kindlaks määratud teatavale organisatsioonide ringile valitsuse otsustega või teiste direktiivsete juhenditega.

Praegusel ajal arvelduste akreditiivse vormi erikaal võrreldes aktseptilise vormiga ei ole suhteliselt suur (akreditiivide käive 1938. a. oli 20 korda väiksem aktsepti käibest). Nõrk arvelduste akreditiivse vormi arenemine on tingitud teataval

[1] Vt. M. Usoskin. Krediteerimise ja arvelduste alused, lk. 227, M. 1939. a. (vene k.).

määral sellest, et akreditiivne vorm nõuab ostjalt esialgset rahaliste vahendite reserveerimist mitte üksnes maksedokumentide liiklemise tähtajaks (selline vahendite immobiliseerimine arveldustesse, nagu nägime, esineb arvelduste aktseptilise vormi korral hankijal ja kaetakse Riigipanga poolt teelolevate summade krediteerimise korras), vaid ka akreditiivi kehtimise tähtajaks. Maksimaalne akreditiivi kehtivuse tähtaeg on määratud 25 päeva, selleks et anda hankijale võimalust korraldada kaupade ärasaatmist. Kuid ei ole mingisuguseid põhjuseid alati kinni pidada maksimaalsest 25-päevalisest tähtajast. Ostja võib määrata ka lühema tähtaja, taotelles seda hankijaga sõlmitavas lepingus. Mis puutub sellesse tähtaja osasse ja rahaliste vahendite immobiliseerimisse, mis on tingitud postidokumendite liiklemisest, siis majanduslikult selline immobiliseerimine ei erine millegagi rahaliste vahendite immobiliseerimisest arvelduste aktseptilise vormi korral, kus pank annab hankijaile laenu summadele teel. Akreditiiv-arvelduste eelised õigeaegse tasumise tagamiseks ostjate poolt ja võitluseks vastastikuse võlgnevusega põhjustab viimasel ajal selle arveldusvormi veidi laiemat rakendamist. Riigipank on asunud akreditiiv-arvelduste laiema krediteerimise teele. Laene ei anta akreditiivi uuendamiseks ainult materjalide ja kapitaalehituse seadistuse arveldusteks ja neil juhtudel, kui hankija kasutab siirdumist sellele arveldusvormile sanktsioonina ebatäpse maksja vastu.

Siiski ei aktseptiline ega akreditiivne arvelduste vorm ei anna kumbki küllaldasi sellise arvelduste organiseerimise võimalusi, mis tagaks maksete laekumist hankijale ja küllaldast mõju ostjale.

Nende arveldusvormide üldine puudus seisab selles, et põhiolult Riigipank kõrvaldatakse maksete vahetalitusest, teostades arveldusoperatsiooni vaid tehnilisest küljest.

Akreditiivse arveldusvormiga liituvad tihedasti e r i a r v e-

arveldused. Eriarve-arveldusi toimetatakse samuti hankija asukohal ostja poolt ülekantud vahendite arvel.

Seni vaatlesime arvelduste vorme, mis on rakendatavad suhtlemisel igasuguste majandusorganisatsioonide vahel (aktseptiline ja akreditiivne arvelduste vorm, eriarve-arveldused). Need arvelduste vormid on rakendatavad olenemata sellest, millisesse majandusharusse kuulub hankija ja ostja, kas neil majanduslikel sidemeil nende vahel on alatine või episoodiline iseloom jne.

Peale selliste arvelduste üldvormide on suur tähtsus veel arvelduste vormidel, mis on kohandatud mitmesuguste majandusalade majanduslike suhete erilisustele ja üksikute majandusorganisatsioonide kategooriate erinõuetele. Need arveldusvormid on eriti levinud tööstuses.

Spetsialiseeritud arvelduste õige juurutamine on üks teid arvelduste korrastamiseks ja lihtsustamiseks, võitluseks mittemaksmisega ja rahaliste vahendite kasutamise vähendamiseks maksekäibes. Nende arveldusvormide arenemisel on suur tähtsus majandusorganisatsioonide rahanduse edasiseks korrastamiseks sel tingimusel, et arveldusvormide erilisused tulenevad nende majanduskäibe alade erilisusist, milledel neid rakendatakse. Õige spetsialiseeritud arvelduste arenemine oleneb palju majandusorganisatsioonide endi algatusest.

Tähtsamaiks spetsialiseeritud arvelduste liikideks on arveldused, mis on rajatud vastunõuete arvestusele, tsentraliseeritud arveldustele müügiorganisatsioonide kaudu, maksetele, mida teostatakse Riigipanga laenude abil, plaanilistele maksetele.

Arvelduste vormid, mis on rajatud vastunõuete arvestusele. Paljudel juhtudel majanduslikud suhtlused kahe või terve rühma ettevõtete ja majandus-

organisatsioonide vahel korraldatakse selliselt, et osutub võimalikuks raha ühelt majandusorganilt teisele ülekandmise asemel kokku võtta nende vastastikuste kohustuste üks või teine osa ja sooritada tasumine ainult vahe (saldo) piirides nende kohustuste summade vahel.

Maksenõuete arvestamiseks ei ole tingimata vajalik, et peaksid esinema vastastikused kohustused. Arveldused maksenõuete arvestamise teel on võimalikud ka seal, kus rida ettevõtteid on alatiselt seotud endi vahel järjekorraliselt läbivate maksetega.

Kui näit. Toorpuuvilla Liit annab puuvilla ketramisvabrikule, ketramisvabrik — kudumisvabrikule, kudumisvabrik — viimistlemisvabrikule ja viimistlemisvabrik — Tekstiili Müügikontorile, siis siin on arveldused võimalikud arvessevõtmise teel. Ei ole vajadust, et see osa kogu maksesummast valmistoodangu eest (mis moodustab oletame 100 tuh. rbl.), mis vastab puuvilla väärtusele ja moodustab 25 tuh. rbl., läbiks kõik tootmislülid: Tekstiili Müügikontorist viimistlemisvabrikuni, sellest — kudumisvabrikuni jne. Nende organisatsioonide maksenõuete arvestamisel maksest, mis on sooritatud müügiorganisatsiooni poolt viimistlemisvabrikule, ja mis võrdub 100 tuh. rublaga, viimasele langeb ainult osa maksest, näit. 10 tuh. rbl., mis jääb üle pärast tema kohustuse lahutamist kudumisvabriku ees. Kudumisvabrikule laekub Tekstiili Müügikontori maksest vahetult vaid vahe temale kuuluvate maksete ja tema kohustuste vahel ketramisvabriku ees (25 tuh. rbl.). Ketramisvabrik saab temale kuuluva 40 tuh. rubla, mis jääb üle puuvilla hinna lahutamisel, ja mitte kudumisvabrikult, vaid vahetult müügimaksete summadest. Puuvilla väärtus (25 tuh. rbl.) kantakse samuti vahetult Toorpuuvilla Liidu Kontorile.

Me nägime, et sularahata arveldused Riigipanga kaudu viivad arvelduste ratsionaliseerimisele ja rahaliste vahendite vabastamisele maksekäibest. Kuid ka pideval sularahata arvelduste teostamisel rahaliste vahendite mahakirjutamise teel

ühe organisatsiooni arvelt teise arvele, näit. aktseptilise arveldusvormi korral, peavad igal ettevõttel olema arveldusarvel teatavad rahaliste vahendite jäägid. Teatav rahasumma peab olema «teel» — arvelduste sfääris, olles maha kirjutatud maksniku arvelt ja veel kandmata saaja arvele. Peale selle on oluline tähtsus veel järgmisel asjaolul: iga organisatsiooni maksed oma hankijaile olenevad temale vahendite laekumistest tema toodangu ostjailt. Kuivõrra katkestamatult läbivad maksed kogu vastastikku seosesolevate organisatsioonide ahelat mööda, oleneb ahela kõige nõrgemast lülist. Seepärast, kui ülaltoodud näites arveldused läbiksid aktseptilise vormi järgi, siis lünga olemasolu viimistlemisvabrikul ja tema võimatus tasuda kanga eest kudumisvabrikule pidurdaksid kudumisvabriku makseid ketramisvabrikule ja ketramisvabriku makseid puuvilla eest.

Arvelduste teostamine maksenõuete arvestamise teel moodustab nagu sularahata arvelduste «teise astme». Arveldusi majanduslikult seosesolevate kindla ettevõtete rühma vahel teostatakse mitte üksnes sularaha vahenduseta, vaid vastastikku kustutatavate kohustuste osas isegi rahalisi vahendeid arveldusarveile kandmata. Sellega vähendatakse rahaliste vahendite kogust, mis peavad käibima majandusorganisatsioonide arveldusarveil. Peale selle maksete laekumine ketramisvabrikule ja Toorpuuvilla Liidule meie näites, nõuete arvestamise süsteemi korral ja ühtaegu arvestamiseks esitatud maksenõuete piires, ei olene kudumisvabriku rahanduslikust seisundist.

Muidugi selline maksekäibe rippumatus üksikute ettevõtete rahanduslikust seisundist on vaid suhteline. Kõigil tootmislülidel oleneb neile kuuluvate maksete saamine majandusliku lõpplüli, meie näites — Tekstiili Müügikontori maksevõimest. Maksete katkestamatust võib rikkuda ka see asjaolu, et arvestamine võib toimuda vaid ühtaegu esitatud maksenõuetes.

Kuid ühtede majandusorganisatsioonide nõuded teiste vastu ei teki alati ühtlaselt. Näit. ühel perioodil võib kudumisvabrik saata viimistlemisvabrikule suhteliselt rohkem kangast, teisel perioodil — soetada suhteliselt rohkem kedrust. Esimesel perioodil arvestamise tulemusena kantakse kudumisvabriku arvelduarvele suhteliselt suurem summa; järgmisel perioodil ta peab ära kasutama need lisavahendid, suunates need arveldusarvelt neiks oma makseteks, mis jäävad arvestamata. Kui aga vabrik laskis tekkida lünga ja kasutas täiendavaid rahalisi vahendeid, mis olid sattunud tema arveldusarvele, teisteks otstarveteks, siis ta ei kata oma maksete saldot, ja see peegeldub kogu vastunõuete arvestamise süsteemil. Kuid siiski arveldused vastunõuete arvestamise teel, lihtsustades arvelduste teostamist, soodustavad võitlust mittemaksmistega.

Lihtsaimaks arveldusvormiks, mis on rajatud vastunõuete arvessevõtmise põhimõtteile, on nn. ühekordne vastunõuete arvestamine. Sellist arvestamist võib toimetada juhul, kui ostjal, kes on aktseptinud hankija maksenõude, omakorda on tema vastu nõudmisi, mis on tekkinud kaupade vastusaatmisest, nõudlustest toodangu mihuse kohta jne. On loomulik, et igat ostja nõudmist ei saa arvesse võtta, vaid ainult tema vaidlusetuid nõudlusi, mis põhinevad kohtu täitelehel, arbitraaži käsul, notari pealdisel jne.

Majandusorganisatsioonide ja ettevõtete vahel, kes on alatiselt seotud endi vahel vastastikuste hangetega või osutatud teenenditega, on võimalik saldo perioodiliste arvelduste rakendamine. Selle arveldussüsteemi korral majandusorganisatsioonid, kel on kaupade hankimise või osutatud teenendite vastuarveldusi, ei arvelda iga üksiku arve järgi, vaid koondavad oma nõudmised üksteise vastu kindla ajavahemiku tagant ja tasuvad ainult nende nõuete saldo viie päeva, dekaadi või 15 päeva tagant, sõltuvalt kokkuleppest nende vahel.

Saldo perioodiliste arvelduste eelised nende osalistele on kahtlematud. Need eelised seisavad selles, et ettevõtteilt nõu-

takse vaid minimaalset rahaliste vahendite mahutust arveldustesse — nende vastastikuste maksete saldo summas, kusjuures ka see summa kaetakse Riigipanga laenudega summadele teel, mida antakse üldises korras. Kauba liiklemine selle arveldusvormi korral toimub takistamatult, olenemata sellest, et ettevõttel võib ühel või teisel daatumil mitte osutuda vahendeid arveldusarvel. Seejuures kuna arveldused on ajaldatud teatud daatumeiks ja kahandatud suhteliselt väiksele summale (saldo), siis ettevõte-maksnik võib juba aegsasti hoolitseda selle eest, et mitte osutuda nende maksete alal hooletuks maksjaks.

Ühtlasi on selle arveldusvormi juures kontroll kauba tasumise üle veidi nõrgendatud. Ettevõte, saates kaupu oma kontragendile, kes kannatab rahanduslikke raskusi, saab teada neist raskusist vaid siis, kui saldot tema kasuks ei tasuta. Seepärast perioodilisi arveldusi tuleb võimaldada vaid ettevõtteile, kes on kontrollitud maksete korralikkuses hankijaile.

Saldo perioodiliste arvelduste kasutamise võimalused on võrdlemisi piiratud, kuna kahe ettevõtte vastastikused hanked või teenendid teineteisega ei ole eriti sagedased. Kuid ka neid piiratud võimalusi ei kasutata praegusel ajal kuigi sagedasti. Arvelduste praktika laiendamine selle mooduse järgi peaks soodustama edasist arvelduste ratsionaliseerimist.

Kõige levinumaks ja tunduvalt maksekäivet hõlmavamaks arvelduste vormiks, mis on rajatud vastunõuete arvestamise põhimõttele, on arveldused vastastikuste arvelduste büroo kaudu.

1939. aastal tegutses üle 100 vastastikuste arvelduste büroo, peamiselt kergetööstuses (44 bürood) ja osaliselt toiduainete tööstuses (19 bürood), samuti paljudes rasketööstuse, masinaehituse, transpordi jt. harudes. See arvelduste vorm hõlmas peaaegu 3 tuhat ettevõtet.

Vastastikuste arvelduste büroo ühendab ettevõtete ja majandusorganisatsioonide rühmi, kel on üksteisega alatisi

kaupade hangete, teenendite osutamise ja rahandusressursside taasjaotamise arveldussuhteid.

Vastunõuete arvestamine vastastikuste arvelduste büroo (VAB) kaudu põhineb peamiselt arveldustikel suhtlustel ettevõtete ja majandusorganisatsioonide vahel, kes tegutsevad järjestikulise materiaalsete väärtuste töötlemisega, tooraine ja materjalide varustamisega ning valmistoodangu turustamisega.

Organisatsiooniliseks tingimuseks arvelduste toimetamisel vastastikuste arvelduste büroo kaudu on seejuures kindla ettevõtete ringi olemasolu, kes teostavad järjestikulisi tootmisprotsessi staadiume, kelle vahel on alatine side, samuti tooraainega varustamise ja valmistoodangu turustamise keskendus vastavate varustamis- ja turustamisorganisatsioonide kujul (või väikearvuliste tooraine hankijate ja lõpptoodangu ostjate olemasolu). On loomulik, et kui ettevõte saab toorainet paljudest allikaist ja saadab toodangut kõigisse NSV Liidu soppidesse, siis tema arveldusi ei saa organiseerida vastastikuste arvelduste büroo kaudu, kuna sel juhul korraldada nõuete arvessevõtmist ettevõtete, ostjate ja hankijate vahel oleks tegelikult võimatu. Osutatud tingimused, mis soodustavad vastastikuste arvelduste büroo organiseerimist, s. o. täpselt kindlate ettevõtete kombinatsioon toodangu järjestikulise töötlemise põhimõttel ja varustamise ning turustamise keskendus eriorganisatsioonide kaudu, esinevad eriti sageli ühe haru ettevõtete suhtlustes. Seepärast vastastikuste arvelduste büroodel on tavaliselt haru iseloom, hõlmates peamiselt mingi ühe majandusharu arveldussuhteid, kaasa arvates ka mõninga teise haru ettevõtteid, kes on antud haru ettevõtete alatisteks hankijaiks ja ostjaiks. See asjaolu tingib vastastikuste arvelduste büroo kaudu ka harusiseste akumulatsioonide ja käibevahendite ümberjaotamise rahanduslike arvelduste teostamist, mis tõstab veel rohkem vastunõuete arvestamise võimalusi.

Kuid vastastikuste arvelduste bürood ei tarvitse tingimata hõlmata ainult ühe haru ettevõtteid. Täpselt kindlat, endi vahel tihedasti seotud ettevõtete ringi ja järjestikulise toodangu töötlemisega võib esineda ka mitmesuguste majandusharude ettevõtteis. Sel juhul on võimalik haruvaheliste büroode organiseerimine. Nii näit. tihedad sidemed teatavate Krivorožje kaevanduste, Donbassi kivisöe šahtide, Lõuna metallurgia tehaste ja nende kombineeritud ettevõtete kaupade vedu teenindavate raudteede vahel — loovad kõik tingimused vastastikuste arvelduste büroode tegevuseks, kes hõlmavad nende ettevõtete makseid[1].

Kõik arveldused ettevõtete vahel, kes kuuluvad vastastikuste arvelduste büroosse, läbivad ainult vastastikuste arvelduste büroo kaudu. See on vajalik selleks, et ettevõtted, kes kuuluvad vastastikuste arvelduste büroosse, ei saaks vältida mahaarvutusi summadest, mis laekuvad neile ostjailt, nende kohustuste täitmiseks hankijate, büroo liikmete ees.

Vastastikuste arvelduste büroo kõrvutab summasid, mis kuuluvad igale osanikule ja mis on temalt saada, ja tuletab saldo igale osanikule, kandes saldo osaniku arveldusarvele, kui see saldo osutub tema kasuks, vastupidisel juhul aga kirjutab vastava summa maha osaniku arveldusarvelt. On selge, et

[1] Vastastikuste arvelduste büroo koosseisu ei ole otstarbekohane võtta osalisi, kel on üksteisega vähe majanduslikke sidemeid. Haruvaheline vastastikuste arvelduste büroo Voronežis näit. hõlmab kõige erisugusemate majandusharude ettevõtteid — viljavarumise baase, leivavabrikuid, kondiitrivabrikut, makaronivabrikut, likööri-napsivabrikut, rasvakombinaati, piimavabrikut, Tubaka Peavalitsuse baasi, kalevivabrikut ja paljusid kaubandusorganisatsioone — üldse 97 osanikku. Kuid mitteküllaldaselt tihe majanduslik side nii erinevate harude ettevõtete vahel tingib vastunõuete arvestamise madalat protsenti — kõigest 28,4% büroo käibest, ja küllalt suurt büroo osanike mittemaksmist üksteisele. 1939. aastal kuni 34% kogu käibest kaeti büroo kindlustusfondi arvelt vahendite puudumise tõttu tema osanike arvetel.

üldsumma vastastikuste arvelduste büroo ühtede osanike kasuks peab olema võrdne summaga, mis kuulub sissenõudmisele teistelt osanikelt.

Kuna ettevõttel, kellelt vastunõuete arvelduste tulemusena tuleb sisse nõuda teatav summa tema arvelduste saldo katteks, võib mitte osutuda raha arveldusarvel, mis rikub kogu arvestamise operatsiooni käiku, siis büroo osanikud võivad saada lühiajalist krediiti selliste mittemaksmiste katteks.

Sellist krediiti annab büroo osanikele Riigipank arvelduskrediitide näol. Osaniku kestev maksevõimetus aga peab viima tema kõrvaldamisele büroo liikmete hulgast.

Arveldused vastastikuste arvelduste büroo kaudu, olles kõige keerukamaks ja laialdasemaks arvelduste organiseerimise vormiks vastunõuete arvestamise põhimõtte järgi, omavad selle arveldussüsteemi kõiki ülalosutatud positiivseid jooni. Jätkub nentimisest, et vastastikuste arvelduste büroo peaaegu 30-miljardilisest käibest osutus kustutatuks vastunõuete arvestamise teel üle 50%. Üksikute büroode järgi arvestamise protsent kõigub 20-st kuni 75%-ni. Kõige suurem arvestamise protsent saavutati arveldustes büroo kaudu rasketööstuses (64%); puuvillatööstuses arvestamise protsent ulatus 44-ni, ehitustööstuses — 40-ni, naha-jalatsitööstuses — 38-ni jne.[1].

Arvelduste koondamine vastastikuste arvelduste büroosse tekitab ühtlasi kindlaksmääratud järjekorraliste maksete rikkumise ohtu ettevõtete poolt, kes kannatavad rahanduslikke raskusi. Kui ettevõtte toodang põhiosas tasutakse vastastikuste arvelduste büroo kaudu, sellal kui tema varustamises tunduvat osa etendavad hankijad — mitte vastastikuste arvelduste büroo liikmed, siis rahanduslike raskuste puhul ettevõttes hankijad, kes ei ole büroo osanikud, võivad kestva aja jooksul mitte saada neile kuuluvaid makseid, kuna ettevõtte laekumised tema

[1] M. Usoskin. Krediidinduse ja arvelduste põhijooned, 1939. a. (vene k.).

toodangu realiseerimisest lähevad esmajoones hankijate — vastastikuste arvelduste büroo liikmete makseteks. Teisel juhul, kui ka ettevõtte hangete põhiosa tasutakse vastastikuste arvelduste büroo kaudu, tema rahanduslikud raskused peegelduvad tervikuna neil tema maksetel, mis seaduse järgi on esmajärjekordsed — töötasu maksmiseks, laenude kustutamiseks Riigipangale ja makseteks eelarvesse, kuna ettevõtte laekumised suunatakse kõige enne makseteks hankijaile, ja ainult ülejäägid satuvad tema arveldusarvele. Seepärast järjekorras seisab küsimus olulistest parandustest arvelduste korras vastastikuste arvelduste büroo kaudu, mis tagaksid ettevõtete, vastastikuste arvelduste büroo osanike makseid nende esmajärjekorraliste kohustuste järgi.

Arveldused müügiorganisatsioonide kaudu. Paljude tähtsamate tööstusharude toodangu realiseerimine on koondatud erilistesse müügiorganisatsioonidesse (müükidesse). Müügiorganisatsioonid ei teosta üksnes müügi tehnilist külge, vaid reguleerivad vastavalt rahvamajanduse plaani ülesandeile ka toodangu jaotamist sellistes tähtsaimates majandusharudes, nagu kivisöetööstus, must- ja värviline metallurgia, paljud kerge- ja toiduainete tööstusharud jne. See loob eeldused selleks, et panna müügiorganisatsioonidele ka arveldused toodangu eest, mida ettevõtted saadavad nende korralduste järgi.

Toodang, mis realiseeritakse müügiorganisatsioonide kaudu, suunatakse sageli otse ettevõttelt, kes seda valmistab, vahetult ettevõttele-tarbijale, mööda minnes müügiorganisatsiooni ladudest (transiidina). Kuid ka sel juhul ettevõttel tavaliselt ei ole vahetuid lepingulisi suhteid tema toodangu tarbijaga, vaid ta saadab kaupu tarbijate ringile, mille on asutanud müügiorganisatsioon, ja tema korralduste järgi. Ettevõttel endal ei ole õigust muuta hangete määri ja suunda, kuna see võiks viia müügiorganisatsiooni realiseerimisplaanide nurjamisele ja tema lepinguliste kohustuste rikkumisele tarbija

ees. Ettevõtte toodangu ostjaks on müügiorganisatsioon ja transiitsaatmist ettevõte toimetab vaid müügiorganisatsioonide käsundite järgi.

Sellega kitsenevad erakordselt ettevõtte võimalused mõjutada ostjaid, kes on korratud maksnikud. Rakendada kõige tõhusamat mõjuvahendit — vähendada või katkestada saatmist pahatahtlikele mittemaksjaile — ettevõte ei tohi. See on lubatud ainult müügiorganisatsioonile, kes sõlmib lepingud ostjaiga. Peale selle müügiorganisatsioonid realiseerivad antud ettevõtte toodangut sageli väga laialdasele tarbijate ringile. Donetsi kivisüsi, lõuna metallurgiliste tehaste toodang jne. levivad kogu maal. Šahti valitsusel või metallurgia tehasel oleks erakordselt raske saada makseid kõigilt nende toodangu ostjailt. Sellistel müügiorganisatsioonidel aga, nagu Kivisöemüük, Metallimüük jt., on oma kontorid neis punktides, kus on koondunud põhitarbijad. Müügiorganisatsioonid võivad kergemini ja efektiivsemalt mõjutada ostjaid, taotellēs õigeaegseid makseid saadetud toodangu eest. Sellel põhinebki arvelduste organiseerimise põhimõte müügiorganisatsioonide kaudu, millega kooskõlas ettevõte-hankija saab makseid müügiorganisatsioonilt, kelle käsu järgi ta saadab toodangut, ja kohus sisse nõuda makseid ostjalt lasub ka müügiorganisatsioonil. Seejuures vahendeid, mida vajavad müügiorganisatsioonid lünkade katmiseks, mis tekivad sellest, et nad peavad tasuma hankijale saadetud toodangu eest enne seda, kui nad ise saavad makseid ostjalt, annab tavaliselt Riigipank erikrediidi või hariliku krediidi korras summadele teel.

Arvelduste organiseerimisel müügiorganisatsioonide kaudu mitmesugustes majandusharudes on mõningaid erilisusi, peamiselt puht-tehnilisi ja tähtsusetuid. Oluline tähtsus on arvelduste korra erilisusel rasketööstuse ja kergetööstuse vahel.

Rasketööstuses (kivisöe, metallurgia- ja teistes harudes) on arveldused müügiorganisatsioonide kaudu korraldatud selliselt, et tagada maksimaalselt viivitamatut makset toodangu

eest, mida saadetakse müügiorganisatsiooni tellimuste järgi. Kuna see toodang tavaliselt on oma erikaalult ülekaalus toodangus, mida realiseerivad need ettevõtted, siis arvelduste organiseerimine müügiorganisatsioonide kaudu tagab paljudes rasketööstuse harude ettevõtteis tootmise käigu ja rahandusliku seisukorra sõltumatust ostjate mittemaksmise mõjust.

Nende arvelduste üldskeem on selline: kõik tehase-hankija kaubasaatmised müügiorganisatsiooni korralduste järgi tasutakse viivitamatult eriarvelt, mis on müügiorganisatsiooni kontoril panga osakonnas, kes teenindab antud tehast eriti tema saadetuste tasumiseks. Tasumist toimetatakse tavalises korras arvesummade ülekande teel müügiorganisatsiooni eriarvelt tehase arveldusarvele. Vahendeid eriarveile aga müügiorganisatsioon kannab oma peakontori arvelt Riigipangas. Sellele «on call»-arvele laekuvad nii maksed ostjailt kui ka Riigipanga krediidid; kulusid sellelt teostatakse müügiorganisatsiooni eriarvete toetuseks tehaste-hankijate asukoha järgi. Makse ettevõttele-hankijale teostatakse ammu enne seda, kui ostja sai talle saadetud kauba arve ja aktseptis selle, samuti enne arve aktsepti müügiorganisatsiooni kontori poolt. See maksmine on seepärast esialgne. Kui edaspidi müügiorganisatsiooni kontor keeldub arvet aktseptimast, annab ta panga osakonnale käsundi — peetada esialgselt antud summa järjekordsel maksmisel eriarvelt.

Saates kaupa ja saades makset selle eest, on ettevõte ühtaegu kohustatud saatma ostjale arved-faktuurid ja maksekäsundid, mis on välja kirjutatud müügiorganisatsiooni nimel. Kui need maksekäsundid on saadud Riigipanga osakonnas, kes teenindab ostjat, sooritab viimane makse pärast maksekäsundi aktsepti tavalises korras, nagu see on kindlaks määratud arvelduste aktseptilisele vormile. Ostja poolt makstud vahendid kantakse müügiorganisatsiooni kaubakontorite arveldusarveile, mida peetakse samas panga osakonnas. Neilt arveilt kantakse vahendid müügiorganisatsiooni tsentraliseeritud «on call»-

arvele, kust, nagu kõnelesime ülalpool, toetatakse eriarveid, mis kuuluvad arveldamisteks hankijaiga.

Sellest, millisel määral see arvelduste kord tagab makseid tehastele nende poolt ärasaadetud toodangu eest, kõnelevad vahendite jääkide määrad eriarveil.

Need jäägid kõiguvad aasta jooksul tunduvalt. Näiteks 1. veebruariks 1939. a. need moodustasid summa, mis võrdub ühepäevase ärasaatmisega, 1. märtsiks — 1,6-päevasega, 1. aprilliks — juba 4,5-päevasega, 1. augustiks — uuesti 1,3-päevasega jne.

Ärasaatmiste ebaühtluse tulemusena rasketööstuse tehaste saatmiste summa võib teatud päevil ületada vahendite jäägi eriarveil. Sel juhul Riigipank kolme päeva jooksul (ja mitte sagedamini kui 3 korda kuus) teostab tehaseile nende poolt ärasaadetud kaupade tasumist nn. «all-laenude» arveilt.

Metallimüügikeskuse selliste arvete aastakeskmine võlgnevus moodustas 5,4 mln. rbl., mis vastas kaupade ärasaatmise 0,29-le päevale.

See tunnistab, et tasumine tehastele nende poolt ärasaadetud toodangu eest tagatakse peamiselt tavalise pangakrediidiga ja müügiorganisatsioonide endi vahenditega.

Selline arvelduste kord (mille järgi ärasaatmiste arveldused on organiseeritud Metallimüügi, Kivisõemüügi jt. kaudu) tagab täiesti ettevõttele õigeaegset maksete saamist, lähendab maksesaajat, kelleks on müügiorganisatsiooni kaubakontor, maksnikule ja laiendab maksniku mõjutamise võimalust, kuivõrra toodangu realiseerimine ja maksete sissenõudmine on koondatud eriti selle asjaga tegeleva organisatsiooni kätte.

Ühtlasi aga tekib sellise arvelduste korraga Riigipanga krediitide kandmise oht ostjate mittemaksmiste katteks.

Seepärast ei saa sellisel korral olla eriti laialdast levikut ja seda rakendatakse vaid harudes, kel on juhtiv tähtsus rahvamajanduses.

Kuna ettevõtted-hankijad selle arvelduste vormi korral saavad makse viivitamatult kauba ärasaatmisel, siis nad ei vaja krediiti summadele teel. Nende krediitide asemel Riigipank annab krediiti müügiorganisatsioonile määrades, mis on vajalikud eriarvete tugevdamiseks, ja kannavad need vahendid müügiorganisatsiooni tsentraliseeritud «on call»-arvele.

Tsentraliseeritud arveldusvormi rakendamise edu oleneb põhimiselt ostjate maksete käigust ja müügiorganisatsioonide töö tulemustest kauba eest maksete sissenõudmisel.

Ostjate mittemaksmised müügiorganisatsioonidele moodustasid 1. oktoobriks 1939. a. summa, mis võrdub nende müügiorganisatsioonide 7,9-päevase käibega. Kuigi võlgnevus alanes võrreldes aasta algusega, millal see saavutas 11-päevase ärasaatmise summa, ikkagi selline võlgnevus on lubamatult kõrge.

Metallimüügikeskuse näitest selgub, et ostjate võlgnevuse alandamise alal on müügiorganisatsioonidel veel suuri kasutamata võimalusi. Selle müügiorganisatsiooni ostjate võlgnevus, mis võrdus 1939. a. alguks peaaegu 13-päevase ärasaatmisega, alanes 1940. a. alguks 4,3-päevase ärasaatmise suuruseni. Paljude hooletute maksnike suhtes müügiorganisatsioon praktiseeris kaubasaatmise katkestamist. Metalli, mis oli laaditud reale mittemaksjaile ettevõtteile, müügiorganisatsioon ei saatnud mitte transiidina, vaid oma ladudesse, kust seda anti sellistele ostjaile ainult nende võlgnevuse kustutamise tingimusel.

Kuid seda liiki mõjutusvahendid ei ole alati rakendatavad. Olulisem tähtsus on paremal maksete organiseerimisel, mis põhineb mitmesuguste harude majanduslike sidemete uurimisel. Näit. ligi 8% kogu võlgnevusest Metallimüügile moodustavad Kivisõetööstuse Rahvakomissariaadi ettevõtete mittemaksmised. Paljudel juhtudel aga kivisõetööstuse ettevõtted kannatavad rahanduslikke raskusi metallurgiatehaste mittemaksmiste tõttu. On selge, et siin on võimalik ja vajalik vas-

tastikuse võlgnevuse arvessevõtmine. Peale selle on Metallimüügi põhilisteks mittemaksnikeks Teede Rahvakomissariaadi ettevõtted. Seda võlgnevust oleks võidud tunduvalt vähendada, võttes seda arvesse tariifide maksmisel, mida tasuvad raudteedele metallurgiatehased, jne.

Tsentraliseeritud arveldussüsteemi puuduseks on see, et tehased saavad makse olenemata sellest, kas ostja kaubaarve aktseptib või keeldub aktseptist. Viimasel juhul müügiorganisatsiooni osakond annab korralduse pangale summa, mille järgi saadi keeldumine aktseptist, mahakirjutamiseks tehase arvelt müügiorganisatsiooni arvele (nn. «deebet-noot»). 1939. aastal Metallimüügil selliste «deebet-nootide» summa moodustas kokkuvõetult 1,9% ärasaatmiste summast, 2,3% asemel 1938. aastal. Siiski üksikute tehaste mahakirjutuste summad seoses ostjate loobumisega aktseptist ulatusid suurte määradeni: tehasel «Sirp ja Vasar» — 3,4%, Lutuginski tehasel — 5,8%, Almaznjanski tehasel — 5%, Nõtvenski tehasel — 12,4%, Beloretski tehasel — 6,1% jne. Need tehased taotlevad kasutada tsentraliseeritud arvelduste korda ostjaile kaupade saatmiseks, mis ei vasta lepingu tingimustele.

See arvelduste vorm viib sageli panga vahendite kasutamisele rasketööstuse ettevõtete ostjate maksevõlgade katmiseks. Seejuures Riigipangal ei ole selle arveldusvormi juures küllalt tõhusaid mooduseid oma vahendite sissenõudmiseks ei ostjalt ega hankijalt.

Kergetööstuses ettevõtete transiitsaatmistel müügiorganisatsiooni tellimuste järgi hankijad ei saa makset vahetult eriarvelt, vaid esitavad koond-maksenõude, mille saadavad Riigipanga kaudu korras, mida rakendatakse aktseptilisel operatsioonil, panga osakonda, kes teenindab müügiorganisatsiooni. Müügiorganisatsioon pärast maksenõude aktseptimist tasub selle kas oma arveldusarvelt või vahetult pangakrediidi arvel. Ajal kuni makse saamiseni müügiorganisatsioonilt ettevõtted kasutavad pangakrediiti summadele teel. Koond-maksenõude

esitamisel ettevõte-hankija saadab ühtaegu panga kaudu maksenõuded, mis on välja kirjutatud müügiorganisatsiooni nimel, ka oma toodangu ostjale. Ostjate maksed nende maksenõuete järgi saadetakse pärast nende aktseptimist müügiorganisatsiooni kontorile ja on viimasel pangakrediidi kõrval ressursiks, mille arvel müügiorganisatsioon tasub ettevõtete-hankijate koond-maksenõuded.

Arveldused, mida teostatakse Riigipanga maksekrediitide arvel. Sel juhul maksed hankijale kindlate tooraine ja materjalide liikide eest sooritatakse Riigipanga laenude arvel, mida antakse ostjale teatud materiaalsete väärtuste liigi varude kujundamiseks.

Nende laenude kustutamist teostatakse ostja poolt krediteeritud tooraine ja materjalide kasutamist mööda tootmises. Järelikult, andes tähtajalisi ja tagastatavaid krediite kindlate materiaalsete väärtuste liikide varude kujundamiseks, Riigipank ei anna laenusummat majandusorgani käsutusse (saates selle laenaja arveldusarvele, nagu see toimub tavalise krediteerimise korral), vaid tagab laenu arvel makseid hankijaile nende materiaalsete väärtuste eest. Seega muutub ostja kaupade tasumise kohustus hankija ees tema tähtajalise laenu kohustuseks Riigipanga ees.

Riigipangal on tunduvalt suuremad võimalused ettevõttelt selle võlgnevuse õigeaegseks sissenõudmiseks kui hankijal.

Sellist krediteerimise ja arvelduste korda rakendatakse praegusel ajal põllumajandusliku tooraine ülenormatiivsete varude moodustamisel kerge- ja toiduainete tööstuse ettevõtteis. Krediteerides kogu põllumajandusliku toodangu massi, mida saavad varundamisorganisatsioonid (selleks, et tagada katkestamatut tasumist selle andjaile — kolhoosidele, sovhoosidele ja üksiktalunikele), Riigipank tagab oma krediidiga samuti põllumajandusliku tooraine tasumist varundamisorganisatsioonidele ettevõtete poolt, kes töötlevad seda toorainet.

Sellist liiki arvelduste organiseerimine Riigipanga maksekrediitide arvel ei ole rakendatav kõigis maksesuhtlustes. Võimalik on siiski laialdasem sellise korra rakendamine real teiste materjalide hangetel, millel on esmajärguline majanduslik tähtsus.

«Plaanilised arveldused». See arvelduste vorm on rakendatav neil juhtudel, kus üks majandusorganisatsioon toimetab teisele alatisi enam-vähem ühtlasi kaubasaatmisi või osutab talle teenendeid. Sel juhul maksnik võib tasuda mitte igat üksikut hanget või talle osutatud teenendit, vaid sooritab perioodilisi makseid võrdseis summades. Nende summade määr tehakse kindlaks kokkuleppega hankija ja ostja vahel, lähtudes lepingus kokkulepitud hangete määradest, andmeist hangete kohta möödunud aja eest jne.

Perioodiliselt (kord 10, 15 päeva tagant või kord kuus) kõrvutatakse sooritatud maksete summat tegelikult toimetatud kaubasaatmistega või osutatud teenendite väärtusega ja puuduva summa maksab ostja; ülemaksmised saavad nad tagasi järgmisel tasumisel. Tänu sellele arveldusvormile saavutatakse esiteks maksesummade suurenemist, teiseks tagatakse nende korrapärasus, mis on tähtis maksniku kassalise majanduse õigeks organiseerimiseks.

See arveldusvorm on levinud kaubandusorganisatsioonide maksmistel leivatehastele, tootvate baaside tasumistel suhkrutehastele jne. Plaanilised maksmised võiksid leida siiski veel laialdasemat rakendamist. Nad on rakendatavad kõigil juhtudel, mil üks ettevõte saadab sageli ja ühtlaselt oma toodetud kaupu tarbijale (näit. kivisöe- ja maagitööstuse suhtlustes metallurgia tööstusega, tööstusettevõtete suhtlustes transpordiga jne.).

* *
*

Me vaatlesime arvelduste põhivorme, mis on kehtivad nõukogude majanduses pärast krediidireformi läbiviimist, mis on kehistatud majandusorganisatsioonide poolt kaupade krediitiandmise likvideerimise ja spetsialiseeritud arveldusvormide arendamise alusel ja mis vastavad majanduslike sidemete erilisustele erinevail aladel. Majanduse arvelduslíku teenindamise parendamise ja arvelduste selliste vormide arendamise ülesanne, mis vastaksid mitmesuguste majandusharude majanduslikele erilisustele, pole lahendatud kaugeltki veel täielikult.

Üks või teine arvelduste vorm võib anda rohkem või vähem võimalusi hankijale maksniku mõjutamiseks, ennetada mittemaksmisi, mis tekivad arvelduste endi korraldamatuse tõttu, jne. Kuid arvelduste organiseerimine ei saa iseendast tagada vahendite olemasolu ettevõttel vajaliku kauba tasumiseks ostja majanduses võimalike ühtede või teiste majanduslike lünkade tõttu, mis peegelduvad rahandussfääril.

Ühtede majandusorganisatsioonide mittemaksmised teistele tekivad paljudel juhtudel ettevõttel-mittemaksnikul mitte rahanduslíku lünga olemasolust, mis peegeldaks ebanormaalsust tootmise käigus, vaid: 1) mittemaksmistest talle endale tema ostja poolt, 2) ebaõigest käibevahenditega varustamisest, ajaliselt ebaõigest maksete jaotamisest Rahandusministeeriumile, Riigipangale jne., 3) lühiajalistest kassalünkadest paljude maksete ühele tähtajale koondumise, toodangu saatmiste juhuslike takistuste ja muude põhjuste tõttu.

Nendeks juhtudeks on olemas rida seni veel mitteküllaldaselt kasutatavaid võitluse võimalusi mittemaksmistega nii arvelduste organiseerimise kui ka krediteerimise organiseerimise liini mööda.

Riigipanga krediidid osutavad ka praegusel ajal paljudel juhtudel teatavat abi majandusorganisatsioonidele ja ettevõtteile lühiajalistest kassalünkadest ülesaamiseks. Tööstusettevõtteile on selles suhtes tähtis esiteks meie poolt juba mainitud

ostjale seitsmepäevase tähtaja andmine maksenõude tasumiseks pärast selle aktseptimist ja hankijale pangakrediidi andmine selleks tähtajaks; teiseks materiaalsete väärtuste ülenormatiivsete varude krediteerimine Riigipanga poolt (vt. IV peat.), kus ettevõttele antakse laene ka tähtajaks tasumata krediteeritava tooraine, kütteainete, materjalide jt. varudele. See annab ettevõttele vahendeid tema kohustuste tasumiseks materiaalsete väärtuste alal, mida krediteerib Riigipank; kolmandaks põllumajandusliku tooraine varude tasumist hankijatele seda töötlevate ettevõtete poolt nende varude hooajalise kasvu perioodidel toimetatakse vahetult pangakrediitide arvel. Nende krediitide kustutamist teostatakse ettevõtte arveldusarvelt, toorainet töötlemisse saamist mööda.

See kõik ei purgi kaugeltki veel kõiki rahanduslikke üritusi, mis võivad reaalselt mõjuda mittemaksmiste vähenemisele. Sellised rahandusliku ala üritused (vajalike abinõude kõrval võitluseks majandusplaanide mittetäitmisega, mis on mittemaksmiste tekkimise põhieelduseks), nagu meile näib, peavad minema kolmes põhisuunas:

1) tekkivate mittemaksmiste lokaliseerimise liini mööda. Ettevõttel, kes ei tasu hankijale tähtajaks oma kohustusi ühtede või teiste tootmislünkade tõttu, peab olema võimalus, kui ta ise täidab plaani näitajaid, katkestamatult tasuda oma kohustusi. Vastasel korral mittemaksmise tekkimine ühel ettevõttel kaasutab endaga terve aheliku mittemaksmisi, mis levivad majanduses kontsentriliste ringidena. Ettevõttelt, kes kannatab oma ostjate mittemaksmise tõttu, ei tohi võtta kohustust taotella tema poolt ärasaadetud kaupade tasumist, rakendades vajalikke mõjuvahendeid ostjale. Ühtlasi ettevõte ei tohi osutuda ise sunnituks asuma mittemaksmiste teele;

2) hankijate abistamise liini mööda küsimuse lahendamisel ostja maksevõimelisuse ja maksete laekumise tagamise kohta kaupade eest, mis on saadetud ostjaile,

kes on maksevõimelised, kuid kannatavad lühiajalisi rahanduslikke raskusi;

3) ettevõtete toetamise liini mööda lühiajalise krediidiga neil juhuslike kassalünkade tekkimisel. Sellist krediidiabi võib osutada ettevõtteile, kes täidavad toodangu väljalaske ja omahinna plaane, kel ei ole liigseid materiaalseid väärtusi ega süstemaatilisi mittemaksmisi. Sellist liiki krediidid peavad olema äärmiselt lühiajalised («päevased» krediidid), tähtajaga mõni päev, ja suunatakse hankijate arvete tasumiseks.

Sellised üritused majanduselus käibevahendite jaotuse, rahandusorganite poolt maksete sissenõudmise korrastamise ja muude sarnaste abinõude kõrval peavad andma tunduvat efekti majanduses arvelduste korrastamise ning vastastikuse võlgnevuse alandamise mõttes.

VIII peatükk.

Tulude ja kulude bilanss.

Juba 1931. a. seltsimees Stalin oma ajaloolises kõnes majandustegelaste nõupidamisel osutas põhjendatud tulude ja kulude bilansi koostamise vajadusele kui ettevõttes kohuslikule õigesti korraldatud majandusliku arvutluse elemendile. Avastades jämedamaid majandusliku arvutluse rikkumisi, mis esinesid tol ajal, seltsimees Stalin lausus:

«... ebamajandusliku asjaajamise tõttu osutusid paljudes meie ettevõtteis ja majandusorganisatsioonides isemajandamise põhimõtted täiesti õõnestatuks. On fakt, et paljudes ettevõtteis ja majandusorganisatsioonides on juba ammu lakatud arvestamast, kalkuleerimast, koostamast tulude ja kulude bilansse»[1].

Seltsimees Stalin asetab tulude ja kulude bilansside koostamise lahutamatusse seosesse õige kalkulatsiooni korraldusega ettevõttes, võitlusega omahinna alandamise ja sotsialistliku akumulatsiooni kasvu eest.

Võitlus sotsialistliku akumulatsiooni mastaapide edasise laiendamise eest on lahutamatult seoses ettevõtte tulude ja kulude bilansi koostamisega ja selle hoolika kontrollimisega.

Põhjendatud tulude ja kulude bilansi koostamine nõuab tootmise eelarve üksikute artiklite hoolikat kontrollimist, kõigi kulutuste hoolikat revideerimist, mis määravad toodete omahinna.

---

[1] J. Stalin. Leninismi küsimusi, 10. trükk, lk. 462 (vene k.).

Tulude ja kulude bilanss muutub tõsiseks tööriistaks võitluses omahinna alandamise ja sotsialistliku akumulatsiooni kasvu eest. Eriti suur on selle bilansi tähtsus seoses ÜK(b)P XVIII kongressi otsustega NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kolmanda viisaastaku plaani kohta.

Sm. Molotovi esitises ja ÜK(b)P XVIII kongressi resolutsioonis on pööratud erilist tähelepanu meie sotsialistlike ettevõtete sisereservide avastamise ja kasutamise vajadusele. Neis reservides peituvad puhtimatud omahinna alandamise, materiaalsete ressursside käibe kiirendamise ja sotsialistliku akumulatsiooni kasvu võimalused. Need küsimused tekivad vältimatult ja need tuleb lahendada tulude ja kulude bilansi koostamisel.

Kuni viimase ajani meil ei olnud ühtset, kõigile ettevõtteile kohuslikku tulude ja kulude bilansi vormi. Paljudes ettevõtteis üksikasjaliste tulude ja kulude bilansside asemel koostati finantsplaane väga puudulikus vormis. Nende plaanide põhipuuduseks oli see, et neisse võeti mitte kõik ettevõtte tulud ja kulud, vaid ainult *uued, lisakulud*, mis on seoses tootmise laiendamisega ja uute kapitaalmahutustega, ning allikad nende kulude katmiseks. Sellises plaanis peegeldus mitte kogu ettevõtte vahendite liikumine ja järelikult mitte kogu tema tootmistegevus, vaid ainult tuluallikate ja kululausendite juurdekasv, suurenemine. Selline finantsplaani vorm ei avastanud rahanduse orgaanilist sidet tähtsaimate ettevõtte töö tootmisnäitajaiga ja esmajoones ettevõtte võitlusega omahinna alandamise eest. Muidugi oli ka sellise plaani näitajate süsteemi aluseks tööstustoodangu omahinna tase, kuna plaani tähtsaim lausend — kasum — olenes vahetult omahinna tasemest. Kuid omahinna näitajad, selle struktuur finantsplaani selles vormis vahetult ei peegeldunud ja rahandusliku plaanistamise töö selle keskkohas ei seisnud. Selles plaanis ei leidnud tavaliselt oma peegeldust ka selline ülitähtis rahandusnäitaja, kui tasumisele kuuluv käibemaksu summa. Me aga teame, et

meie ettevõtete sotsialistlik akumulatsioon väljendub mitte üksnes kasumina, vaid ka käibemaksuna. Ainult kasumite summa peegeldamine finantsplaanis moonutas tõsiselt ettevõtte töö tõeliste rahanduslike tulemuste pilti, tema osa sotsialistliku akumulatsiooni üldfondide kujundamises. Lõpuks hõlmas see vorm tavaliselt ainult ettevõtte tulusid ja kulusid, mis on seoses tema tootmise põhitegevusega ja tema kapitaalmahutustega. Kulud ja tulud, mis on seoses ettevõtete tegevuse teiste aladega — temale kuuluva elamu-kommunaalfondi ekspluatatsiooniga, kaadrite ettevalmistamise tööga (õppekombinaadid, sotsialistliku töö meistrite kursused jne.), lasteaedade ülalpidamisega jne., finantsplaani vormis peegeldamist ei leidnud. Tulemusena see vorm ei andnud ettevõtte rahandusliku seisundi täielikku pilti.

Kõik need varem kehtinud vormi puudused on kõrvaldatud NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Majandusnõukogu poolt 27. juunil 1939. a. kinnitatud tulude ja kulude bilansi vormiga.

Toome näitena ühe ettevõtte tulude ja kulude bilansi:

Tulud.

Took toodangu realiseerimisest	10 527,0	tuh. rbl.
Selles: kasum	1 244,0	„ „
käibemaks	1 659,0	„ „
Elamu-kommunaalmajanduse tulud	18,2	„ „
Kokkuhoid ehituse maksuse alandamisest	9,6	„ „
Juurdearvutatud töötasu ja sotsiaalkindlustuse minimaalse jäägi juurdekasv	3,0	„ „
Vanemate vahendid lasteaedade ülalpidamiseks	6,8	„ „
Üldse tulud	10 564,6	tuh. rbl.
Selles: kasum	1 244,0	„ „
käibemaks	1 659,0	„ „
Tulude üldsummast taasjaotatakse ministeeriumi alal:		
Amortisatsioonilised eraldamised	121,0	tuh. rbl.
Assigneeringud direktorifondist lasteaedade ülalpidamiseks	4,5	„ „

Kulud.

Ettevõtte kulutused tootmiseks	7 622	tuh. rbl.
Selles: põhimaterjalid	5 034	„ „
abimaterjalid	712	„ „
kütteained	120	„ „
elektrienergia	54	„ „
töötasu	1 256	„ „
Tootmise kulutuste üldsummast kuulub realiseeritavale toodangule	7 622	„ „
Ettevõtte kulutused, mida ei kanta toodangu omahinda	22	„ „
Kokku ettevõtte kulutused realiseeritavale toodangule	7 644	tuh. rbl.
Omakäibevahendite juurdekasv	52	„ „
Omakäibevahendite puudumise täiendus	55	„ „
Eraldamised direktorifondi	26	„ „
Kapitaaltööd	297	„ „
Siseressursside mobiliseerimine	7	„ „
Kapitaalremont	68	„ „
Mittelimiitsed kulutused	10	„ „
Elamu-kommunaalmajanduse kulutused	18,2	„ „
Kaadrite ettevalmistamise kulud	108	„ „
Lasteaedade ülalpidamise kulud	34	„ „
Üldse kulud	8 319,2	tuh. rbl.
Kulude üldsummast kaetakse ministeeriumi alal taasjaotatavate summadena:		
Kapitaalkulutused, mida teostatakse amortisatsiooni arvel	53	tuh. rbl.
Kapitaalremont amortisatsiooni arvel	68	„ „
Lasteaedade ülalpidamise kulud direktorifondi arvel	5	„ „
Üldse kulud, maha arvates kulutused, mis kaetakse ministeeriumi alal taasjaotatavate summadega	8 193,2	tuh. rbl
Tulude ülekaal kuludest	2 371,4	„ „
Suhtlused eelarvega	—	
Maksed eelarvesse	—	

Käibemaks	1 659 tuh. rbl.
Eraldamised kasumist	842,6 „ „
Kokku maksed eelarvesse	2 501,6 tuh. rbl.
Assigneeringud eelarvest	—
Kaadrite ettevalmistamiseks	108 „ „
Lasteaedade ülalpidamiseks	22,2 „ „
Kokku assigneeringud eelarvest	130,2 tuh. rbl.
Maksed eelarvesse ületavad assigneeringuid eelarvest	2 371,4 „ „

Seega hõlmab tulude ja kulude bilanss kogu ettevõtte rahaliste ressursside liikumist ja tagab selle kooskõla tulude ning kuludega.

Eriline tähtsus on kõigi ettevõtte toodangu väljalaske kulutuste peegeldusel bilansis, esile tõstes seejuures tähtsamaid kulutuste elemente. Olemuselt sisaldub selles tulude ja kulude bilansis kogu ettevõtte tootmise eelarve. Järelikult koostada põhjendatud tulude ja kulude bilanss tähendab esmajärjekorras koostada põhjendatud tootmise eelarve. Kogu tootmise eelarve tulude ja kulude bilanssi võtmine andis esmakordselt võimaluse mitte üksnes vaadelda ja kinnitada nn. võrreldava toodangu omahinna plaani, vaid ka kindlaks määrata kogu toodangu kulutuste plaanilise määra.

Tootmise eelarve annab toodangu väljalaske kulutuste kogu summa. Kuid mitte kõik toodangu väljalaske kulutused ei tule tavaliselt samal aastal realiseerimisest ettevõttele tagasi. Osa valmistatud toodangut jääb lattu, osa teostatud kulutusi ei anna veel üldse valmis toodangut, vaid jääb lõpetamata toodangusse. Meie poolt näitena võetud ettevõttes esineb, vastupidi, lõpetamata toodangu ja valmistoodete jääkide alanemine ja seepärast realiseeritava toodangu kulutuste summa ületab toodangu valmistamise kulutuste üldsummat. Ettevõtte töö rahanduslike tulemuste selgitamiseks peame kõrvutama toogi summaga, mis on saadud toodangu realiseerimisest, mitte kulutuste kogusummat, vaid ainult realiseeritava toodangu kulutusi. See-

pärast finantsplaani vorm eeldab mitte üksnes kõigi kulutuste peegeldust, vaid ka realiseeritava toodangu valmistamise kulutuste erilist väljaeraldamist. Kõigi kulude kokkuvõttesse plaani järgi tuleb võtta nimelt realiseeritava toodangu kulutused. Kulutused aga, mis on seoses lõpetamata toodangu ja valmistoodete jääkide kasvamisega, leiavad oma peegelduse teises kohas ja nimelt — ettevõtte omakäibevahendite juurdekasvu arvutluses.

Materiaalsete väärtuste taastamine, mis on kulutatud tootmiseks, on tagatud peegeldusega toodangu väljalaske materiaalsete kulutuste plaanis ja nende kulutuste katmisega ettevõtte toogi arvel. Kuid, nagu nägime IV peatükis, ettevõte võib seoses oma tootmisplaani kasvuga tunda vajadust mitte lihtsas tootmiseks kulutatud materiaalsete väärtuste taastamises, vaid materiaalsete varude endi suurendamises, mis teenindavad tootmisprotsessi. Vahendite tarvidust selliste täiendavate materiaalsete varude moodustamiseks tuleb ette näha plaanis eraldi. Seda saavutatakse, võttes bilanssi eri lausendi «omakäibevahendite juurdekasv».

Selle viimase lausendi analüüsimisel on vaja silmas pidada, nagu juba märgitud IV peatükis, et selles võib peegeldada ainult omakäibevahendite juurdekasvu, mis on tingitud tootmisplaani kasvust ja üksikute käibevahendite elementide normatiivide muutmisest. Kui aga käibevahendite suurendamise vajadus on tingitud mitte ettevõtte lisatarvidustest, vaid käibevahendite puudusest aasta alguks, siis sellise käibevahendite puudumise täiendamise tarvidus tuleb arvesse võtta eraldi ja näidata finantsplaani erilausendina. Selline kord on seatud sel eesmärgil, et vältida ettevõttel käibevahendite puudumise automaatse katmise ohtu, kui see puudumine on tekkinud ettevõtte halva töö tõttu.

Suur tähtsus on tulude ja kulude bilansis elamu-kommunaalmajanduse tulude ja kulude peegeldusel. Meie tööstuse majanduse selle osa puudulik korrastus viib suurtele kadudele

ja sellesamaga alandab tööstuse kasumite üldsummat. Kindlaks määrates elamu-kommunaalmajanduse plaani tulude ja kulude numbreid, on vaja hoolsasti kontrollida kõiki tema eelarve artikleid ja saavutada tema kahjutust.

Ülejäänud bilansi lausendeist peatume nendel, mis on seoses kapitaaltöödega. Plaani võetakse kogu kapitaaltööde summa, mis on hinnatud eelarvelistes hindades, s. o. arvesse võtmata ehituse maksuse ülesandelist alandamist. Kokkuhoid ehituse maksuse alandamisest — muidugi kui ehitus teostatakse majanduslikul teel ja kokkuhoiu summad jäävad ettevõtte käsutusse — võetakse arvesse plaani tulude osas ja vaadeldakse kui kapitaaltööde katmise allikaid. Kokkuhoid ehituse maksuse alandamisest võetakse arvesse plaani tulude osas täies summas, vastavalt kinnitatud tööde maksuse alandamise protsendile. Ehituse käibevahendite summa liikumine, materjalide jääkide, seadistuse ja arvelduslausendite liikumine on näidatud plaanis eri lausendina.

Ettevõtte rahandusliku majanduse organiseerimise tõsiseks küsimuseks on tema kasumite kasutamise küsimus. Ettevõtte kasum tuleb põhimiselt suunata: a) direktorifondi moodustamiseks, b) ettevõtte omakäibevahendite juurdekasvuks, c) kapitaalmahutusteks, d) eraldusteks eelarvesse.

Üheks rahandusliku plaanistamise ülesandeks on õige isemajandamise kindlustamise ülesandeile vastav kasumi jaotamine selle nelja suuna järgi.

Vahetult tulude ja kulude bilansi kulude osas peegeldub see osa kasumist, mis eraldatakse direktorifondi ja võetakse eelarvesse. Bilansi näitajate hulgas direktorifondi eralduste eriline esiletõstmine, ehkki need summad jäävad ettevõtte käsutusse, tuleneb selle fondi eriotstarbelisest iseloomust ja vajadusest kontrollida sellesse eraldamiste ettenähtud määra.

Kuna bilansi kulude osas näidatakse kulutuste summa ettevõtte põhi- ja käibefondide laiendamiseks, ja peale selle, nagu näeme eespool, peegeldatakse eraldi veel amortisatsiooni-

ja eelarvelise finantseerimise summad, mis kuuluvad nende kulutuste teostamise allikaks, siis ei ole vajadust näidata eraldi kasumi summat, mida kasutatakse neiks otstarbeiks. Plaani analüüsimisel võib selle osa kasumist kergesti välja selgitada, lahutades kulutuste summast, mis on näidatud plaanis, teiste, peale kasumi, kulutuste katteallikad.

Finantsplaani tulude ja kulude kokkuvõtmisel tuleb silmas pidada, et osa ettevõtte kuludest, mis on ettevõtte finantsplaanis esile tõstetud iseseisvate lausendeina, on tegelikult kantud tööstustoodangu omahinda. Kuna siiski plaani kulude ossa lähevad kõik toodangu väljalaske kulutused, siis need summad esinevad plaani kulude osas kahekordselt — üks kord ettevõtte realiseeritava toodangu kulutuste üldkoostises ja teist korda — eriliselt esiletõstetud lausendina. Selliste summade hulka kuulub esmajoones amortisatsioon. Tema esineb toodangu valmistamise kulutuste hulgas, suurendades neid, ja teisest küljest siinsamas, plaani kulude osas, on näidatud kapitaalremondi ja kapitaalmahutuste kulud amortisatsiooni arvel.

Samasuguses seisundis on ka direktorifondi kantud summad. Eraldamised direktorifondi, olles kasumi jaotuse elemendiks, esinevad plaani kulude osas iseseisva kirjena; teisest küljest aga on kuludes näidatud kulutused, mis kaetakse direktorifondi arvel (lasteaedade ülalpidamine, mittelimiitsed kulutused).

On ilmne, et plaani tulude ja kulude õigeks kõrvutamiseks ja nende suhtluste selgitamiseks tuleb kulude üldkokkuvõttest kõrvaldada dubleerivad summad, s. o. amortisatsioon ning kulutused direktorifondist kapitaalmahutusteks ja lasteaedadele. Meie poolt näitena võetud bilansis ettevõtte kulude hulgas on selliseid dubleerivaid summasid 126 tuh. rbl. Seepärast tõelise suhtluse kindlaksmääramiseks ettevõtte tulude ja kulude vahel peame need kõrvaldama kulude üldsummast.

Tulemusena meie ettevõtte tõeline tulude ülekaal kuludest moodustab mitte 10 564,6 miinus 8319,2 tuh. rbl., s. o.

2245,4 tuh. rbl., vaid 126 tuh. rbl. võrra rohkem ehk 2371,4 tuh. rbl.

Seega ei tarvitse ettevõtte arvutatud kulude summa nii jooksvaks tootmiseks kui ka kapitaalmahutusteks tingimata ühtuda realiseerimisest saadud summaga. Ettevõtte rahandus ei kujuta endast mingit omaette suletud süsteemi, vaid ta on orgaaniliselt seostatud kogu sotsialistliku riigi rahandussüsteemiga.

Ettevõtteis nimelt luuakse sotsialistliku akumulatsiooni põhiosa, mille arvel teostatakse kogu sotsialistliku riigi mitmekesise tegevuse finantseerimist, mis on suunatud kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele. Osa rahalisest akumulatsioonist, mis moodustatakse ettevõtete realiseeritava toodangu tulemusena, võetakse neilt rahandussüsteemi poolt ära käibemaksu tasumise ja kasumeist eraldamiste teel.

Seega ettevõtte iga tulude ja kulude bilanss eeldab tavaliselt kohuslikke makseid eelarvesse nii käibemaksu liini mööda kui ka eraldustena kasumeist.

Teisest küljest pärast käibemaksu ja kasumeist eralduste tasumist, s. o. pärast oma osavõttu sotsialistliku akumulatsiooni üleriikliku fondi kujundamise kohustuste täitmisest riigi ees, ettevõttel ülejäävad tulude summad võivad sageli osutuda mitteküllaldaseks tema bilansis ettenähtud kulude katmiseks.

On ilmne, et sel juhul ettevõttele kinnitatud tootmis- ja kapitaalmahutuste plaanide täitmiseks, mis seisavad bilansi kuludeosa alusel, ettevõte vajab rahanduslike vahendite saamist väljastpoolt.

Seejuures tuleb silmas pidada, et ettevõtte kulutused realiseeritava toodangu väljalaskmiseks tuleb tavaliselt katta ettevõtte toogiga, mis saadakse selle toodangu realiseerimisest. Rahandusressursside kaasutamist väljastpoolt võib esineda vaid ettevõtte põhi- ja käibefondide laiendamise kulude katmiseks, samuti kulude katteks, mida ei kanta tema toodangu

omahinna hulka (kulutused kaadrite ettevalmistamiseks, lasteaedade ülalpidamine jne.).

Sellise vahendite laekumise tähtsaimaks allikaks väljastpoolt on finantseerimine eelarvelisest süsteemist.

Seepärast peegeldab ettevõtte tulude ja kulude bilanss mitte üksnes makseid eelarvesse, vaid ka laekumisi eelarvelisest süsteemist. Bilansis on peegeldatud ettevõtte mõlemad suhtlused eelarvelise süsteemiga.

Alles eelarvelise süsteemiga tulude ja kulude suhtluste võtmine bilanssi määrab kindlaks ettevõtte tulude ja kulude võrdsuse, viib tema plaani tasakaalustamisele.

Seepärast peab ettevõtte suhtluste saldo eelarvega ühtuma ettevõtte tulude ja kulude saldoga. Meie näitès maksete ülekaal eelarvesse assigneeringuist eelarvest nähtub ettevõtte tulude ülekaalust üle tema kulude.

Eelarvelise finantseerimise tähtsamaid põhimõtteid on tema sihtiseloom. Eelarveline süsteem ei kata mitte lihtsalt ettevõtte vahendite puudujääki, mis on tekkinud tema tulude ja kulude bilansi järgi, vaid finantseerib teatavaid konkreetseid ettevõtte nõudeid. Eelarveline finantseerimine määratakse järgmiste ettevõtte põhitarviduste katteks: a) kapitaalmahutusteks, b) omakäibevahendite juurdekasvuks, c) riiklikeks dotatsioonideks, d) operatsioonilisteks kuludeks.

Loeteldud objektide eelarvelist finantseerimist võib esineda vaid juhul, kui ettevõttel nende katmiseks ei jätku omadest tuluallikaist.

Me juba nägime, et ettevõtte kapitaalmahutused kaetakse esmajoones ettevõtte enda amortisatsiooniliste eralduste ja kasumite arvel. Ainult nende vahendite puudusel võidakse plaani võtta kapitaalmahutuste eelarveline finantseerimine.

Täpselt samuti peab omakäibevahendite juurdekasv kaetama ettevõtte akumulatsioonide arvel. Seejuures ettevõtte kasum suunatakse esmajoones tema käibevahendeisse ja ainult

ülejäänud osa kasutatakse kui kapitaaltööde finantseerimise allikat.

Mõlemal juhul eelarveline finantseerimine esineb ettevõtte kulude viimase kattеallikana. Selline eelarvelise finantseerimise koht ettevõtte plaanis on jällegi lahutamatult seotud isemajandamise kindlustamise ülesannetega. Ettevõtte kulude katmine on sel juhul otseses sõltuvuses tema oma tulude plaanide täitmisest, tema töö mihusest. Ainult erandina võib ette näha käibevahendite või kapitaalmahutuste eelarvelist finantseerimist juhul, kui ettevõttel on vaba kasumit, kusjuures sel juhul tuleb suurendada eelarvesse võetavat kasumite osa. Selline erand on lubatav vaid ettevõtete suhtes, kel on eriti suur rahvamajanduslik tähtsus ja kelle tarviduste katmine eelarvest annab nende rahanduslikule seisundile eriti kindla iseloomu.

Tarviduste finantseerimise kõrval, mis on seoses tema vahetu tootmistööga, võib ettevõte vajada eelarvelisi vahendeid ka oma kaadrite ettevalmistamise ja lasteaedade ülalpidamise plaani teostamiseks. Enne 1940. a. olid ettevõtte käsutuses eri vahendid kaadrite ettevalmistamise kulude katteks. Need vahendid moodustusid eri lisandeist töötasule, mis võeti tööstustoodangu omahinda. Selliste lisandite tulemusena ettevõtte käsutusse kujunes eriline sihtfond kaadrite ettevalmistamise kulude katteks. Neis tingimustes kaadrite ettevalmistuse eelarvelist finantseerimist nähti ette ettevõtte finantsplaanis vaid sel juhul, kui erifond ettevõttele lubatud kaadrite ettevalmistuse ürituste kogu plaani katmiseks ei olnud küllaldane. Alates 1940. aastast need eraldamised on tühistatud ja ettevõtte kõik kaadrite ettevalmistamise kulud tuleb teostada eelarvelise finantseerimise arvel. Selline kord peab kõvendama kontrolli vahendite kulutamise õigsuse üle kaadrite ettevalmistamisel. Alates 1940. aastast on likvideeritud ka varem ettevõtte kasutuses olnud leiutusfondid, ja leiutuste töötlemise ning juurutamise kulud tuleb samuti finantseerida eelarvest.

Tavaliselt ettevõtte plaan näeb ette peale selle veel eelarvelisi assigneeringuid lasteaedade ülalpidamiseks, kes teenindavad ettevõtte tööliste lapsi. Lasteaedadel on kolm finantseerimise normaalallikat. Need on: lastevanemate endi panused, assigneeringud direktorifondist ja lõpuks riigieelarve vahendid. Meie näites on ettevõtte omi kasumeid küllaldaselt käibevahendite ja kapitaalmahutuste täitmiseks ja seepärast tema plaanis on assigneeringud ette nähtud vaid kaadrite ettevalmistuse, samuti lasteaedade ülalpidamise kulude katteks.

Järelikult tulude ja kulude bilanss peegeldab kõiki meie tööstuse mitmekujulisi sidemeid eelarve-süsteemiga, kuid vastupidi — tööstuse sidemed Riigipangaga ei leia selles üldse peegeldust. Asjaolu võib seletada sellega, et ettevõtte tarviduste ala, mida kaetakse lühiajaliste krediitidega, on selgesti piiristatud ja isoleeritud tarvidustest, mida kaetakse omavahenditega. Nende tarviduste määrad (kaubalis-materiaalsete väärtuste hooajalised akumulatsioonid, mahutused ärasaadetud kaupadesse) mõjuvad vaid ettevõttele vajaliku panga krediteerimise määradele, kuid sugugi ei kajastu ettevõttele vajalike omavahendite ja eelarvelise finantseerimise määradel. Nende tarviduste võtmine bilansi kuludeossa nõuaks ka bilansi tuludeosas võrdses summas pangakrediitide arvessevõtmist.

Kuid pangaga suhtluste väljajätmist tööstuse tulude ja kulude bilansist tuleb lugeda siiski ebaõigeks. See moonutab tööstuse rahanduslikku seisundit ja tema käibevahendite tõelist pilti. Selline ühekülgne tulude ja kulude bilansi koostamine muutub eriti ebaõigeks seoses Riigipanga siirdumisega krediteerimisele lõpetamata toodangu ja valmistoodete normatiivsete jääkide osalise osavõtu korras (vt. IV peatükk).

Selleks et iseloomustada tööstuse suhtlusi eelarvelise süsteemiga ja riigieelarve osa tööstuse rahanduses, toome raske- (kaasa arvatud masinaehituse) ja kergetööstuse arvud teise viisaastaku aastate kohta.

Rasketööstus kasutas tema poolt teise viisaastaku aastail akumuleeritud kasumeid järgmiselt:

Kasumeid üldse	100,0%
Sellest eraldamised eelarvesse	32,0%
Eraldatud fondidesse (kuni 1936. aastani peamiselt tööliste olukorra parendamise fondi, alates 1936. aastast direktorifondi ja laiatarbefondi)	11,3%
Kasutatud käibevahendite täiendamiseks	20,3%
Kasutatud kapitaalmahutusteks	36,4%

Seega ligi 1/3 oma kasumeist rasketööstus kandis eelarvesse. Sellevastu rasketööstuse käibevahendite juurdekasvu kogusummast 82,5% langeb osaks eelarvele. Lõpuks kapitaalmahutused rasketööstusse 72,7% suuruses moodustusid eelarveliste vahendite arvel. Seega oli eelarve osa rasketööstuse laiendatud taastamise finantseerimisel eriti suur. Kergetööstuses eelarve osa ehkki oli ka oluline, kuid ikkagi tunduvalt väiksem. Eelarveliste assigneeringute arvel oli finantseeritud 64,6% tema kapitaalmahutuste plaanist ja 66,7% käibevahendite kasvust. Omakorda 42,1% oma kasumeist kergetööstus andis eelarvelisele süsteemile.

* *
*

Sotsialistlike ettevõtete valitsemise süsteem, nagu teada, on enamikul juhtudel kahelüliline: peavalitsus ja tööstusettevõte. Trustid on säilinud vaid vähestes tööstusharudes, näit. kivisöe, piirituse-napsi, suhkru alal.

Peavalitsus esineb mitte üksnes kui organ, kes juhib talle alluvaid ettevõtteid, vaid ka kui organ, kes omab iseseisvaid isemajandavuslikke õigusi, teostab vahetult paljusid majanduslikke funktsioone (enamikul juhtudel temale alluvate ettevõtete toodangu turustamist ja nende varustamist vajalike tootmisvahendeiga).

Peavalitsuse juhtiv osa väljendub ka temale alluvate ettevõtete rahanduse organiseerimisel. Esmajoones ettevõtte suhtlused eelarvelise süsteemiga korraldatakse tavaliselt mitte üksiku ettevõtte plaani, vaid peavalitsuse plaani järgi. Tavaliselt on ettevõte vahetult eelarvelise süsteemiga seoses vaid käibemaksu tasumise kujul. Maksu arvutamine toimub iga üksiku ettevõtte käibe järgi ja selle arveldused teostatakse detsentraliseeritult iga ettevõttega. Iseasi on eraldamised kasumeist ja eelarveline finantseerimine. Kasumite määrad, mida võidakse eraldada eelarvesse, määratakse tavaliselt kindlaks peavalitsuse plaani järgi tervikuna. Seejuures, kui peavalitsuse koosseisu kuulub ettevõtete kõrval, kes annavad kasumit, ettevõtteid, kellel on plaanistatud kahju, teostatakse eraldamised kasumist kasumite saldost (kasuandvate ettevõtete kasumite, miinus kahjuandvate ettevõtete kahjumite summa).

Täpselt samuti määratakse ettevõtte kapitaalmahutuste eelarvelise finantseerimise, omakäibevahendite juurdekasvu ja teiste tarviduste ulatus peavalitsuse finantsplaani järgi tervikuna.

Seega saab üksik ettevõte temal finantsplaani järgi puuduvad vahendid tavaliselt mitte otseselt eelarvelisest süsteemist, vaid peavalitsuse kaudu. Teisest küljest oma vabad kasumid kannab ettevõte tavaliselt mitte vahetult eelarvesse, vaid need laekuvad peavalitsuse käsutusse. Kui aga eralduste kandeid kasumist ettevõte teostab otse eelarve arvele, siis nende maksete suurus määratakse ikkagi peavalitsuse juhatust mööda.

Peavalitsusel, juhtides oma ettevõtete tootmistegevust, vastutades nende toodangu omahinna taseme eest, nende materiaalse majanduse organiseerimise eest, peab olema enda käsutuses ettevõtte juhtimise rahanduslikud hoovad. Ettevõtte finantsplaani läbivaatamine ja kinnitamine, temale vajalike käibevahendite, käibimise normatiivide suuruse, kasumite suuruse ja nende jaotuse ja teiste tähtsamate finantsplaani lau-

sendite kindlaksmääramine peab olema keskendatud peavalitsustesse ning peab olema nende kätes ettevõtete juhtimise tähtsamaid meetodeid. Tulemusena peavalitsus esineb temale alluvate ettevõtete rahanduskeskusena. Peavalitsuse õigused ettevõtte rahanduse juhtimiseks peavad siiski kooskõlastuma iga ettevõtte isemajandamisega.

Riigi poolt tööstusele osastatud põhi- ja käibefondid on kinnistatud ettevõttele, kuid mitte peavalitsusele. Eelarveline finantseerimine peab samuti kantama peavalitsuse juhatuse järgi ettevõtte arveile.

Peavalitsus, kinnitades ettevõtete finantsplaane (tulude ja kulude bilansse), määrab kindlaks vahendite ulatuse, mis kuuluvad ettevõtteilt äravõtmisele, ja neil vajalike assigneeringute määrad peavalitsuselt. Sellisele äravõtmisele võivad kuuluda ettevõtte liigsed käibevahendid, ettevõtte kasumid ja amortisatsioonisummad. Seega on peavalitsustele antud õigus manööverdada neile alluvate ettevõtete vahendeiga maksimaalselt nende vahendite otstarbelise kasutamise eesmärgil. Siiski kehtiv peavalitsuste suhtluste praktika ettevõtteiga viib üksikuil juhtudel ettevõtete isemajandavuslike õiguste rikkumisele ja järelikult majanduslike ergutuste nõrgenemisele. See puutub esmajcones paljudes harudes kehtivasse ettevõtteilt kasumite äravõtmiste süsteemi. Sellistes tähtsates tööstusharudes, nagu kivisöe, mustmetallurgia, paljudes keskmise ja üldise masinaehituse harudes, võtab kogu ettevõtete kasumi neilt peavalitsus, nende kulutuste katmist aga käibevahendite täiendamiseks ja kapitaalmahutusteks teostatakse finantseerimise arvel, mida saadakse peavalitsuselt. Sellega õõnestatakse otsest isemajandavuslikku sidet ettevõtete akumulatsiooni käigu ja nende käibevahendite seisundi ning kapitaaltööde finantseerimise käigu vahel. Seejuures kasumite äravõtmist ennast teostatakse mitte nende tegelikku kogunemist mööda,

vaid plaani järgi. Tulemusena näit. Magnitogorski metallurgia tehas, kes andis 1939. a. eest 55,6 mln. rbl. kasumit, teostas kogu oma käibevahendite juurdekasvu peavalitsuse finantseerimise arvel, kogu tema saadud kasumi aga võttis peavalitsus. Samasuguses seisundis oli 1939. a. Makejevski metallurgia tehas. Gorki autotehas andis 1939. a. 136,5 mln. rbl. kasumit, ja vaatamata sellele tema käibevahendite suurendamist summas 25,6 mln. rbl. finantseeris Autotööstuse Peavalitsus.

Selline praktika alandab rahanduse osatähtsust ettevõttes, samuti rubla tähtsust võitluses plaani täitmise eest. Paljudes ettevõtteis esinev lubamatu finantsplaani tähtsuse alahindamine on tunduval määral selle ettevõtte rahanduse isikupäratuks muutmise tulemuseks üksikute peavalitsuste poolt.

Ettevõtte isemajandamise edasine kindlustamine aga nõuab, et jäetaks tema käsutusse pärast eraldamisi eelarvesse ja amortisatsiooniks kogu ülejääv kasumi osa, mis on vajalik talle lubatud kulude katmiseks. Peavalitsusele peab lubatama vaid selle kasumi osa ja amortisatsiooniliste eraldamiste taasjaotamist, mis jääb ettevõttel üle pärast tema plaanis ettenähtud kulude katmist. Seejuures peab peavalitsus need summad ära võtma nende tegelikku kujunemist mööda ettevõtte plaani täitmise käigus.

Peavalitsuse finantsplaan ei ole ainult üksikute tööstusettevõtete plaanide summa. Meie tööstuse koosseisu kuuluvad tööstusorganisatsioonide kõrval veel müügi-varustamis- ja varundamisorganisatsioonid, projektimisorganisatsioonid, mõned põllumajanduslikud ettevõtted, samuti hanke-ehitusorganisatsioonid, õppeasutised ja teadusliku uurimise instituudid.

Nende organisatsioonide osa meie üldises sotsialistliku tööstuse rahanduslikus majanduses on väga tähtis. Riigitööstuse koondbilansi andmeil meie tööstuslike rahvakomissariaatide vahendite üldsumma jagunes neile alluvate organisatsioonide üksikute tüüpide vahel järgmisel kujul (%-des):

Tööstusettevõtted	77,1
Tööstuse põllumajanduslikud ettevõtted	2,4
Varustamis-müügiorganisatsioonid	11,3
Varundamisorganisatsioonid	3,6
Müügi-varustamise ja tööliste varustamise osakonnad	0,8
Hankeorganisatsioonid	2,6
Õppeasutised ja teadusliku uurimise instituudid	2,2

Nagu nägime, on eriti suur osatähtsus tööstuse rahanduses varustamis-müügiorganisatsioonidel. Nende kätes oli näiteks ligi 40% valmistoodangu üldsummast laos ja ärasaadetud toodangust, mis oli tööstuse käsutuses.

Iga organisatsioonitüübi funktsioonide spetsiifilisus tingib nende rahandusliku majanduse plaanistamise meetodites hulga erilisusi, millest järgneb nende organisatsioonide finantsplaani näitajate eri arvestuse vajadus tööstuslike ministeeriumide ja peavalitsuste tulude ja kulude bilansis.

Seepärast ministeeriumide ja peavalitsuste tulude ja kulude bilansi vorm, ühes meie poolt ülalvaadeldud tööstusettevõtete plaanidest võetud näitajatega, sisaldab palju näitajaid, mis iseloomustavad ministeeriumidele ja peavalitsustele alluvate teiste organisatsioonide rahanduslikku tegevust.

Sellised on näit. bilansi tuludeosas took põllumajanduslike ettevõtete toodangu realiseerimisest, varustamis- ja müügiorganisatsioonide tulud, müügikaubastutes ja varustamis-müügiorganisatsioonides kaupade realiseerimisest saadud raha jne., kuludeosas aga põllumajanduslike abiettevõtete kulutused tootmiseks, varustamis- ja müügiorganisatsioonide käibekulud, müügikaubastute ja varustamis-müügiorganisatsioonide kulutused kaupade realiseerimisel jne.

Sarnaselt sellele, nagu ettevõtte tulude ja kulude bilanss hõlmab kogu tema rahanduslikku tegevust, ministeeriumi ja peavalitsuse tulude ja kulude bilanss hõlmab kõigi tema koosseisu kuuluvate organisatsioonide rahandust.

Tulude ja kulude bilansi tähtsus ei piirdu tema osaga ettevõtte ja tööstusharu rahanduse organiseerimises. Õigesti koostatud tulude ja kulude bilanss on ka eelarvelise plaanistamise aluseks. Nimelt tulude ja kulude bilansi alusel selgub nii tööstuse maksete summa eelarvesse kui ka tööstusele vajaliku finantseerimise summa. Peaasjalikult just tulude ja kulude bilansi kaudu tööstuse rahandus liitubki sotsialistliku riigi eelarvega.

Teise viisaastaku aastail tööstus kandis eelarvesse oma akumulatsioonidest 155,6 mlrd. rbl. Omakorda tööstuse eelarveline finantseerimine nende aastate eest moodustas 74,9 mlrd. rbl.

Seega tööstuse akumulatsioonid tagasid mitte üksnes tootmise laiendamist tööstuses endas, vaid olid ka teiste sotsialistliku riigi vajaduste suurimaiks katteallikaiks.

Eelarve etendas neil aastail samuti suurt osa tööstuse akumulatsioonide jaotamisel tema üksikute harude vahel. Tähtsaimate tööstusharude arvelduste saldo eelarvelise süsteemiga kujunes järgnevalt:

	Maksed eelarvesse	Assigneeringud eelarvest	Saldo haru kasuks (+), eelarve kasuks (—) (mln. rbl.)
Rasketööstus	29 082,3	55 724,3	+ 26 642,0
Metsatööstus	1 182,2	5 339,1	+ 4 156,9
Kergetööstus	28 484,0	5 488,4	— 22 995,6
Toiduainete tööstus . . .	94 169,9	4 845,0	— 89 324,9

Rasketööstusel olid suured omad akumulatsioonid, samal ajal ta sai eelarve kaudu suuri akumulatsioonisummasid, mis olid realiseeritud kerge- ja toiduainete tööstuses.

Tulude ja kulude bilanssi peab kasutama samuti nagu tööstusplaanide täitmise kontrolli meetoditki. Nagu nägime,

iga selle bilansi näitaja peegeldab endas tootmisplaani näitajaid, ettevõttele antud tootmiskava, tööviljakuse kasvu ja toodangu omahinna alandamise kava, kapitaaltööde kava jne. Kontroll tulude ja kulude bilansi näitajate täitmise käigu üle tähendab samal ajal ka kontrolli ettevõtete tootmisülesannete täitmise üle. See rahandusliku plaanistamise külg tugevneb eriti ÜK(b)P XVIII kongressi juhendite valguses sellest, et «Plaanilise töö ümberkorraldamise tsentraalseks ülesandeks on plaanide täitmise kontrolli organiseerimine, selleks et ennetada disproportsioone majanduses, avastada uusi reserve plaanide täitmiseks ja vastavalt plaanide tegeliku täitmise tulemustele teha korrektiive üksikute harude ja rajoonide alal»[1].

Sotsialistliku tööstuse sisereservide avastamine on põhiülesandeks nii finantsplaani koostamise staadiumil kui ka selle täitmise kontrollimisel.

* *
*

Võitluses ülesannete eduka lahendamise eest, mis seisavad sotsialistliku tööstuse ees NSV Liidu arenemise uues ajajärgus, klassitu sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgus, etendavad tähtsat osa rahanduse organiseerimine ja plaanistamine.

Rahanduse ja selle plaanistamise õige organiseerimine ergutab tööviljakuse kasvu ja rahvamajanduse ressursside kokkuhoidlikku kulutamist, aidates kaasa kõige otstarbekohasemale ning maksimaalselt efektiivsemale vahendite kasutamisele majandusplaanide ülesannete täitmiseks.

Partei ja nõukogude valitsuse igapäevase hoolitsemise tulemusena on loodud ja funktsioneerib rahanduse organiseeri-

[1] ÜK(b)P XVIII kongressi resolutsioonid, Riiklik Poliitiline Kirjastus, 1939. a., lk. 34 (vene k.).

mise ja majanduse plaanistamise süsteem, mis vastab põhimiselt saavutatud sotsialistliku ühiskonna arenemise tasemele ja kommunismi eest edasise võitluse ülesandeile. Kuid meie majanduse praktikas pole rahandusliku mehhanismi kasutamine paljudel juhtudel veel kaugeltki rahuldavalt korraldatud. Selle mehhanismi teatavate organisatsiooniliste puuduste kõrval esineb mõnelgi majandustegelasel veel majanduslikku hooletust ja majanduslikku kirjaoskamatust, mittetahtmist «heita pilku bilanssi, uurida aruandlust, hoolitseda isemajandamise eest», millest kõneles sm. Molotov partei XVIII kongressi tribüünilt.

Ülesanne, mille esitas seltsimees Stalin majandusjuhtidele — omandada tehase, vabriku, šahti tehnika, majandus ja rahandus, säilitab oma tähtsust veel praegugi. «Me peame taotlema seda,» lausus sm. Molotov partei XVIII kongressil, «et kõik meie töötajad, väikseist kuni suurteni, peaksid alati meeles oma vastutust riigi ja rahva ees, peaksid alati meeles oma kohust kaitsta rahva omandit ja käsitada seda heaperemehelikult, pidada kinni kulude kokkuhoiust ja hoida tegelikult rahva kopikat!».

Täielik majanduse ja rahanduse omandamine majandustöötajate poolt, arusaamine majanduslikust sisust, mis peitub rahanduslike plaanide ja aruandeliste näitajate taga, kinnipidamine riiklikust plaanilis-finantsilisest distsipliinist ühes organisatsiooniliste defektide kõrvaldamisega — kõik see peab soodustama NSV Liidu majandusliku põhiülesande lahendamist tähtajaks, mille ette seadnud suur Stalin.

SISUKORD.

		Lk.
I peatükk.	Sissejuhatus	3
II peatükk.	Tööstuse rahanduse organiseerimise ja plaanistamise arenemine	15
III peatükk.	Sotsialistliku tööstuse akumulatsioonide organiseerimine ja plaanistamine	68
IV peatükk.	Käibevahendite organiseerimine ja plaanistamine	104
V peatükk.	Amortisatsiooniliste lisandite plaanistamine . .	154
VI peatükk.	Kapitaalehituse finantsplaan	172
VII peatükk.	Arvelduste organiseerimine	197
VIII peatükk.	Tulude ja kulude bilanss	229

Tõlkinud Ants Reiman.

Vastutav toimetaja E. Karjahärm.
Keeleline toimetaja J. Väinaste.

Ladumisele antud 24. VIII 1948. Trükkimisele antud 1. XI 1948. Trükiarv 2000. Paber 56 × 79, 1/16. Trükipoognaid 15,75. Trükitähti trükipoognas 35.100. Arvutuspoognaid 13,8. MB-08576. Trükikoda „Noor-Eesti", Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 907.

На эстонском языке.

В. М. Батырев и В. К. Ситнин. Организация и планирование финансов социалистической промышленности.

RBL. 4.80

A-17397

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00426600 5